

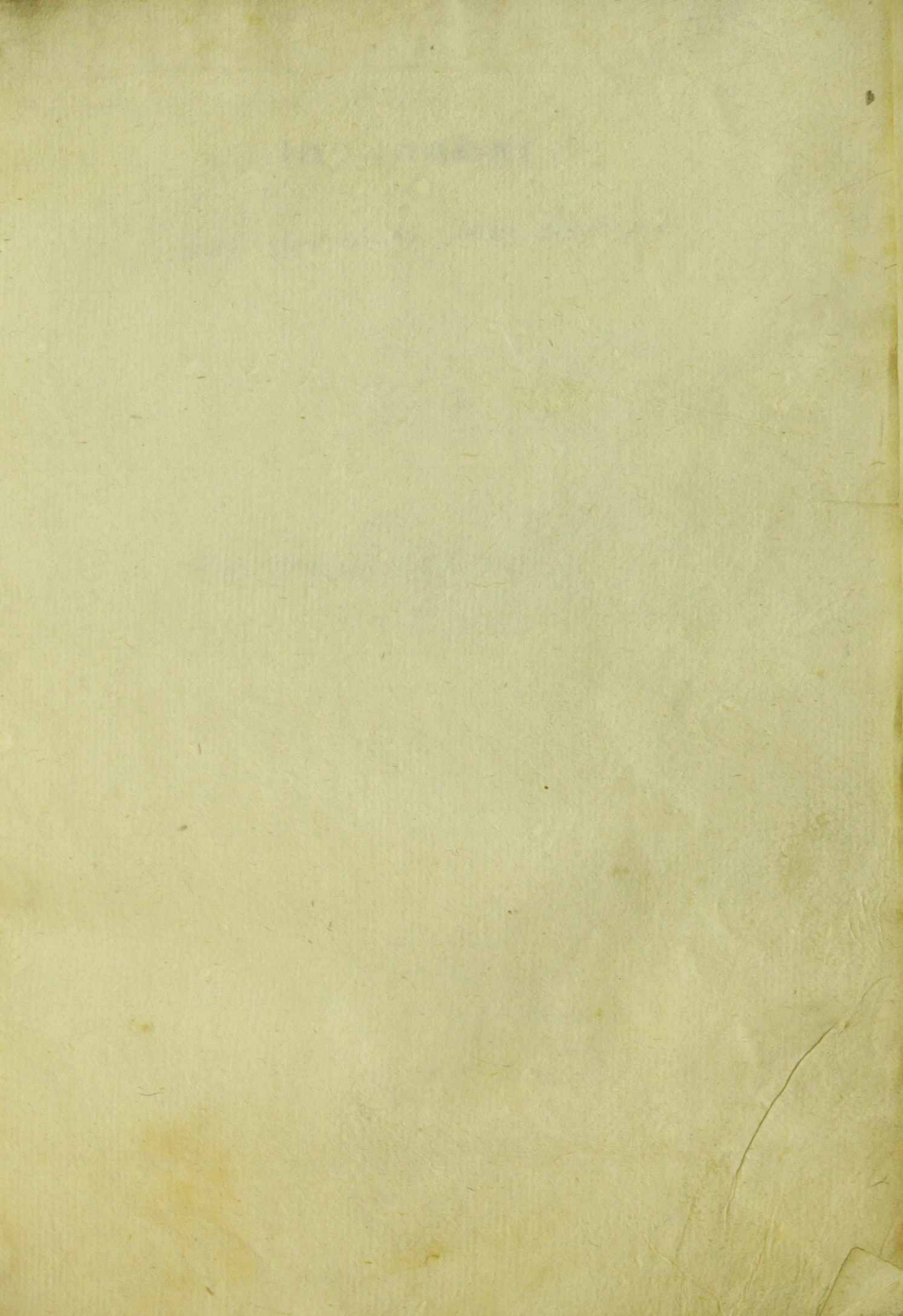
6703.
Incunabel

M.S.

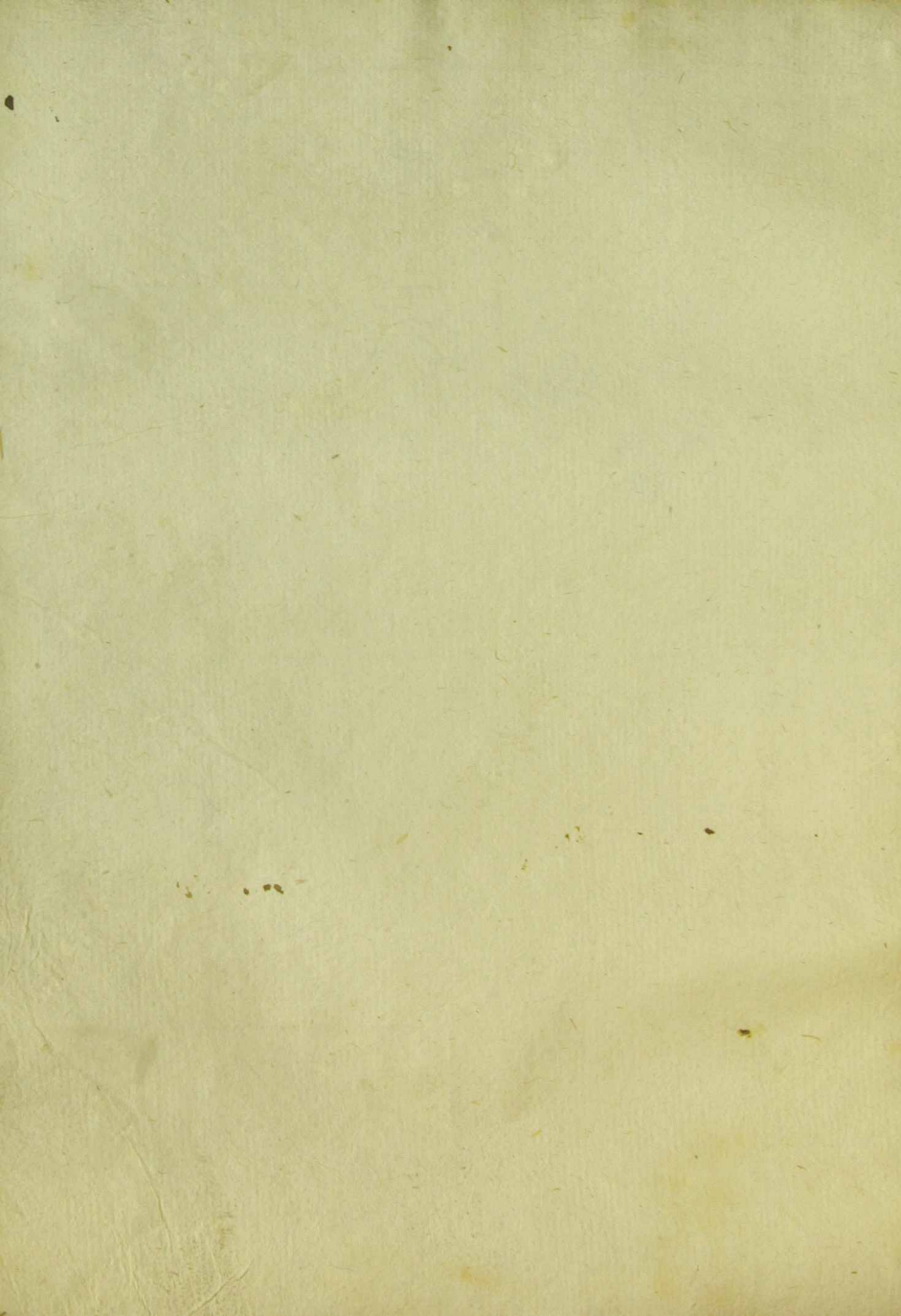
Double

1494

$\frac{45}{32} m$

I

6203.

Incunabel

Collegij Societatis Jesu Graecensis

VEGETIVS DE RE MILITARI.

Catalogi inscriptus. Ao 1609 N. 85 Lit. F.

*F. Hist. N. 11. Catal. nouo 1629.
i. lora 1692*

BOHEMIA GRAT.

H. 5. 4. 4. Wiener Bib. in Graz. (16/17)

Io. Sulpitius Verulanus Petro Paulo de Comite Iuueni generoso & strenuo. S. P. D.

Chari discipuli fidus præceptor non facile obliuiscitur Petre Paule: Durat enim mihi adhuc illa tui instituendi & quæcūq; ad te ornandum subministrandi sollicitudo. Quare ad distendum rursus te reuoco: non poeti cen aut Historiæ aut Oratoriæ: ad quas tibi plurimum hæc lectio proderit: Sed ipsam Militarem disciplinā. In qua te sub peritissimi fratris tui Io. Baptistæ & mōitis & auspiciis hactenus exercuisti: & iam sub Nicolao Visino Spanæ Comite Sororio tuo auspicius exercebis. Vt nihil igitur quod ad eam callendam est opus desideres: Tres de ea re scriptores egregios quos nuperrime recognoui: Vegetium: Aelianum: & Frontinum: simul coniunxi. & ut emendatissimi in tuas: & in aliorū manus uenirent effeci. Videbis in primo quæ uerborū nouitate & castrensibus uerbis persæpe utitur omnem rei militaris sciētiam ex maximis optimisq; auctoribus in perspicuam breuitatē enucleatam: quæ te excitatum solertem audentem cautūq; reddet. Alter pugnandi: & acieq; instruendæ sic te sciētiam edocebit: ut tantum sit tibi animorū hæc lectio adiectura ut non dubitem quoniam Clarissimi Patris Fratrisq; tui: illius simillimi uestigia imitatus in præstantissimum uigilans euasurus. In tertio autem exemplorum id genus tantam copiam lectitabis ut etiam disertū in te militari sit te redditura. Vale.

Flauii Vegetii Renati uiri illustris ad Valentinianum Augustum epitoma institutorū rei militaris ex cōmentariis Eatonis; Celsi; Traiani; Hadriani; & Frontini. Liber primus.

Ntiquis temporibus mos fuit bonarum artium studia mandate litteris atq; in libros redacta offerre principibus: quia neq; recte aliquid inchoatur: nisi post deum fauerit imperator: Neq; quēq; oportet magis uel meliora scire: uel plura q̄ principem: cuius doctrina oībus potest p̄desse subiectis. Quod Octauium Augustum: ac bonos dehinc principes libenter habuisse frequentibus declaratur exemplis Sic regnantium testimoniis creuit eloquētia: dum non culpatur audacia. Hac ego imitatione compul-

sus: dum confideto clementiam uestram ausibus litterarum magis ignoscere posse: q̄ ceteros: tanto inferiorem me antiquis scriptoribus esse sensi: licet in hoc opusculo nec uerborum concinnitas sit necessaria: nec acumen ingenii: sed labor diligens: ac fidelis. Ut ea: quæ apud diuersos historiographos: uel armorum disciplinam docentes dispersa: & inuoluta celantur: pro utilitate Romana proferantur in medium. De delectu igitur: atq; exercitatione tyronum per quosdam gradus: & titulos antiquam consuetudinem conamur ostēdere: nō: quō tibi. Imperator inuicte ista uideantur incognita: sed ut quæ sponte pro reip. salute disponis. agnoscas olim custodisse Romani imperii conditores & in hoc paruo libello quicquid de maximis rebus: semperq; necessariis requirendum credisti: inuenias.

Primus liber electionem edocet iuniorum: ex quibus locis uel quales milites probandi sint: aut quibus generibus armorum exercitus imbuendi. Secundus liber ueteris militiæ cōtinet morem: ad quē pedestris institui possit exercitus. Tertius liber omniū artium genera quæ terrestri pralio necessaria uidentur: exponit.

Quartus liber uniuersas machinas: quibus uel oppugnaf. ciuitates: uel defendūt: enarrat. Naualis quoq; belli p̄cepta subnectit.

Hæc continet liber primus.

Romanos omnes gentes sola armog; exercitatione uicisse.

Ex quibus regionibus Tyrones legendi sint.

Utrum ex agris: an ex urbibus utiliores sint Tyrones.

Cuius ætatis Tyrones probandi sint.

Qua statura p̄bandi sint.

Ex uultu: & positōe corpis agnosci i eligēdo: q̄ meliores possint eē Tyroēs

Cuius artis uel eligendi: uel respuēdi sint Tyrones.

Quando Tyrones signandi sunt.

Ad gradum militare:& cursum:& saltum exercendos Tyrones.

Ad natandi usum exercendos Tyrones.

Quæadmodū ad scuta uimineæ;uel ad palos antiqui exercebant Tyrones.

Non cæsime: sed punctim ferire docendos Tyrones.

Armaturam docendos Tyrones.

Tyrones exercendos ad missilia iacienda.

Sagittis diligenter Tyrones imbuendos.

Ad iactandos lapides funda exercendos Tyrones.

De exercitio plumbatarum.

Quæadmodum ad ascendendos equos Tyrones instituendi sunt.

Ad portandum pondus exercendos Tyrones.

Quo armorum genere usi sint antiqui.

De munitione castrorum.

In quibus locis constituenda sunt castra.

Quali specie designanda sunt castra.

Quo genere munienda sunt castra.

Quæadmodum munienda sunt castra: cum hostis immineat.

Quæadmodū exerceantur milites: ut in acie ordines: & iterualla custodiāt.

Quantum spacium ire debeant: & quotiens in mense exerceri: quum educuntur milites ambulatum.

De adoratione rei militaris: Romanæq; uirtutis.

Romanos omnes gentes sola armog; exercitatione uicisse.

Nomni autem prælio: non tam multitudo: & uirtus indoctas q̄ ars: & exercitium solent præstare uictoriã. Nulla enim alia re uidemus populum Romanum sibi orbem subiecisse terrarum: nisi armorum exercitio: disciplina castrog; atq; usu militiæ. Quid enim aduersus Gallorum multitudinem paucitas

Romana ualuisse? Quid aduersus germanog; proceritatem breuitas potuisset audere? Hispanos quidem non tantum numero: sed etiam uiribus corporum nostris præstitisse manifesta est. Aphrorum dolis: atq; diuitiis semper impares fuimus. Græcog; artibus: prudentiaq; nos uici nemo unq̄ dubitauit. Sed aduersus omni profu tyronem solertẽ eligere. Ius: ut ita dixerim: armog; docere: quotidiano exercitio laborare: quæcunq; in acie euenire præliis possent: omnia in campestri meditatione prænoscere: & quotidiano exercitio roborare: se uere in defides uindicãdo. Scientia enim rei bellicæ dimicandi nutrit audaciam. Nemo facere metuit: quod se bene didicisse cõsidit. Etenim in certamine bellog; exercitata paucitas ad uictoriã præptior est. Rudis & indocta multitudo: exposita semp ad cædẽ.

Ex quibus regionibus Tyrones eligendi sunt.

Erunt ordo deposcit: ut ex quibus prouinciis: uel nationibus Tyrones legendi sint prima parte tractetur. Constat quidem in omnibus locis & ignauos & strēnuos nasci. Sed tamē & gēs gentem præcedit in bello & plaga cœli ad robur non tantum corporum: sed etiam animorum plurimum ualet: quo loco ea quæ a doctissimis hominibus comprobata sunt: non omitam omnes nationes: quæ uicinæ sint soli nimio calore siccitatem amplius quidem sapere: & minus habere sanguinis dicunt: ac propterea constantiam: ac fiduciã eo minus habere pugnandi: quia metuunt uulnera: qui exiguũ sanguinẽ se hñe nouerint. Contra septentrionales populi remoti a solis ardoribus incõsultiores quidem: Sed tamen largo sanguine redundãtes sunt ad bella p̄cipitissimi. Tyrones igitur de temperatioribus legendi sunt plagis: quibus & sanguinis copia suppetat ad uulnerum: mortisq; contemptum: & non possit deesse prudentia. Quare & modestiam seruat in castris: & non parum prodest in dim catione consiliis.

Vtrum ex agris: an ex urbibus utiliores sint Tyrones.

Equitur utrum ex agris: an de urbibus utilior Tyro sit requiramus: credo nunq̄ potuisse dubitari aptiorem armis rusticã plæbem: quæ sub diuo & in labore nutritur: solis patiens: imbrem negligens balnearum nescia: deliciarum ignara: simplicis animi: paruò contenta: duratis ad omnium laborum tolerantiam membris: cui gestare ferrum: fossã ducere: onus ferre consuetudo de rure est. Interdum tamen necessitas exigit etiam urbanos ad arma compelli: qui ubi nomen dedere militiã: primum laborare: de curere: portare pondus: & solem pulueremq; ferre condiscant. Parco uictu utantur: & rustico. Interdum sub diuo: interdum sub papilionibus commorentur tunc demum ad usum erudiantur armorum: & si longior expeditio emergit: in angariis plurimum detinendi sunt: proculq; habendi a ciuitatis illecebris: ut eo modo & corporibus eorum robur accedat: & animis. Nec inficiandum est post urbem conditam Romanos ex ciuitate profectos semper ad bellum: sed tunc nullis delitiis frangebantur. Sudorem cursu: & cãpestri exercitio collectũ natans iuuentus abluebat in tybri. Idem bellator: idem agricola genera tantũ mutabat armoz. Quod usq; a deo ueg; est: ut aranti Quintio Cincinnato uiro optimo dictaturã cõstet oblatã. Ex agris ergo supplendũ robur præcipue uidetur exercitus. Nescio quomodo enim minus mortẽ non timet: qui minus deliciarum nouit in uita.

Cuius ætatis Tyrones probandi sint.

Nunc qua ætate milites legi cõueniat exploremus. Et quidem si antiqua consuetudo seruanda est incipientem pubertatem ad delectum cogendam nullus ignorat: non enim tantum celerius: sed etiam perfectius imbuuntur: quæ discuntur a pueris: deinde militaris alacritatis saltus & cursus ante tentanda sunt: quam corpus ætate pigrescat. Velocitas enim est: quæ præcepto exercitio strẽnum efficit bellatorem. Adolescentes legendi sunt: sicut ait Sallustius Nam simulac iuuentus belli patiens erat in castris per laborem usu militiam discabant. Melius enim est: ut exercitatus iuuenis causetur ætatem nõ dum aduenisse pugnandi q̃ doleat præterisse. Habeat etiam spatium uniuersa discendi. Neq; enim parua: ut leuis ars uideatur armogæ: siue equitẽ: siue peditẽ sagittaria uelis imbuere: siue scutatũ armaturæ numeros: oẽsq; gestus docere: ne locũ deserat: ne ordies turbet: ut missile & destinato ictu & magnis uiribus iaciat: ut fossam ducere: sudes sciẽter figere norit: tractare scutum: & obliquis ictibus uenientia tela desletere: plagam prudenter uitare: audacter inferre. Huic taliter instituto aduersum quoslibet hostes in acie non erit formido: sed uoluptas.

Qua statura Tyrones probandi sint.

Roceritatẽ tyronum ad uictoriam scio semper exactam ita: ut senos pedes: uel certe quinos: & denas uncias habere inter alares equites uel in primis legionũ cohortibus probarẽtur. Sed tunc erat amplior multitudo: & plures militiã sequebantur armatã. Necdũ. n. ciuilibus pars florentiorẽ adduxerat iuuentũ. Ergo necessitas exigit non tam staturæ ratiõem habere: q̃ uirium: & ipso Homero teste non fallimur: qui Tydeum minorem quidem corpore: sed fortiorem armis fuisse significat.

Ex uultu & positione corporis agnosci in eligẽdo qui meliores possint esse Tyrones.

Sed qui delectum acturus est: uehementer intendat: ut ex uultu: ex oculis: ex omni conformatione membrorum eos eligat qui implere ualeant bellatoris officium. Nam nõ tantũ in hominibus: sed etiam in equis: & canibus uirtus multis declaraf indicijs: sicut doctissimoq; hoĩum disciplina compræhendit: quod etiam in apibus mantuanus auctor dicit esse seruandũ. Nã duo sunt genera: hinc melior insignis: & ore: Et rutilus clarus squãmis. Ille horridus alter Desidia: latamq; trahens inglorius aluum. Sit ergo adolescẽs martio

operi deputandus uigilantibus oculis: erecta ceruice: lato pectore: humeris musculosis: ualentibus digitis: longioribus brachiis: uentre modicus: exilior cruribus: furis expeditus non superflua carne distentis: sed neruorum duritia collectis. Cū hæc in Tyrone signa depræhendis: proceritatem non magnopere desideres. Vtilius. n. est fortes milites esse q̄ grandes.

Cuius artis Tyrones uel eligendi sint uel respuendi.

Equis: ut cuius artis uel eligedi: uel penitus respuendi sint milites indagemus. Piscatores: Aucupes: Dulciarios: Linteones: oēsq̄: qui aliquid tractasse uidentur. Ad gyneceā pertinēs longe arbitror pellēdos a castris: Fabros: Ferrarios: Carpentarios: Macellarios: & ceruorū aporūq̄ uenatores cōuenit sociare militiæ. Et hoc est: in quo totius reip. salus uertitur: ut Tyrones non tantum corporibus: sed et animis p̄stantissimi deligantur. Vires regni & Romani nominis fundamentū in prima delectorū examinatione cōsistunt: nec leue putetur hoc officium: aut passim quibuscunq̄ mandandū: quod apud ueteres inter uaria genera uirtutū in Sertorio: præcipue constat esse laudatum. Iuuentus. n. cui defensio prouinciæ: cui belloḡ est cōmittenda fortuna: & genere: si copia suppetat: & moribus debet excellere. Honestas. n. idoneū militē reddit. Verecūdia dum phibet fugere facit esse uictorem. Quid. n. prodest: si exerceatur ignauus? Si pluribus stipendiis moret̄ in castris: nūq̄ exercitus profecit tēpore belli: cuius in probādīs tyronibus claudicari elector. Et quantū usu: experimētisq̄ cognouimus: hīc tot ab hostibus illatæ sunt clades: dum longa pax milites negligentius: incuriosiusq̄ legit: dum inhonestiores: quicq̄ ciuilia sectantur officia: dum possessoribus addicti tyrones per gratiam aut dissimulationem probantium tales sociantur armis quales domini habere fastidiunt. A magnis ergo uiris magna diligētia idoneos eligi conuenit iuniores.

Quando Tyrones signandi sunt.

Ed nō statim pūctis signorū inscribēdus est Tyro delectus. Verū ante exercitio p̄tentādus: ut utq̄ tāto opi aptus sit: possit cognosci: & uelocitas in illo requirēda uideat̄: & robur. Et utq̄ armorū disciplinā ediscere ualeat. Utq̄ habeat cōfidētiā militarē. Plurīq̄. n. quīs nō improbables uideant̄: tamē experimētis cōprobant̄ indigni. Repudiādī ergo minus utiles: & i locū eorū strēnuissimi subrogādī sūt. In omni. n. cōsistū nō tā p̄dest multitudo q̄ uirtus. Signatis itaq̄ tyronibus per quotidiana exercitia armorū est demonstrāda doctrina. Sed huius rei usū dissimulatio lōge securitatis aboleuit. Quē inuenis: q̄ docere possit: qd̄ ipse nō didicit. De historiis ergo uel libris nobis antiqua cōsuetudo reperēda ē. Sed illi res gestas: & euentus tātū scribere belloz. Ista q̄

nunc quærimus: tanq̄ uota linquentes Lacedæmonii quidem & Atheniēses: aliq̄ græcorum in libros rettulere complura quæ acuta uocantur. Sed nos disciplinam militarem populi Ro. debemus inquirere: qui ex paruis finibus imperium suum pene solis regionibus: & mundi finem distendit. Hæc necessitas compulsi uolutis auctoribus ea me in hoc opusculo fidelissime dicere: quæ Cato ille censorius de disciplina militari scripsit: quæ Cornelius celsus: quæ Frontinus perstringenda duxerunt: quæ Paternus diligentissimus iuris militaris assertor in libris redegit: quæ Augusti & Traiani: Hadrianiq̄ constitutionibus cauta sunt. Nihil enim mihi auctoris tatis assumo: sed horum: quos supra rettuli ea: quæ dispersa sunt: uelut in ordinem: & abbreviationes: quæ epithomata dicuntur conscribo.

Ad gradum militarem: & cursum: & saltum exercendos Tyrones.

Rimus ergo meditationum auspiciis Tyrones militarem edocendi sunt gradum. Nihil enim magis in itinere: uel acie custodiendum est: q̄ ut omnes milites incedendi ordinem seruent: & quod aliter non potest fieri: nisi ut assiduo exercitio ambulare celeriter: & æqualiter discant. Periculum enim ab hostibus semper grauissimum sustinet diuisus & inordinatus exercitus. Militari ergo gradu. xx. milia passuum horis. v. duntaxat æstiuis conficienda sunt. Pleno autem gradu qui citatior est: totidem horis. xxiiii. milia peragenda sunt: quicquid addideris: iam cursus est: cuius spacium non potest diffiniri. Sed ad cursum præcipue assuescendi sunt iuniores: ut maiore impetu in hostem currant: ut loca opportuna celeriter cum usu uenerit occupent: uel aduersariis idem facere uolentibus præoccupent: ut ad explorandum alacriter pergant: alacrius redeant: ut fugientium facilius terga comprehendant. Ad saltum etiam quo uel fossæ transiliuntur: uel impediens aliqua altitudo superatur exercendus est miles: ut cum eiusmodi difficultates euenierint: possint sine labore transire. Præterea in ipso conflictu: ac dimicatione telorum bellator cum cutsu saltuq̄ ueniens aduersarii perstringit oculos: mentemq̄ deterret: priusq̄ plagam infligit: q̄ ille ad cauendum: uel ad resistendum se præparet. De exercitio magni Pompei Sallustius hoc memorat: cum alacribus saltu: & uelocibus cursu cum ualidis ueste certabat. Neq̄ enim ille aliter potuisset par esse Sertorio: nisi se & milites frequentibus exercitiis præparasset ad prælia.

Ad natandi usum exercendos Tyrones:

Atandi usum æstiuis mensibus oīs æqualiter debet tyro condiscere. Nō enim pontibus semp flumina trāseuntur. Sed & cædens: & insequens natate cogit frequēter exercitus. Sæpe repētinis ībribus solēt exundare torrētes. Et ignorātia non solū ab hoste: sed ab ipsis aquis discrimen incurrit. Ideoq; Romani ueteres: quos tot bella: & continuata pericula ad omnē rei militaris erudiuerant artē. Campum martiū uicinū tyberis delegerūt: in quo iuuentus post exercitiū armoz sudorē: puluerēq; dilueret: ac lassitudinē: cursusq; laborem natādo deponeret: nō solū autem pedites: sed & equites: ipsosq; equos uel lixas: quos Galliaros uocant ad natandū exercere percōmodū est ne quid imperitis: quā necessitas incumbit euenit.

Quema tmodū ad scuta uel ad palos antiqui exercebāt tyrones.

Ntiqui: sicut inuenitur in libris hoc genere exercuere tyrones Scuta de uimine in modū cratiū: & rotundata tēxebant ita: ut duplum pondus crates haberet: q̄ scutū publicū habere cōsueuit: idemq; clauas ligneas duplicis æque ponderis pro gladiis tyronibus dabāt. Eoq; modo nō tantū mane: sed etiā post meridiē exercebantur ad palos. Paloz. n. usus non solum militibus: sed etiam gladiatoribus plurimū prodest. Nec unq̄ aut arena: aut cāpus inuictum pbauit uirum: nisi qui diligenter exercitatus docebatur ad palum. A singulis aut tyronibus singuli pali desigebant in terrā: ita ut micare nō possent: & sex pedibus eminent. Cōtra illum palū: tanq̄ contra aduersariū Tyro & crate illa: & claua: uet̄ cū gladio se exercebat: & scuto: ut nunc quasi caput: aut faciem peteret: nunc a lateribus minaretur. Interdum cōtenderet poplites: & crura succidere recederet: insultaret: insiliret: & quasi præsentem aduersarium: sic palum omni impetu: omni bellandi arte tentaret: in qua meditatione seruabatur illa cautela: ut ita Tyro ad inferendum uulnus insurgeret: ne qua parte ipse pateret ad plagam.

Non cæsim: sed punctim ferire docendos Tyrones.

Ræterea non cæsim: sed punctim ferire discebant. Nam cæsim pugnātes non solum facile uicere: sed etiam derisere Romani. Cæsa enim quouis impetu ueniat: non frequēter interficit: cū & armis uitalia defendantur & ossibus. At contra puncta duas uncias facta & adacta mortalis est. Necessē est enim ut uitalia penetret: quicquid immergitur. Deinde cum cæsa infertur: brachium dextrum: latusq; nudatur. Puncta autem tecto corpore infertur: & aduersarium fauciat anteq̄ uideatur. Ideoq; ad dimicandum hoc præcipue genere usos constat esse Romanos. Dupli autem ponderis illa cratis: & claua dabantur: ut cum uera & leuiora Tyro arma sumpsisset: uelut grauiore pondere liberatus securior: alacriorq; pugnaret.

Armaturam docendos Tyrones.

Raterea illo exercitii genere: quod armaturam uocant: & a capi doctoribus traditur: imbuendus est Tyro. Qui usus uel ex parte seruatur. Constat enim & iam in omnibus praeliis armaturam melius pugnare quam ceteros. Ex quo intelligi debet quod exercitatus miles in exercitatu sit melior. cum armaturae utcumque

apt. Ma.
ita sit
no. Mi.
eruditi reliquos cotubernales suos bellandi arte praedat. Ita autem se uere apud maiores exercitii disciplina seruata est: ut & doctores armorum duplicibus remunerarentur annonis: & milites qui parum in illa proclutione profecerant pro summo ordeu cogere non acciperent. Nec ante eis in tritico redderet annonam: quam praesentia praesentis tribunorum: uel principum experimētis datis ostendissent se omnia quae erant in militari arte coplesse. Nihil. n. neque firmius: neque felicius: neque laudabilis est reip. in qua abundant milites eruditi. Non. n. uel iuu nitor: uel auri: argenti: gemarumque copia hostes aut ad reuerentiam nostram: aut ad gratiam inclinant: sed solo terrore subiguntur armorum. Deinde in aliis rebus: sicut ait Cato: si quid erratum est: potest postmodum corrigi. Praeliorum delicta emendationem non recipiunt. Nam poena statim sequitur errorem. Aut. n. confestim pereunt: qui ignaue imperiteque pugauerunt. Aut in fugam uersi uictoribus ultra pares esse non audent.

Tyrones exercendos ad missilia iacienda.

Ed ad iceptum reuertor. Tyro qui cum claua exercetur ad palum hastilia quoque ponderis grauioris quam uera futura sunt. iacula aduersus illum palum: tamquam aduersus hominem iactare compellitur: in qua re armorum doctor attendit: ut magnis uiribus: & destinato ictu hastile contorqueat: ut uel in palum: uel iuxta dirigat missile. Etenim exercitio lacertis robur accrescit: & iaculandi peritia: atque usus acquiritur.

Sagittis diligenter Tyrones imbuendos.

Ed prope uel tertia: uel quarta pars iuniorum: quae aptior poterit respirari: arcibus ligneis: sagittisque lusoriis: ad illos ipsos semper exercenda palos. at ad doctores ad hanc rem artifices eligendi & maior adhibenda solertia: ut arcum scienter teneant: ut fortiter impleant: ut sinistra fixa sit: ut dextra cum ratione ducat ut ad illud: quod ferendum est oculus pariter: animusque consentiat: ut siue in equo: siue in terra recte sagittare doceant: quam arte & disci opus est diligenter: & quotidiano usu: exercitioque seruari. Quatum autem utilitatis boni sagittarii in pluri habent. Cato in libris de disciplina militari euidenter ostendit. Et Claudius pluribus iaculatoribus ante institutis atque perdoctis hostem: cui prius impar fuerat: sopauit: Africanus quod Scipio: cum aduersum Numantinum: quod exercitum populi Romani. sub iugum miserat: et acie certaturus: aliter se supio

re futuz eē nō credit: nisi in oībus cēturiis lectos sagittarios miscuisset.

Ad iactandos lapides fundis exercendos Tyrones.

D lapides uero uel manibus: uel fundis iaciendos exerceri diligenter conuenit iuniores. Fundarum usum primi balearium insulaz habitatores & inuenisse: & ita perite exercuisse dicuntur: ut matres paruos natos nullum cibum contingere sinerēt nisi quē ex fūda destinato lapide percussissent. Sæpe, n. aduersus bellatores cassidibus catafractis loriceisq; munitos teretes lapides de funda uel sustibalo destinati sagittati sunt oībus grauioribus: & mēbris itegris: leta le tamē uulnus importāt: ut sine inuidia sanguinis hostis lapidis ictu inteat. In oībus at uetere plii sūdiores militasse nullum ignorat: quæ res iō ab uniuersis tyronibus frequēti exercitio discēda est: quia fūda portare nullus est labor: & interdū euenit: ut i lapidosi locis cōflictus hēatur: ut mōs sit aliq; defendēdus aut collis: ut ab oppugnatōe castellorū siue ciuitatū lapidibus barbari: fundisq; depellēdi sint. De exercitio plumbatage.

Lūbatage quoq; exercitatio: q̄s martiobarbulos uocāt: ē tradēda iuniorib⁹. Nā i illyrico dudū duæ legiōes fuerūt: q̄ sena militia militū habuerūt: quæ q̄ his telis sciēter utebant: & fortiter martiobarbuli uocabā. his lōgo tpe p legiōes strēnuissime cōstat oīa bella cōfecta usq; eo: ut Dioclitianus: & Maximianus: cū ad impiū puenissent: p merito uirtutis hos martiobarbulos louarios atq; herculianos cēsuerūt appellādos. Eosq; cūctis legiōibus pūlisse docemur. quos aut martiobarbulos insertos scutis portare cōsueuerūt: quos si opportune milites iacerent prope sagittariorū scutati mutuari uidentur officii. Nam hostes: equosq; consauciant prius q̄ non modo manu ad manum: sed ad ictum missiliū potuerit perueniri.

Quēadmodū ad ascendendos equos Tyrones exercēdi sunt.

On tantū a tyronibus: sed etiam a stipēditosis militibus salitio equorū districte ē semp exacta & usq; ad hāc ætatē: licet iā cū dissimulatōe puenisse manifestū ē. Eq̄ lignei hyeme sub recto ætate ponebāt i cāpo. Sup hos iuniores primo inermes. dum cōsuetudine p̄ficerēt. Demū armati cogebant ascēdere. tātag cura erat ut nō solū a dextris: sed etiā a sinistris ptibus & insilire & desilire discerēt: euaginos etiā gladios: uel contos tenētes. Hæc enī assidue meditatōe faciebāt: ut melius i tumultu plii sine mora ascēderēt: q̄ tā studiosissime exercebantur in pace. Ad portādū pōdus exercēdos Tyrones.

Ondus quoq; baiulare usq; ad. lx. libras: & ite r facere gradu militari frequētissime cogendi sunt iuniores: quibus in arduis expeditionibus necessitas imminet anonom pariter & arma portandi. Nec hoc credatur esse difficile si uis accesserit. Nihil. n.

est: quod non assidua meditatio facillimum reddat. Quam rem antiquos milites factitauisse Virgilio ipso teste cognosci potest: qui ait. Non secus ac patriis acer Romanus in armis: Iniuisto sub fasce uiam cum carpit: & hosti Ante expectatum positus stat in agmine castris.

Quo armorum genere usi sint antiqui.

ocus exigit: ut quo armorum genere instruendi: uel muniendi sint tyrones referre tētemus. Sed in hac parte antiqua penitus consuetudo deleta est. Nam licet exemplo Gothorum: & Alanorum: Hunnorumq; equitum arma profecerint: pedites tamē constat esse nudatos. Ab urbe enim condita usq; ad tempus diui Gratiani & catafractis & galeis muniabatur pedestris exercitus. Sed cū rāmpēstris exercitatio interueniente negligētia: desidiazq; cessaret: grauiā uideri arma coeperunt: quæ raro milites induebant. Itaq; ab impatore postulabant primo catafractas: deinde cassides reponere: sic detectis pectoribus: & capitibus cōgressi contra Gothos milites nostri multitudine sagittariorum sæpe delecti sunt: nec post tot clades: quæ usq; ad tantarum urbium excidia peruenerūt cuiq; curæ fuit uel catafractas: uel galeas pedestribus reddere. ita fit: ut non de pugna: sed de fuga cogitent: qui in acie nudi exponuntur ad uulnera. Quid enim pedes sagittarius sine catafracta: sine galea faciet: qui cum arcu scutum tenere non potest? Quid ipsi Draconarii atq; signiferi: qui sinistra manu hastas gubernant: in prælio faciēt? quorum & capita nuda constant: & corpora. Sed grauis pediti lorica uidetur: & galea fortasse raro meditant: & arma tractant. Cæterum quotidianus usus non laborat etiam si onerosa gestauerit: sed illi qui laborem in portandis ueteribus munimentis armorum ferre non possunt detectis capitibus & uulnera sustinere coguntur: & mortes. Et quod est grauius: est & turpius: aut capi: aut certe fugere: & remp. perdere: sic dum exercitium laborēq; declinant cū maximo dedecore trucidantur: ut pecudes. Vnde enim apud antiquos mirus non dicebatur pedestris exercitus: nisi quando pilatæ legiones: præter scuta: etiam catafractis: galeisq; fulgebant usq; eo: ut sagittarii sinistra brachia manicis muniarentur: pedites scutati præter catafractas: & galeas: etiam ferreas ocreas in dextris cruribus cogerentur accipere. Sic erant muniti illi: qui in prima acie pugnantēs principes: in secunda hastati in tertia triarii uocabantur. Sed triarii genibus flexis solebant intra scuta subsidere: ne stantes uulnerarent uenientibus telis: & cum necessitas postulasset tanq̄ quieti uehementius inuaderent hostes: quibus constat sæpe factam esse uictoriam: cum hastati illi: & qui priores steterant: interiissent. Erant tamen apud ueteres inter pedites: qui dicebātur leuis armaturæ sūditores: & serentarii: qui præcipue in cornibus locabantur: & a quibus pugnadī sumebat exordiū. Sed ii: & uelocissimi: & exercitatissimi legebant.

Nec erāt admodū multi; q̄ cedētes; si praelii necessitas cōpulsisset; inter pricipia legionū recipi solebāt ita; ut acies imota cōsisteret; usq; ad p̄sentē p̄p̄ ætatē cōsuetudo permanisset; ut omnes milites pileis; quos pannonicos uocabant; ex pellibus uterentur; quod propterea seruabatur; ne grauis galea uideretur in praelio homini; qui gestabat aliquid semper in capite. Missilibus autem; quibus utebatur pedestris exercitus pyla uocabatur; ferro subtili trigono prae fixa; nouem unciage sine pedali; quod in scuto fixa nō possint abscindi; & lorica scienter; ac fortiter directā facile perrumpūt; cūtus generis apud nos iam rara sunt; Barbari autē scutati pedites his praecipue utuntur; quas bebras uocant; & binas etiam; ac ternas in praeliis portant Sciendum praeterea quod cum missilibus agitur sinistros pedes in ante; milites habere debere. Ira enim uibrandis spiculis uehementior ictus est. Sed cum ad pylam; ut appellāt; uenitur; & manu ad manum gladio pugnatur; tunc dextros pedes in ante milites habere debent; ut & latera eorū subducantur ab hostibus; ne possint uulnus accipere; & pximior dextera sit; quae plagam possit inferre. Instruendos igitur; ac protegendos omni arte pugnandi; & quocūq; armogē genere cōstat esse tyrones. Necessē est enī ut dimicādi acriorem sumat audaciam; qui munito capite; uel pectore nō timet uulnus.

De munitione castrorum.

Astroge quoq; munitionem debet tyro condiscere. Nihil enī tam salutare; neq; tam necessarium inuenitur in bello. Quippe si recte cōstituta sunt castra; ita intra uallum securi milites dies; nocte scq; peragunt; etiam si hostis obsidiat quasi muratam ciuitatem uideantur secum ubiq; portare. Sed huius rei scientia prorsus intercedit. Nemo enim iamdiu deductis fossis praefixisq; sudibus castra constituit. Sic diurno uel nocturno superuētū equitū Barbarogē multos exercitus scimus frequenter afflictos. Non solū autē confidentes sine castris ista patiuntur; sed cum in acie casu aliquo coeperint cedere munimenta castrorum; quo se recipiant non habent; & more animalium multi cadunt; nec prius moriendi finis fit; q̄ hostibus uolūtas fuerit prosequendi.

In quibus locis constituenda sint castra.

Astra autem praesertim hoste uicino tuto semper faciēda sūt loco ubi ut & lignogē; & pabuli & aquae suppetat copia. Et si diuti uscōmorandum sit; loci salubritas eligeatur. Cauendum etiam ne mons sit uicinus altior; qui aduersariis captus possit officere. Considerandū etiā ne torrētibus inundari cōsueuerit campus; & hoc casu uim patiat exercitus. Pro numero autē militū; uel impedimētogē muniēda sunt castra; ne maior multitudo cōstipetur in paruis; neue pauci

tas in latioribus ultra q̄ oportet cogatur extendi.

Quali specie designanda sunt castra.

Portia
Decumana
Nterdum aut quadrata. Interdum trigona. Interdum semirotunda: prout loci qualitas: aut necessitas postulauerit: castra facienda sunt. Porta autem quae appellatur praetoria aut orientem spectare debet: aut illum locum: quae ad hostes respiciet. Aut si iter agitur illam partem debet attendere: ad quam est profecturus exercitus: intra quam primae centuriae: hoc est cohortes papilionum tendunt: & dracones: & signa constituunt. Decumana autem porta quae appellatur post praetoriam est: per quam delinquentes milites educuntur ad poenam.

Quo genere munienda sint castra.

Astroque autem diuersa: triplexque munitio est. Nam si nimia necessitas non permittit: caespites circumcidunt e terra. & ex his uelut murus instruitur altus tribus pedibus super terram ita: ut in ante sit fossa: de qua leuati sint caespites. deinde tumultuaria fossa sit lata pedes nouem: & alta pedes septem. Sed ubi uis acrior imminet hostium: tunc latissima fossa ambitum conuenit munire castrorum: ita ut sit lata. xii. pedes: alta sit sub linea sicut appellatur pedes nouem. supra autem sepibus hinc inde factis: quae de fossa egesta fuerit: terra congeritur. & crescit in altum. iiii. pedes. sic sit: ut sit. xiii. alta: &. xii. lata: supra quam fudes de lignis fortissimis: quas milites portare consueuerunt: praefigunt: ad quod opus ligones castra qualos: aliaque utensiliu genera habere conuenit semper in promptu.

Quae admodum munienda sunt castra. cum hostis imineat.

Ed facile est absentibus aduersariis castra munire. Vix si hostis incubat: tunc omnes eque: & media pars pedum ad propulsandum hostium impetum ordinantur in acie. Reliqui post ipsos ductis fossis muniunt castra: & per praecone indicat quae centuria prima. quae secunda. quae tertia omne opus compleuerit. Post haec a centurionibus fossa inspicitur ac mensurat & uindicat in eosque negligentius fuerit operati. Ad huc ergo usum constitutus est tyro: ut cum necessitas postulauerit: sine perturbacione celeriter possit castra munire.

Quae admodum exerceant Tyrones: ut in acie ordies: & interualla custodiunt.

C nihil magis potuisse constat in pugna: quam ut assiduo exercitio milites in acie dispositos ordies seruet. Nec ultra magis quam expeditis conglobet agmen: aut laxet. Nam est constituti potest spacia pugnandi: & sibi iuicem impedimento sunt & rariores: atque interlucetes aditus propendi hostibus praestant. Necessum est autem statim metu uniuersa confundi: si inter cetera acie ad dimicandum in terga hostis accesserit. Producendi ergo tyrones sunt semper ad caput: & secundum matriculae ordinem in acie dirigendi: ita ut primo simplex extensa sit acies: ne quos sinus: ne quas ha-

beat curvaturas: ut æquali legitimoq; spatio miles distet a milite. tunc præcipiendum: ut subito duplicent aciem ita: ut in ipso impetu: ad quæ ipsi se spondere solent ordo seruetur. Tertio præcipiendū est: ut quadratam acie repente constituat; quo facto in trigonū: quæ cuneum uocat; acies ipsa mutanda est. Quæ ordinatio plurimū pdesse cōsuevit i bello. lubetur etiam ut instruant orbē: quo genere cum uis hostiū interrumpit aciem. resisti ab exercitatis militibus cōsuevit; ne omnis multitudo fundat in fugam: & graue discriminē imineat. Hoc si iuniores assidua meditatione pceperint facilius in ipsa dimicatione seruabunt.

Quantū spatium ire debeant: & quotiens in mense exerceri quū educuntur milites ambulatum.

Ræterea uetus cōsuetudo pmasit; & diui Augusti: atq; Hadriani constitutiōibus præcauet; ut in mense tam æquites: q̄ pedites educant ambulatū. Hoc enim uerbo hoc exercitii genus nominant. & decem milia passuū armati: instructiq; omnibus telis pedites militari gradu ire: ac redire iubebantur in castra: ita ut aliquam itineris partem cursu alacriore conficerent. Equites quoq; diuisi per turmas: armatiq; similiter tantum itineris peragebant: ita ut ad equestrem meditationem interdum sequerentur: interdum cederent: & re cursu quodam impetus repararent. Non solum autem in campis: sed etiā in cliuosis: & arduis locis & descendere: & ascendere utraq; acies cogebat: ut nulla res uel casus prorsus pugnantibus posset accidere: q̄ non ante boni milites assidua exercitatione didicissent.

De adoratione rei militaris Romanæq; uirtutis.

Aec fidei: ac deuotionis intuitu imperator inuicte de uniuersis auctoribus: qui rei militaris disciplinam litteris mandauerunt: in hunc libellum enucleata cōgessi: ut in delectu: ac exercitatione iuironum si quis diligens uelit existere ad antiquæ uirtutis imitationem facile corroborare possit exercitū. Neq; enim degenerauit i hominibus martius calor: nec effœtæ sunt terræ: quæ Lacedæmonios: quæ Athenienses: quæ Marfos: quæ Samnites: quæ Pelignos: quæ ipsos pgenere Romanos. Nōne Epyri armis plurimū aliūde ualuerūt? Nōne Macedōes: ac Thessali superatis Persis usq; ad Indiā bellādo penetrarūt? Dacos aut ac Mædos: ac Thraces in tātū bellicosos semp fuisse māifestū est: ut ipsum Martē fabulose apud eos natū esse cōfirmet. Longum est: si uniuersarum prouinciarum uires enumerare contendam: cum omnes in Romani Imperii ditione consistant. sed longe securitas pacis homines partim ad delectationem ocii: partim ad ciuilia traduxit officia. Ita cura exercitii militaris primo negligentius agi: postea dissimulari: ad postremum olim in obliuionem perducta cognoscitur. nec

aliquis hoc superiore ætate accidisse miretur: cum post primū punicū bellum, xx. ex cursu annorū pax ita Romanos illos ubiq; uictores ocio: & armoz desuetudine eneruauit: ut secūdo punico bello Hanibali pares esse nō possent. Tot itaq; consulibus: tot ducibus: tot exercitibus amissis, Tūc enim ad uictoriam puenerunt: cum usum: exercitiūq; militare cōdiscere potuerūt. Semper ergo eligēdi & exercendi sunt iuniores. utilius enim cōstat erudire armis suos: q̄ alienos mercede conducere. Finis.

Vegetii Renati epithomatis de re militari liber secundus.

Instituta maiorz artis armatae præcipue clemētiā uestrā peritissimēq; retinere cōtinuis declaratur uictoriis: ac triūphis. siq; dem indubitata approbatio artis sit rege semper effectus. Vege tranquillitas tua impator inuicte altiori consilio: q̄ mens poterat terrena concipere ex libris antiqua desiderat: cum ipsam antiquitatē factis recentibus antecedit. Cum igitur hæc litteris breuiter comprehendere maiestati uestræ nō tam discēda: q̄ cognoscenda præciperer: certauit sæpius deuotio cum pudore. Quid enim audacius: q̄ domio: ac principi generis humani domitori omnium gentiū barbaraz de usu: ac disciplina insinuare belloz: nisi forte iussisses fieri: quod ipse gessisses, & rursus tanti imperatoris non obediēte mandatis plenū sacrilegiū uidebas: atq; periculi. Miro itaq; timore in pariendo audax factus sum: dum metuo uideri audacior: si negassem. Ad quā temeritatē præcedens me indulgentiæ uestræ pennitas animauit. Nam li bellū de delectu: atq; exercitio tyronum dudum tanq̄ famulis obtuli, non tamē culpatus abscessi, nec formido iussum aggredi opus: q̄ spontaneum cessit impune.

Hæc continet secundus liber.

In quot genera diuidatur res militaris.

Quid inter legiones: & auxilia intersit.

Quæ causa exhauriri fecerit legiones.

Quotenas legiones antiqui duxerunt ad bellum.

Quemadmodum legio constituatur.

Quot cohortes in una sint legione. Item quot milites in una cohorte.

Nomina & gradus principum legionum.

Nomina eorum: qui antiquos ordines ducebant.

De officio præfecti legionis.

De officio præfecti castrorum.

De officio præfecti fabrorum.

De officio tribuni militum.

De centuriis: atq; uexillis peditum.

De turmis equitum legionariorum.

Quæ admodum legionis acies instruantur.

Quæ admodum triarii: uel centuriones armentur:

Cõmissa pugna grauem armaturam stare pro muro.

Nomina militũ. & gradus in scutis eorũ aduersis scribenda.

Præter corpis robur notag; uel cõputandi artem in tyronibus eligendã.

Donatiui partem dimidiam debet apud signa milites sequestrare seruandum ipsis.

In legione ita fieri p̄motiões: ut per oēs cohortes transeant qui p̄mouent.

Quid inter tubicines: & cornicines: & classicũ interfit.

De exercitatione militum.

Exempla adhortationũ exercitii militaris & de aliis artibus tracta.

Enumeratio ferramentorũ: uel machinarũ legionis.

In quot genera diuidatur res militaris.

Es igitur militaris sicut latinorũ egregius auctor carminis sui testatur exordio: armis cõstat & uiribus. Hæc in tres diuidet partes. Equites. Pedites. Classes. Equitũ alii alares dicunt ab eo: q; ad similitudinem alarum ab utraq; parte protegant acies: quæ nunc uexillationes uocantur a uelo: quia uelis: hoc est flammulis utuntur. Est aliud genus equitũ, qui legionarii uocantur: propterea quidem: q; conplexi sunt legioni: ad quorum exemplam sunt equites instituti. Classium item duo genera. Vnũ liburnarum: aliud lusoriarũ Equitibus campi: Classibus maria: uel flumina: peditibus colles: urbes: plana: & arbuta seruatur. Ex quo intelligere magis reip. necessarios pedites: qui possunt ubiq; prodesse. & maior numerus peditum: sumptu: & expensa minore nutritur. Exercitus ex re ipsa: atq; opere exercitii nomẽ accepit: ut ei nũq; liceret obliuisci: quod uocabat. Veg; ipsi pedites in duas diuisi sunt partes. Hoc est in legiões: & auxilia. Auxilia a sociis uel fœderatis gentibus mittebant. Romana aut uirtus p̄cipue i legionũ ordinatõe p̄pollet. Legio aut ab eligẽdo appellata ẽ: quod uocabulũ eorũ desiderat fidẽ: atq; diligentiam: quibus milites p̄bant. In auxiliis minor. In legionibus longe amplior cõsueuit militũ numerus ascribi.

Quid inter legiones & auxilia interfit.

Eniq; Macedões. Græci: Dardanij phalages habuerunt: ut i una phalage armatorũ octo milia cõseret. Galli: atq; celuberi: plurẽq; barbaricæ nationis cateruis utebant in p̄lio: in qbus erant seua milia armatorũ. Romã legiões habet: in qbus singulis seua milia: interdũ amplius militare cõsueuerunt. Quid aut iter legiões: & auxilia uideat iteresse expedã. Auxiliatores cõducuntur ad p̄liũ

*Prætorũ
catorua
Legio
Auxiliato*

ex diuersis locis: ex diuersis muneribus uenientes. nec disciplina inter se; nec notitia: nec affectio se consensuunt. Alia instituta. alius iter eos est usus armorum. Necessè est autè tardius ad uictoriam puenire: qui discrepant ante quàm dimicent. Denique cum in expeditionibus plurimum possint omnes milites unius præcepti significatiõe conuerti nõ possunt æqualiter iussa cõplere. Qui ante pariter non fuerunt: tamè hæc ipsa si solèntibus: diuersisq; exercitiis prope quotidie roborent: nõ mediocriter iuuant. Nam legiõibus semp auxiliari: tanq; leuis armatura in acie iungebant: ut in his pluri magis ad miniculum esset: quàm principale subsidium. Legio autè propriis cohortibus plena: cum grauem armaturã: hoc est principes hastarios triarios ante signarios. Item leuè armaturã: hoc est ferentarios. sagitarios. funditores balistarios: cum proprios: & sibi impositos equites legionarios iisdem matriculis tenent cum uno animo parique consensu castra munit. aciem instruat. prælium gerat ex omni parte perfecta: nulloq; extrinsecus indigens adiumento: quàm talibet hostium multitudinè superare cõsueuerat. documētum est magnitudo Romana: quæ semp cum legionibus dimicans tantum hostium uicit: quantum uel ipsa uoluit: uel rege natura permisit.

Quæ causa exhauriri fecerit legiones.

Legionũ nomen in exercitu permanet hodie: sed pro negligentia sua perioze tempore robur infractũ est. Nam cum uirtutis premia occuparet ambitio: & pro gratia promouerent milites: qui promoueri consueuerat pro labore. Deinde contubernaliibus completis stipendiis pro testimoniales: ex more dimissis non sunt alii substituti. Præterea necesse est morbo aliquãtos debilitari: atq; dimitti. aliquãtos militiam deserere: uel diuersis calibus interire: ut nisi annis singulis: imo singulis pene mensibus in recedentiũ locum iuniorum turba succedat: quãuis copiosus exhauriatur exercitus. Est & alia causa cur attenuatae sint legiones. Magnus in illis labor est: militandi. grauiora arma: fera munera: seuerior disciplina. Quod uirantes plerique in auxiliis sæpe festinat militiæ sacramenta percipere: ubi & minor sudor: & maiora sunt præmia. Cato ille maior cum & armis inuictus esset: fertur sæpe dixisse: quod plus se reip. crederet pro futuro: si disciplinam militarem cõferret in litteras. Nam unius ætatis sunt res: quæ fortiter fiunt. Quæ uero pro utilitate reip. scribunt: æterna sunt. Idem secerunt alii complures. Sed precipue Frontinus scribens diuo Traiano ob eius modi cõprobata industriam. Hæc instituta: Hæc præcepta quantum ualebo stricti: fideliterq; signabo. Nam cum easdem expensas faciat & diligenter & negligenter exercitus ordinatus nõ solũ presentibus: sed etiã futuris sæculis proficiet: si uisionem maiestatis tuæ Imperator Auguste & fortissima dispositio reparetur armorum: & emendetur dissimulatio præcedentiũ.

Quotenas legiones antiquè ad bellum duxerunt.

N omnibus auctoribus inuenit singulos cōsules aduersus ho-
stes copiosissimos nō amplius: q̄ binas duxisse legiones: aditis
auxiliis sociorū: tanta in illis erat exercitatio: tanta fiducia: ut
cui uis bello duā crederent posse sufficere. Quapropter ordi-
nationē legionis antiquā secūdū normā militaris iuris expo-
nam: quæ descripto si obscurior: aut impolitior uidebitur: nō mihi: sed dif-
ficultati ipsius rei cōuenit imputari. Attento itaq; animo sæpius relegēda
sunt: ut memoria: intelligētiāq; ualeant cōprehendi. Necessē est enim inui-
ctam esse rep. cuius imperator militari arte percēpta: q̄tos uoluerit fa-
ciat exercitus bellicosos.

Quēmodum legio constituenda sit.

I lligenter igitur lectis iunioribus corporibus animisq; p̄stanti-
bus: additis etiam exercitiis quotidianis quattuor: uel eo am-
plius mensium iussu: auspiciisq; inuictissimi p̄cipis legio for-
matur. Nam uicturis in cute pūctis milites scripti & matricu-
lis inserti: iurare solent. & ideo militiæ sacramenta dicunt. Iu-
rant autē p̄ deum xp̄m: & sanctū spiritū: & per maiestatem impatoris: quæ
secūdum deum generi humāo diligēda ē: & colēda. Nam quom impator
Augusti nomē accepit: tanq̄ p̄senti & corporali deo fidelis est p̄standa de-
uotio. & impendendus puigil famulatus. Deo enim uel priuatus: uel mili-
tans seruit. quū fideliter eum diligit: q̄ deo regnat auctore. Iurant autē mili-
tes oīa se strenue facturos: quæ p̄ceperit impator. nunq̄ deserturos mili-
tiam: nec mortem recūsatos pro Romana rep.

Quot cohortes sint in una legione.

Item quot milites in una cohorte.

Ciendū est autē in una legiōe decem cohortes esse debere. Sed
prima cohors reliquas & numero militū: & dignitate p̄cedit.
Nam genere: atq; institutiōe l̄arum uiros electissimos querit.
Hæc enim suscipit aqlam: quod p̄cipuū signū in Romano
est semp exercitus: & totius legionis insigne. Hoc imagines im-
peratoris. Hoc etiā diuina: & p̄sentiā signa uenerant. Habet pedites mille
centū gnq;. Equites loricatoros. cxxxii. Et appellat̄ cohors miliaria: q̄ caput
est totius legiōis. ab hac: cū pugnandū est: prima acies icipit ordinari. Se-
cūda cohors habet pedites. d. lvi. Equites loricatoros. lxxvi. & appellat̄ cohors
quingagenaria. Tertia cohors similiter habet pedites. d. lv. Egtes. lxxvi.
Sed in hac tertia ualidiores p̄bari moris est: q̄a in media acie consistit. Co-
hors quarta habet pedites. dc. Equites. lxxvi. Cohors quinta habet totidē.
Sed strenuos desiderat milites: q̄a sicut prima in dextro: ita quinta in sini-
stro ponit̄ cornu. Hæc quinq; cohortes in prima acie ordinantur. Sexta co-
hors habet pedites. d. lv. Egtes. lxxvi. In ipsa quoq; enucleati ascribēdi sunt

iuiores: q̄a in secunda acie post aquilā: & imagines cohors sexta cōstitit; Cohors septia habet pedites, d. lv. Egtes, lvi. Sed & ip̄a animofos desiderat viros: quia in secunda acie cōstitit media, Octaua totidem animofos uiros. Nona totidem, Cohors decima habet pedites, d. lv. Egtes, lvi. Et ip̄os bonos confuevit accipere bellatores: q̄a in secūda acie finit̄ & possidet cornu. His decē decē cohortibus legio plena fundat̄: quæ habet peditum sex milia, Equites, dccxxxii. Minor itaq; numerus armatorū in una legione eē non debet. Maior aut̄ interdum esse confuevit. Si nō tantum unā cohortem: sed etiam alias miliarias fuerit iussa suscipere.

Nomina & gradus principioꝝ.

N̄triqua ordinatione legionis exposita principaliū militū: & ut proprio uerbo utar̄ principioꝝ nomina: ac dignitates secūdū præsentis matriculas indicabo. Tribunus maior p̄ epistolam sacram imperatoris iudicat̄. Minor Tribunus prouenit ex labore. Tribunus autem uocatur a tribu: Tribuendoq; iure. præest enim militibus: quos ex tribu primus Romulus legit. Ordinarii dicunt̄: qui in prælio præfunt: & primos ordines ducunt. Augustales appellantur: qui ab Augusto ordinariis iuncti sunt. Flauiales item tanq̄ secundū augustales a diuo Vespasiano sunt legionibus additi. Aquiliferi: qui aquilam ferunt. Imaginarii, uel imaginiferi qui imagines imperatoris portant. Optiones ab optādo appellati: q̄ antecedentibus ægritudine præpeditis ii tanquā adoptati eoz: atq; uicarii solent uniuersa curare. Signiferi: qui signa portant: quos nūc draconarios uocat̄. Tesserarii: q̄ tessaram p̄ cōtubernia militum nuntiant. Tessera aut̄ dicit̄ præceptū ducis: quo uel ad aliquod opus: uel bellum mouet̄ exercitus. Campigeni: hoc est antesignarii ideo sic nominati sunt: quia eoz opera: atq; uirtute exercitii genus crescit in campo. Metatores: q̄ præcedentes locum eligunt castris. Beneficarii ab eo appellati: q̄ pmouetur beneficio tribunoz. Librarii ab eo appellantur q̄ in libros referant rationes ad milites pertinētes. Tubicines. Cornicines. & Buccinatores: qui tuba: uel æreo cornu uel buccina cōmittere solent prælium. Armaturæ duplares: quæ binas consequuntur annonas. Simples: quæ singulas. Mensores qui in castris ad podisimū demetiunt̄ loca: in quibus tentoria milites figant: uel hospitia in ciuitatibus præstāt. Torquati simples. Torquati duplares: quibus aureus solidus uirtutis p̄mium fuit: quem qui meruisset præter laudem interdū duplas consequeretur annonas. Duplares duas: Simples unam semp̄ consequerentur annonā. Candidati hi sunt milites principales: q̄ priuilegiis muniuntur. Reliqui Munifices appellatur: quia propter munera facere militiam cogunt̄.

Nomina eorum: qui antiquos ordines ducebant.

Etus tamen consuetudo tenuit: ut ex primo principe legionis promeretur centurio primi pyli: qui non solum aquilæ præerat verum etiã quattuor centurias: hoc est, cccc. milites gubernabat in prima acie. hic tanq̃ caput totius legionis merita conseq̃uebatur & cõmoda. Item primus hastatus duas centurias id est, cc. hoïes ducebat in acie secunda: quæ nunc ducetariũ uocant. Princeps aut̃ primæ cohortis centuriã & semis: hoc est, cl. hoïes gubernabat: ad quæ in legione ppe oïa: quæ ordinanda sunt pr̃inent. Item secũdus hastatus cẽturiã: & semis id est, cl. hoïes gubernabat. Manus prior centũ hoïes gubernabat. Sic, x. centuriæ cohortis primæ a quinq; ordinariis regebantur: quibus magnæ utilitates: & magnus honor est a ueteribus cõstitutus: ut cæteri milites ex tota legione omni labore: ac deuotione contenderent ad tanta præmia peruenire. Erant etiam centuriones: qui singulas curabant centurias: qui nunc cẽtenarii noïantur. Erant decani: qui decẽ militibus præpositi nunc caput cõtubernii uocant. Secunda cohors habebat centuriones quinq;: similiter tertia. Quarta usq; ad decimã cohortẽ. In tota autem legione erant centuriones quinquagintaquinq;.

De officio præfecti legionis.

Ed legati imperatoris ex cõsulis ab exercitu mittebantur: quibus legiones & auxilia uniuersa obtemperabant in ordinatione pacis uel necessitate belloꝝ. In quoz loco nũc illustres uiros constat magistros militũ substitutos: a quibus non tantũ binæ legiones: sed et plures numero gubernant. Proprius aut̃ iudex erat præfectus legionis habens continue primi ordinis dignitatem: qui absente legato: tanq̃ uicarius ipsius potestatem maximã retinebat. Tribuni: uel centuriones: cæteri q; milites eius præcepta seruabant. Vigiliarũ siue profectionis tessera ab eodem petebatur. Si miles crimen aliquod admisisset: auctoritate præfecti legionis a tribuno deputabatur ad poenam: Arma omnium militum. Item uestes equi: anona ad curam ipsius pertinebat. Disciplina ius & feueritas exercitus non solum peditũ: sed etiã equitũ legionariorũ præcepto eius quotidie curabatur. Ipse aut̃ custos diligens: & sobrius legione sibi creditã assiduis operibus ad oẽm deuotionẽ deformabat: & industriã: sciens ad præfecti laudem subiectoz redundare uirtutẽ.

De officio præfecti castrorum.

Rat etiã castrorũ præfectus: licet inferior dignitate: occupatus tamen nõ mediocribus causis: ad quæ castrorũ positio ualli: & fossæ destinatio pertinebat: abernacula uel casæ militũ cũ impedimentis oïbus nutu ipsius curabant. Præterea ægri cõtubernales: & medici: a quibus curabant expensæ et ad eius industriã pertinebãt. Vehicula: sagittariũ: necnõ et ferramenta: quibus materies fecas: uel

*Centurio prim**Decan**Legio
Magi
Præfecti*

cæditur: quibusq; aperiantur fossæ circa situm ualli: & aquæ ductus. Itè si gna: uel stramina arietis onagri balistæ: cæteraq; genera tormentorū ne de eēt aliquādo pcurabat. Hic post longā probatāq; militiā pitissimus oīum legebatur ut recte deceret alios: quod ipse cum laude fecisset.

De officio præfecti fabrorum.

Abet præterea legio fabros: tignarios: instructores: carpentarios: ferrarios: pictores: reliquosq; artifices ad hybendorum ædificia fabricanda: ad machinas: turrelq; ligneas: cæteraq; qbus uel oppugnant aduersariorū ciuitates: uel defendunt ppriæ pparatos: et qui arma: uehicularū: cæteraq; genera tormetorū uel noua facerēt: uel quassata repararēt. Hēbant fabricas scutarias: loricas: artuarias: in qbus sagittæ: missilia: cassides: oīaq; armorū genera formabatur. Hæc. n. erat cura p̄cipua: ut qcqd exercitui necessariū uidebat: nunq̄ deesset in castris usq; eo: ut etiā cuniculares haberēt: qui ad morē bestiorū ducto sub terris cuniculo: murisq; itra sūdāmēta p fossis iprouisi se emergerēt ad urbes hostiū capiēdas. Hoz iudex pprius erat p̄fectus fabrorū.

De officio tribuni militum.

Eccē cohortes hē diximus legio. Sed prima erat militaria: in qua censu: genere: lris: forma: uirtute pollescentes milites mittebāt. Huic tribunus p̄erat armorū scia: uirtute corporis: morū honestate p̄cipuus. Reliquæ cohortes: ut principi placuisset: a tribunis: uel a p̄positis regebant. Tāta aut seruabat exercendi milites cura: ut nō solū tribuni: ut p̄positi cōtubernales sibi creditos sub oculis suis iuberēt quotidie meditari. Sed et ipsi armorū arte perfecti cæteros ad dimicationē pprio cohortarent exēplo. Tribuni aut sollicitudo per hāc laudat industriā: cū miles ueste nitidus: armis bene munitus ac fulgens exercitui usu & disciplinā eruditus incedit.

De centuriis atq; uexillis.

Rīmū signū totius legiōis est aquila: quā aquifer portat. Dracones et p̄ singulas cohortes a draconariis ferunt ad plū. Sed antiq̄ quia sciebāt in acie cōmisso bello celeriter ordines: aciesq; turbari: atq; cōfundī: ne hoc posset accidere cohortes in cēturiis diuiserūt. & singulis cēturiis singula uexilla cōstituerūt: ita ut ex qua cohorte: uel quora esset centuria in illo uexillo lris esset ascriptum quod intuētes uel legētes milites in q̄touis tumultu a cōtubernalibus suis aberrare nō possent. Centuriones in sup: qui nūc cētenarii uocātur nimīū bellicosos loricatorū trāuersū castidū cristis lris hēbant: ut facilius noscerent quos singulas iusserūt gubernare cēturias: quatenus nullus error existeret: cū centū milites seq̄rerent nō solū uexillū suū: sed et cēturionē. qui signū hēbat i galea. rursus ipsæ cēturiæ in cōtubernia diuisæ sunt: ut. x. mi

litibus sub uno papilione degentibus unus quasi præfesset decanus: qui ca-
put contubernii nominatur. Contuberniū autē manipulus uocabat̃ ab eo
q̃ coniuñctis manibus pariter dimicabant.

De turmis equitū legionariorū.

Venamodū inter pedites cēturiat̃ uel manipulus appellatur.
Ita inter equites turma dicit̃. Et habet una turma eqtes. xxxii.
Huic qui p̃est decurio noīatur. Centū. n. pedites ab uno cēturi-
tiōe sub uno uexillo gubernātur. Similiter. xxxii. eqtes ab uno
decurione sub uno uexillo regunt̃. Præterea sicut centurio. eli-
gendus est magnis uiribus: procera statura: qui hastas: uel missilia perite ia-
culetur: & fortiter. Qui dimicare gladio: & scutum rotare doctissime no-
uerit. Qui omnem artem didicerit armaturæ: uigilans: sobrius: agilis: ma-
gis ad faciendā: quæ ei imperant̃: q̃ ad loquendū paratus: cōubernales su-
os ad disciplinā retineat̃: & ad armorū exercitiū cogat̃: ut bene uestiti & cal-
ciati sint: ut arma oīum defricent̃: ac splēdeāt. Similiter eligēdus: ē decurio
qui turmæ equitū præponat̃ in primis habili corpore: ut loricatedus: & ar-
mis circumdatus oībus cum sūma admiratione equū ascendere possit: equare
fortissime: cōto sciēt̃ uti: sagittas doctissime mittere: turmales suos. i. eq-
tes sub cura sua positos erudire ad oīa: quæ equestris pugna deposcit̃: eos-
dem cogere. Loricas suas: uel catafractas contos: & cassides frequenter ter-
gere & curare. Plurimū. n. terroris hostibus a morū splēdor ip̃ortat. Quis
credat militē bellicosū: cuius dissimulationē situ ac rubigine arma scēdā-
tur. Non solū autē eqtes: sed et ipsos equos assiduo labore cōuenit edoma-
ri. Itaq; ad decurionē & sanitatis: & exercitatis tā hoīum q̃ equorū p̃tinet
cura.

Quemadmodum legiones: & acies instruatur.

Vnc qualiter instruēda sit acies: si pugna imineat: declaref̃ uni-
us legiōis exēplo. Quod si usus exegerit: possit trāsserri ad plu-
res legiōes: equites locant̃ in cornibus. Acies peditū prima co-
horte incipit ordinari ī cornu dextro. Huic cohors secūda cō-
iūgit̃. Tertia cohors in media acie collocat̃. Huic annectitur
quarta. Quarta uero cohors sinist̃e suscipit cornu: sed ante signa & circa si-
gna. Necnō et̃ p̃ia acie dimicantes p̃cipes uocabant̃: hoc ē ordinari: ceteri
riq; p̃cipes. Hæc erat grauis armatura: q̃ hēbāt cassides catafractas ocre-
as: scuta gladios maiores: quos spatas uocat̃: & alios minores: quos hemi-
spatas uocat̃: plūbas: quinas positas in scutis: quas primo impetu iaciūt.
Item bina missilia: unum maius ferro triangulo unciarū. ix. hastile pedum
v. & semis: quod pylum uocabant. nunc spiculum dicitur. ad cuius scutum
exercebantur p̃cipue milites: quod arte & uirtute directum: & scutatos
pedites: & loricatedos eqtes sæpe trāssuerberat. Aliud mīas ferro triāgulo un-
ciarū. v. hastili pedū triū: & semis: qd̃ tunc uerriculū: nūc uerutum dicitur.

Prima acies principum. Secunda hastatorum armis talibus docetur instru-
cta. Post hos erant ferentarii & leuis armatura: quos nunc exulatores: & ar-
maturas dicimus scutati: qui plumbatis uel gladiis: & missilibus accincti
sunt: sicut nunc omnes prope milites uidentur: armati erant. Item sagitta-
rii erant cassibus: catafractis: & gladiis: sagittis: & arcubus. Erant fundito-
res: qui ad fundas uel fustibalos lapides iaciebant. Erant tragularii: qui ad
manum balistis uel arcubalistis dirigebant sagittas. Secunda acies similiter
armabatur: in qua consistentes milites hastati uocabantur. Sed in secunda
acie dextro cornu cohors sexta ponebatur: cui iungebatur septima. octa-
ua cohors mediam aciem tenebat. Nona comitante. Decima cohors in se-
cunda acie sinistrum semper obtinet cornu.

Qualiter Triarii uel centuriones armentur.

Post omnes autem acies Triarii cum scutis: catafractis: & galeis:
ocreati cum gladiis semispatis plumbatis & binis missilibus
locabantur: qui genu posito subsidebant: ut si prima acies uin-
ceretur ab iis: quasi de integro reparata pugna possit reparare
uictoriam. Omnes autem signarii uel signiferi quibus pedes lo-
ricas minores accipiebant: & galeas ad terrorem hostium uersis pellibus
tectas. Centuriones uero habebant catafractas scuta & galleas ferreas: sed
transuersis & argentatis cristis: ut facilius agnoscerentur a suis.

Commisa pugna grauem armaturam stare pro muro.

Illud autem sciendum est: & modis omnibus retinendum. Com-
misso bello prima: ac secunda acies stabat imota. Triarii quoque
residebant. Ferentarii autem armaturæ scutatores: sagittarii:
fundiores. hoc est leuis armatura aduersarios prouocabat an-
te aciem præcedentes. Si hostes fugare poterant sequebantur.
Si eorum uirtute: ac multitudine præmebantur: reuertebantur ad suos: & sta-
bant post eos. Excipiebat autem prælium grauis armatura: & quæ tanquam mu-
rus: ut ita dicam ferreus stabat. & non solum missilibus: sed etiam gladiis
còminus dimicabant. Et si hostes fugassent: non sequebatur grauis armatu-
ra: nec aciem suam: ordinationemque turbaret: & ad dispersos recurreret ho-
stes icòpositos opprimeret. Sed leuis armatura cum funditoribus sagittariis:
& equibus fugientes sequebatur inimicos. Hac dispositione: atque cautela si-
ne periculo legio uincebat: aut superata seruabatur incolumis: quæ legionis
ius est facile: nec fugere nec sequi.

Noia militum: & gradus in scutis eorum aduersis scribenda.
Ed ne milites aliunde in tumultu prælii a suis còtubernalibus
aberraret: diuersis cohortibus diuersa in scutis signa pingebant
quæ ipsi nominant idiomata: sicut etiam nunc moris est fieri.
Præterea in aduerso scuto uniuscuiusque militis erat lris nomē

ascriptum addito & ex qua esset cohorte: quæ uel ceturia. Ex his igitur appareret legionem bene instructam: quasi munitissimam esse ciuitatem: quæ oia prælio necessaria secum ubique portaret: nec metueret repentinum hostium superuentum quæ et in medijs campis subito fossa se: ualloque muniret: quæ oë genus militum contineret & armorum. Si quis igitur pugna publica superare barbaros cupit: ut diuinitatis nutu dispositione imperatoris inuicti reparentur: ex tyronibus legiones uotis omnibus petat. Intra breue autem temporis spatium iuniores diligenter electi: & exercitati quotidie non solum mane: sed et post meridiem omni armorum disciplina: uel arte bellandi ueteres illos milites. qui orbem terrarum integre subegerat facile coequabatur. Nec moueat Cæsar tua maiestas: quæ olim est consuetudo mutata quæ nocuit. Sed huius felicitatis: ac prouisionis est perennitas tua: ut pro salute reip. & noua excogitet: & antiqua restituat. Omne opus difficile uidetur antequam tentes. Ceterum si exercitati & prudentes uiri delectui præponant: celeriter manus bellis apta poterit aggregari: & diligenter institui. Quod uis enim efficiet solertia: si comperentes non denegentur expensæ.

Præter corporis robur notarum: & computandi artem in tyronibus eligendam.

Ed quoniam in legionibus plures scholæ sunt: quæ lictos milites quarunt: & ab iis qui tyrones præbent. In omnibus quidem staturæ magnitudines: corporis robur: alacritas animi conuenit explorari. Sed in quibusdam notæ peritia calculandi: computandique usus exigitur. Tertius. n. legionis ratio siue obsequiorum: siue militarium numerorum: siue pecuniæ quotiè ascribit actis maiore prope diligentia: quam res annonaria: uel ciuilibus libris annotatur. quotidianas et in pace uigilias. Item excubitu siue angarias de omnibus centuriis & contuberniis: quæ uicissim milites faciunt: ut ne quis contra iustitiam prægrauet: aut alicui præstet immunitas. Nota eorum qui uices suas fecerunt breuibus inferunt: quando quis comensu accepit: uel quot diebus annotat in breuibus. Tunc. n. difficile comensu dabatur nisi causis iustissimis approbatis: nec aliquibus milites instituti deputabant obsequiis. Nec priuata eisdem negocia mandabant. Si quidem incongruum uidebatur imperator militem: qui ueste & annona publica pascebatur utilibus uacare priuatis ad obsequia tamē iudicum uel tribunorum: nec non et principum deputabantur milites: qui uocabantur accessi: hoc est postea additi: qui fuisset legio completa: quos nunc supernumerarios uocant. fascicularia tamen id est lignum: foenum: aquam: stramen: etiam legitimi milites in castra portabant. Munifices enim ab eo appellantur: quæ hæc omnia munera faciunt.

Donatiui debent partem dimidiam apud signa sequestrare militibus seruandam.

Illud uero ab antiquis diuinitus institutum est: ut ex donatiuo: quod milites consequuntur dimidia pars sequestraretur apud signa: & ibidem ipsis militibus seruariet: ne a contubernaliibus possit assumi per luxum: & inaniu regem corporationem. Plurimumque homines & pauperes precipue tantum erogant: quantum habere poterunt. Sepositio autem ista pecuniae primum istis contubernaliibus docet accommodata. Nam cum publica sustentetur annona: ex omnibus donatiuis augetur eorum pro medietate castrum se peculiari. Miles deinde qui sumptus suos sciat apud signa sua depositos de deserendo nihil cogitat: magis diligit signa: pro illis in acie fortius dimicat more humani ingenii: ut pro illis habeat maximam curam: in quibus summi uideat esse positam substantiam. Denique: x. folles: hoc est decem sacci per cohortes singulas exponebantur: in quibus haec ratio continebatur. Addebatur etiam saccus unum decimus: in quo tota legio particulam aliquam conferebat sepulturae. scilicet: causa: ut: si quis ex contubernaliibus defecisset de illo undecimo sacco ad sepulturam ipsius promeretur expensa. Haec ratio apud signiferos: ut nunc dicunt in cophino seruabatur. Et ideo signiferi non solum fideles: sed etiam liberi homines eligebantur: qui & seruariet deposita: & scirent singulis reddere rationem.

In legione ita fieri promotiones: ut per omnes cohortes transeant qui promouentur.

Non tantum humano consilio: sed etiam diuinitatis instinctu legiones a romanis arbitror constitutas: in quibus. x. cohortes ita sunt ordinatae: ut omnium unum corpus: una uideatur esse coniunctio. Nam quasi in orbem quendam per diuersas cohortes: & diuersas scholas promouentur milites: ita ut ex prima cohorte ad gradum quempiam promotus uadat ad decimam cohortem: & rursus ab ea crescentibus stipendiis cum maiore gradu per alias recurrit ad primam. Ideo primipylus centurio postquam in orbem omnes cohortes per diuersas administrauerit scholas. In prima cohorte ad hanc peruenit palmam: in qua ex omni legione infinita comoda consequatur. Sicut primicerius in officio prefectorum priorumque ad honestum quaestuosumque militiae peruenit finem: ita legionarii equites cohortes suas contubernii affectione uenerant. Cum naturaliter equites a peditibus soleant discrepare. Per hanc ergo contestationem in legionibus: & omnium cohortum equitum: peditumque seruabatur una concordia.

Quid inter tubicines & cornicines: & classicum intersit.

Abest praeterea legio tubicines: cornicines: buccinatores. Tubicines ad bellum uocant milites & rursus recepti canentes reuocant Cornicines & buccinatores erant ornamentum totius legionis in ingressu conflictu & eius reditu. Hi quotiens canunt: non milites: sed signa eorum obtulerunt ad nutum. Ergo quotiens ad aliquid opus exituri sunt soli milites tubicines canunt: & soli milites ad signa eorum obtulerunt.

perāt. quotiēs mouēda sunt signa cornicines canūt: quotiēs pugnae: & tubicines: & cornicines pariter canūt. Classicū itē appellat: qđ buccinatores p cornu dēt. Hoc insigne uidet impij: qđ classicū canit impatore p̄sente: uel cū in militē capitaliter aīaduertitur: qđ hoc ex impatoris legibus fieri necesse est. Si uero ad uigiliās uel angarias faciēdas siue ad opus aliqđ: uel ad decursionē cāpi exeūt milites tubicine uocāte opant: & rurū tubicine ad monēte cessant. Cū aut mouent signa: aut iā mota figenda sūt: cornicines canūt: qđ ideo in oībus exercitiis: & p̄cessionibus cultodit: ut ī ipsa pugna facilius obtēperēt milites: siue eos pugnare: siue stare: siue seq: uel redire p̄ ceperint duces. Siqđ ratio semp māifesta sit in ocio debere fieri: quod necessario faciendum uidetur in p̄lio.

De exercitatione militum.

Egionis ordinatione digesta ad exercitiū reuertimur. Vnde si cut iam dictū exercitus nomē accepit. Iuniores quidem & noui milites mane: ac post meridiē ad oē genus exercebat armorū. Veteres autē: & eruditi sine intermissione semel in die exercebant in armis. Neq; n. lōgītudo aetatis aut annoꝝ numerus artē bellicā tradit. Sed cōtinua exercitatio meditatio postq̄ uoluerat stipē dia in exercitatus miles semp est Tyro cū armatura: quā festis diebus exhibetur in exercitio. Iccirco nō tantū armaturā qui sub cāpi doctore sūt: sed oēs aequaliter cōtubernales quotidiana meditatione discēbāt: & corporis uelocitatē. Nā & uelocitas usu ipso acquirif corporis: & sciētia feriēdi hostem: seq; p̄tegēdi: p̄sertim sigladiis cōminus dimicēf. Illud uero maius est ut seruare ordines discāt: & uexillū suū in tātis p̄mixtionibus in ipsa plasiōne comitent. Nec inter doctos aliquis error existat quīs in multitudine sit tāta cōfusio. Ad palū quoq; uel sudes iuniores exerceri p̄comodū est: cū latera: uel pedes aut caput petere p̄stīm: cāsimq; cōdiscāt. Saltus quoq; & ictus facere pariter assuescūt. Insurgere tripudietes in clipeū: rurūsq; subsidere. Nūc gestēdo puolare cū saltu: nunc cāedentes in terga resilire. Missilibus etiā palos ipsos procul ferire meditentur: ut ars dirigēdi: & dextrā uirtus possit accrescere. Sagittarii uero: uel funditores scopas: hoc est fructicū: uel straminum fasces pro signo ponebant: ita ut sexcentis pedibus remouerentur a signo: ut sagittis: uel certe lapidibus ex fustibulo destitatis signum sēpius tangerent. Propterea sine trepidatione in acie faciebant: quod ludentes in campo fecerant. Semper assuescēdum est: ut semel tātum funda super caput rotetur: cum ex ea mittitur saxum. Sed & manu sola omnes milites meditabātur libraria saxa iactare: qui usus paratior creditur: quia non desiderat fundam. Missilia quoq; uel plumbatas iugiter p̄petuoq; exercitio dirigere cogebant: usq; uel adeo: ut tpe hyemis de tegula uel scādulis: quā fidā eēt: & certā: de cānis ulua: uel culmo & portic

tegeretur ad equites; & quædam uelut basilicæ ad pedites: in quibus tempestate uel uentis aere turbato sub tecto armis erodiebat exercitus. Cæteris aut & hybernis diebus: si niues: pluiæq; cessarent exerceri cogebant in campo: ne intermissa cōsuetudine animi militū debilitarent & corpora. Siluā cædere. Onera portare. Fossas trāsire. In mari uel in fluminibus nare. Gradu pleno ambulare: uel et armatos cū sarcinis suis currere frequētissime cōuenit: ut quotidiani laboris usus in pace difficilis non uideat in bello. Siue ergo legio siue auxilia fuerint exerceant assidue. Nam quæadmodum bene exercitatus miles prælium cupit: ita formidat indoctus. Postremo sciendū est in pugna usum amplius prodesse: quā uires. Nam si doctrina cesset armorum nihil paganus distet a milite.

Exempla ahortationū & exercitii militaris de aliis artibus tracta.

Athleta uenator auriga propter exiguā mercedē: uel certe plæbis fauorē quotidiana meditatioe artes suas: aut seruare aut auere cōsuecūt militē: cuius est manibus seruanda resp. studio si uis oportet sciam dimicandi: usūq; rei bellicæ iugibus exercitiis custodire: cui cōtingit nō tantū gloriosa uictoria: sed et amplior fida: quæq; ad opes & dignitatē ordo militiæ: & imperatoris iudiciū cōsuecit euehere. Artifices scemici ab exercitiis pro laude uulgi non recedūt. miles sacramēto lectus ab exercitio armog; uel nouellus uel uetustus cessare non debet: cui pugnandū est pro salute ppria & libertate cōi pferri cū antiqua sit prudēsq; snia oēs artes in meditatione consistere.

Enumeratio ferramentorum uel machinarum legionis.

Legio aut nō tantū militū numero: sed et genere ferramentog; uincere cōsueuit. Primū oīum instruit iaculis: quæ nullæ lorice: nulla possūt scuta sufferre. Nam per singulas ceterias singulas carobalistas hñe cōsueuit: quibus multi ad trahendū & singula cōtubernia ad armandū uel dirigēdū: hoc est. xi. hoies deputant. Nam hæ q̄to maiores fuerint: tanto lōgius ac fortius tela iaculant. Non solū aut castra: defendū: uerū et in cāpo post acie graues armaturæ ponunt: ante quæ impetū nec equites loricati: nec pedites scutati possūt obstare. In una aut legione. lv. Carobalista esse solent. Item decem onagri hoc est singuli per singulas cōhortes in carpētis bobus duobus portātur armatis: ut si forte hostes ad pugnandū uenerint: uallo sagittis & faxis possint castra defendi. Scaphas quoq; de singulis trabibus excauatas cum longissimis funibus interdū et ferreis catenis secū legio portat: quatenus contextis eisdē: sicut dicunt monosillis sup̄textis: iniectisq; tabulatis flumina quæ sine pontibus uadari nequeūt: tā a pedibus: quā ab equitatu sine periculo trāseant. hēat ferreos harpagones: quos lupos uocāt: & falces ferreas cōfixas lōgissimis contis. Itē ad fossag; opa faciēda bidētes ligones palas:

rastra alueos cophinos: quibus portet terra. Habet quoque dolabras securas
 ascias: ferras: quibus materia: ac pali dolant: atque secant. Habet preterea artifi-
 ces cum omnibus ferramentis: quod ad depugnandas hostium ciuitates: testudines:
 musculos arietes: uineas: ut appellat: turres etiam ambulatorias faciant. Vege-
 ne singula enumerando plura dicant: uniuersa quae in quocumque belli genere
 necessaria esse creduntur: secum legio debet ubique portare: ut in quouis loco
 fixerit castra: armata faciat ciuitatem. Finis.

Vegetii Renati epitomatis de re militari liber Tertius.

Thenienses: & Lacedaemones: ac Macedonas reges po-
 titos prisci testantur annales. Unde apud Athenienses
 non solum bellicae rei: sed etiam diuersarum artium uiguit in-
 dustria. Lacedaemoniis autem fuit praecipua cura bello-
 rum. Primi namque experimeta pugnae de euentibus colligen-
 tes: arte praecipue scripsisse firmanter, usque eo: ut re mili-
 tarem: quae uirtute: solaque felicitate creditur conti-
 neri ad disciplinae: pietateque studia reuocaret: ac magi-
 stros armorum: quos tacticos appellauerunt. iuuentute
 sua usum: uarietateque pugnandi praecipere edoceri.

O uiros summa admiratione laudandos: quod eam praecipue arte ediscere uoluerunt:
 sine qua aliae artes esse non possunt. Horum sequentes instituta: Romani martii ope-
 ris precepta & usu retinuerunt: & istis perdidit: quae per diuersos auctores: li-
 brosq; dispersa Imperator in uicte mediocritate mea abbreviare iussisti: ne
 uel fastidium nasceretur ex pluribus: uel magnitudo fidei deesset in paruis. Quan-
 tum autem in praecipuis Lacedaemoniorum doctrina profuerit ut omittam caetera: Xanti-
 pi declaratur exemplo: quod Attilium Regulum Romanumque exercitum saepe uictorem cum
 Carthaginensibus non uirtute: sed artis solo fere auxilio prostratis exercitibus
 cepit: ac domuit: unoque congressu triumphas bellum omnem confecit. Nec minus Ha-
 nibal petiturus Italiam Lacedaemonium doctorem quaesuit armorum: cuius mo-
 nitus tot consules: itaque legiones inferior numero: ac uiribus interemit. Ex-
 go quod desiderat pacem praeparat bellum. Qui uictoriam cupit: milites imbuat dili-
 genter. Qui secundos optat euentus: dimicet arte: non casu. Nemo proocare.
 nemo audet offendere: quem intelligit superiorem esse pugnatum.

Haec continet Tertius liber.

Regulae bellorum generales. Quis modus esse debeat exercitus.

Quae admodum sanitas gubernetur exercitus.

Quanta cura prauidenda sunt: atque seruanda pabula uel frumenta.

Quae admodum oporteat prauidere: ne seditionem milites faciant.

Signorum militarium quot sint genera.

Quanta sit seruanda cautela cum uicinis hostibus mouetur exercitus:

Quæadmodum flumina:quæ maiora sunt transeantur.

Quæadmodum castra debeant ordinari.

Quæ & quanta consideranda sunt:ut intelligatur utrū superuentibus & inuidiis:an publico debeat in arte configi.

Quid fieri oporteat:si quis defuetum a pugna exercitum habeat:uel tyronem.

Quæ ipso die agantur:uel pcurāda sint:cum publica cōmittit pugna.

Inuestigandum quid sentiant milites pugnaturi.

Quæadmodū locus idoneus eligatur ad pugnam.

Quæadmodum acies debeat ordinari:ut in conflictu reddatur inuisa.

Ratio podissimi quantum spacium inter singulos homines in longum:uel inter singulos ordines debeat custodiri in latum.

De equitibus ordinandis.

De subsidiis:quæ post aciem collocantur.

In quo loco primus dux stare debeat:In quo secundus:in quo tertius.

Quibus remediis uirtuti uel dolis hostiū resistatur in acie.

Quot generibus pugna publica cōmittat. Et quomodo etiam qui inferior est numero & uiribus ualeat obtinere uictoriam.

Viam abscedendi hostibus dandam:ut delectantur facilius fugientes:

Quæadmodū recedatur ab hostibus:si cōsiliū pugnæ displiceat.

De camelis:& cataphractis equitibus.

Quomodo quadrigis falcatis.uel elephātis in acie possit obfisti.

Quid fieri debeat:si uel pars fugerit:uel totus exercitus.

Regulæ bellogꝝ generales.

Qui modus debeat esse exercitus.

Rimus liber tyronū delectū:exercitiūqꝫ deprōpsit. Sequēs legiōis institutionē:disciplināqꝫ edocuit militare. Hic autē tertius classicū sonat. Ideo enī illa pmissa sunt: ut hæc: in quibus peritia certaminū:& uictoriæ sūma cōsistit disciplinæ ordine custodito:& intelligerent celerius:& amplius adiuuaret. Exercitus dicitur tā legionū:qꝫ etiā auxiliogꝫ: necnō & eqꝫum ad gerēdū bellū multitudine collecta. Huiusmōdi modus a magistris quærit armogꝫ. Nam cū Xerxis Darii:& Mythridatis:cæterorūqꝫ regū:qꝫ innumerabiles armauerant populos exēplaria legunt: euidēter apparet nimiū copiosos exercitus magis propria multitudine:qꝫ hostiū uirtute depressos. Nam pluribus casibus iubiaceret amplior multitudo. In itineribus pro mole sua semp est tardior. In longiore autē agmine etiā a paucis supuētū assolet pati. In locis autē asperis:uel fluminibus trāseūdi ppter impedimētogꝫ moras sæpe decipit. Præterea ingenti labore: numerosisqꝫ aīalibus: equisqꝫ pabula colligūtur. Rei quoqꝫ

frumētariæ difficultas: quæ in omni est expeditione uitāda est: cito maiores fatigat exercitus. Nam quōtolibet studio p̄paretur annona: tāto maturius desit: quōto pluribus ergo atur. Ipa quoq; aqua nimix multitudi aliquādo uix sufficit. Quod si casu acies uerterit tergū: necesse est multos cadere de multis. & illos q̄ effugerint: ut semel terros: postea formidare constitum. Veteres aut̄ q̄ remedia difficultatū experimētis didicerant: nō tam numerosos: q̄ eruditos armis habere exercitus uoluerunt. Itaq; in leuibus bellis unam legionē mixtis auxiliis. x. milia peditū: & duo milia eqtū crediderūt posse sufficere: quā manū p̄tores: uelut minores duces ad expeditionem sæpe ducebant. Quod si magnæ copiæ hostium ducerentur: cōsularis potestas cum. xx. milibus peditū: & quatuor equitum tanq̄ comes maior mittebatur. Quod si infinita multitudo de gentibus fortissimis rebellasset: tunc nimia necessitate cogēte duo duces: & duo mittebant̄ exercitus cum huiusmodi p̄cepto: ut prouiderent: ne qd resp. detrimenti capiat. Consules ambo: cum in diuersis regionibus cōtra diuersos hostes annis p̄pe omnibus a populo Ro. pugnaretur. Ideo sufficiebant copiæ militum: q̄ utilius iudicabant non tam grādes exercitus habere: q̄ armis istructos illa ratiōe seruata: ne unq̄ amplior multitudo socioꝝ auxiliarium esset in castris: q̄ ciuium Romanoz.

Quēadmodum sanitas gubernetur exercitus.

Nunc quod uel maxime puidendū est: quēadmodum sanitas custodiatur exercitus: Admonebo. Hoc est locus: aquis: tempore: medicina: exercitio. Locus ne in pestilenti regiōe iuxta morbosas paludes: ne aridis: & sine opacitate arborū: cāpis aut colibus: ne sine tentoriis æstate milites commorent̄. Ne tardius egressi & calore solis: & fatigatione itineris cōtrahant morbū. Sed potius in æstate ad loca cœpto itinere destinata pueniāt. Ne sæua hyeme iter per pruinās: ac niues noctibus faciāt: aut lignoz̄ patiant̄ inopiam: aut minor illis uestiū suppetat copia. Nec sanitati. n. nec expeditiōi idoneus miles est: q̄ algere cōpellit̄: nec p̄nciosus: nec paludosis aq̄s utat̄ exercitus. Nā malæ aquæ potus uenenosus militibus pestilentiā generant. Iā uero hoc casu ægri cōtubernas oppo: tunis cibis reficiant̄: ac medicoz̄ arte curent̄. Principum: tribunoz̄q; & ipsius comitis: qui maiorem sustinet potestatem iugis quæretur diligētia. Male enim cum iis agitur: quibus necessitas & bellum icumbit: & morbi. Sed rei militaris periti plus quotidiana armorū exercitia ad sanitatē militum putauerunt prodesse: q̄ medicos. Itaq; pedites sine intermissione hymbribus: uel niuibus sub tecto reliquū diebus exerceri uoluerunt in campo. Similiter equites non solum in planis: sed etiā in abruptis: & fossarum hiata difficillimis semitis seq; & equos suos exercere iusserunt: ut nihil iis in necessitate prælii accidere posset incognitū.

Ex quo intelligitur quod studiose armorum arte docendus sit semper exercitus: cum ei & laboris consuetudo in castris sanitatem: & in conflictu possit prestare uictoriam. Si autem annuali: & stiuo quoque tempore diutius in eisdem locis multitudo militum consistat: ex contagione aquarum: & odore ipsius sceditaris: uitiatas haultibus & aere corrupto perniciosissimus nascitur morbus. quod phiberi non potest: nisi frequenti mutatione castrorum.

Quanta cura uidentur sint: atque seruanda pabula: & frumenta.

Redit postulat: ut de comestatu pabuli: frumentique dicat. Sæpius enim penuria: quam pugna consumit exercitum. & ferro sauior famemes est. Verge reliquis calibus potest in tempore subueniri. & pabulatio: & annonae in necessitate remedium non habent: nisi ante condant. In omni expeditione unum: & maximum consilium est: ut tibi sufficiat uictus: hostes frangat iopia. Ante igitur quam bellum ichoetur: de copiis expensisque sit procuratio: quia solers debet esse tractatus ut pabula frumentum: caeteraque annona species: quas a puincialibus consuetudo deposcit: maturius exigant: & in opportunis ad rem gerendam: ac munitissimis locis amplior semper modus: quam sufficit: aggregetur. Quod si tributa deficient: progato auro companda sunt omnia. Neque enim diuitiarum secura possessio est: nisi armorum defensione seruet. Frequenter autem necessitas gemiatur: & obsidio saepe fit longior: quam putaris. Cum aduersarii etiam ipsi esurientes circumfedere non desinant: quos fame sperant esse uincendos. Praeterea quicquid in pecore uel quacumque fruge: uinoque hostis inferens bellum ad uictum suum poterit occupare: non solum admonitis per edicta possessoribus: sed etiam coactis per electos perscrutatores ad castella idonea: & armorum firmata praesidiis: uel ad tutissimas conferendum est ciuitates. Vergendique puinciales ut ante irruptionem: sequi: & sua moenibus condant. Reparatio. n. muros: tormentorumque omnium ante curanda est. Nam si semel hostes praueuiunt occupatos: metu uniuersa turbant. & quae ex aliis urbibus petenda sunt: clausis itineribus denegantur. Sed fidelis fors eorum custodia: & erogatio moderata: sufficere consueuit: pro copia maxime: si ab initio procurant. Caeterum sera parsimonia est tum seruare: cum deficit. In arduis expeditionibus magis per capita militum: quam per dignitates ab antiquis prebebant annona: ita ut post necessitate eisdem a re. redderent. hyeme lignorum & pabuli. aestate aquarum uitanda est difficultas. Frumenti uero uini & aceti: nec non & salis omni tempore declinanda est necessitas. Ita ut urbes: atque castella ab iis militibus: qui minus prompti inueniuntur in acie armis sagittis: fustibus: fundis: balistis: onagrisque defendantur. Praecipueque cauendum uidetur: ne aduersariorum dolos: atque piuribus decipiat per uincialium incauta simplicitas. Frequenter. n. conuentuum: pacisque simulatio credulis nocere: quam arma. Qua ratione fame collecti patiuntur hostes. dispersi uero crebris superuentibus facile uincuntur.

Quēadmodū oporteat puidere: ne
milites seditionē faciant.

Nterdū mouet tumultū ex diuersis locis collectus exercitus
& cum pugnare nolit: irasci se simulat: ut nō ducat ad bellū.
Quod ii præcipue faciūt: q̄ in sedibus ociose: delicateq; uixe-
runt. Nam asperitate insoliti laboris offensi: quē in expeditiōe
sustinere necesse est. Præterea metuentes præliū q̄ armoz̄ ex-
ercitia declināti: ad huiusmodi p̄citantur audaciam: Cui uulneri multiplex
medicina cōsueuit opponi: ut dum adhuc separati sunt in sedibus suis: tri-
bunoz̄: uel utarioz̄: necnō etiam principū ad omnē disciplinam arctissi-
ma seueritate teneantur. Nihilq; aliud: nisi deuotionē: moderationēq; cu-
stodiant: nullis cōmeatibus uacent. Ad nomen: ad signa obseruare non de-
sinant. Campi cursiōnē: ut ipsi appellant: armorūq; inspectionē assidue fa-
ciant. ad sagittas iaciēdas. ad missilia dirigēda. ad iactandos lapides funda:
uel manu. Ad uestes iactandos. p̄ similitudine gladioz̄: punctim: cesimq;
feriendo: ad armaturæ gestum: multo die usq; ad sudorem frequētissime
sunt detinēdi. Cursu etiam: & saltu ad transiliēdas fossas nihilominus im-
buendi: seu mare seu flumines uicinus est sedibus æstiuo tempore: ad natan-
dum cogendi sunt omnes. Præterea siluā cædere: materiē dolare: iter per
dūmosa: & abrupta facere. aperire fossam. Occupare aliquē locum. & nē a
cōtubernalibus detrudātur: i scutis inuicem obuiātibus niti. Ita exercitati
& eruditi sedibus milites romani siue auxiliares: siue illi legionarii: siue eq̄-
tes fuerint: cum ad expeditionem ex diuersis conuenerint locis: æmulatio-
ne uirtutis prælium magis necesse habēt optare: q̄ ocium. Nemo cogitat
de tumultu: qui fidutiam de arte: uel uiribus gerit. Dux autē debet esse at-
tentus: ut in omnibus legionibus: siue auxiliis: necnon etiam uexillationi-
bus a principibus: uicariis: tribunis: siqui tribulenti: seditiosiq; milites fue-
rint non pro inuidia suggerentium: sed pro rege ueritate cognoscat: eosq;
consilio prudentiori segregandos a castris ad agendū aliquid: quod ipsis
uideatur prope optabile: aut castella: urbesq; deputēt muniendas: atq; ser-
uandas tanta subtilitate: ut cum abiiciuntur: uideantur electi. Nūq̄ enim
ad contumaciam pari consensu multitudo prumpit. Sed icitantur a pau-
cis qui uitiorum: scelerūq; ipunitate sperāt spectare cum plurimis. Quod
si fieri medicinam necessitas extrema persuaserit: rectius est more maiore
in auctores criminum uindictari: ut ad omnes metus: ad paucos pœna per-
ueniat. Laudabiliores tamen sunt illi duces: quorum exercitum ad mode-
stiam labori: & usus instituit: q̄ illi: quoq; milites ad obedientiā supplicioz̄
formido compellit.

Signorum militarium quot
sint genera.

Multa quidem sunt ediscēda pugnātibz: atq; obseruanda: siquē
 nulla sit negligentia uenia: ubi de salute certatur. Sed inter reli
 qua nihil magis ad uictoriā pficit: q̄ monitis obtemperare signo
 rum. Nam cū uoce sola iter praelioꝝ tumultus regi multitudo
 nō possit. Et cū pro necessitate regē plura ex tpe iubēda: atq; faciēda sunt:
 antiquus oīum gentiū usus inuenit: quomodo quod solus dux utile iudi
 casset: per signa totus agnosceret: & sequeretur exercitus. Tria itaq; ge
 nera constat esse signoꝝ. **Vocalia**, semiuocalia. **Muta**. **Quorū uocalia**: & se
 miuocalia p̄cipiuntur auribus. **Muta** uero referunt ad oculos. **Vocalia**
 sunt: quæ uoce humana p̄nunciant sicut in uigiliis: & in p̄lio pro signo di
 citur. utputa uictoria palma uirtus deus nobilit̄ triūphus imperatoris &
 alia quæcūq; uoluerint dare ii q̄ in exercitu habent maximā potestatem.
 Sciendū est tamen ista uocabula quotidie debere uariari: ne ex usu hostes
 signū cognoscant: & exploratores inter nostros uersent impune. **Semi**
uocalia sunt: quæ p̄ cornua: aut rubam aut buccinā dantur. **Tuba** quæ di
 recta est: appellat. **Buccina**: quæ in semetipsam æreo circulo flectitur. **Cor**
nu: quod ex uris agrestibus: argento nexū: temperatū arte: & spiritu canen
 tis flatu emittit auditū. Nam indubitatis per hæc sonis agnoscit exercitus
 utrū stare: uel p̄gredi: an certe regredi oporteat: utrū longe p̄ equi fugiē
 tes an receptui canere. **Muta signa sunt**: **Aquila**. **Dracones**. **Vexilla**. **Flamu**
læ ruffæ. **Pinæ**. **Quocūq;** enim hæc ferri iusserit ductor: necesse est signū
 suū comitantes milites p̄gant. Sūt & alia signa multa: quæ dux belli in eqs
 aut idumētis: & etiam in ipsis armis: ut dignoscatur hostis: præcipit custo
 diri. Præterea manu aliqd: uel flagello more barbarico uel certe mota: q̄
 utitur ueste signant. **Quæ oīa in itineribus: in sedibus: in omni exercita**
tionē castrēsi uniuersi milites & seq; & itelligere cōsuecant. **Cōtinuus enī**
usus necessarius uidet̄ in pace eius rei: quæ in praelii cōfusione seruāda sit.
Item mutū: & cōmune signū est: quotiens pficiscente turba excitatus pul
 uis ad similitudinē nubiū surgit: hostiūq; prodit aduentū. Similiter si di
 uisæ copię sint: per noctem flāmæ: per diem fumus significat locis: quod
 aliter nūtiari non pōt. Aliunde in castellog: aut urbium turribz trabes
 apponuntur: quibus aliquando erectis: aliquando depositis indicant: quæ
 geruntur.

Quanta sit seruāda cautela: cum uicinis
 hostibus mouetur exercitus.

Vi rem militarem studiosius didicerūt: aſſerunt plura in itine
ribz: q̄ in ipsa acie pericula solere contingere. Nam i cōſlictu
 armati sunt omnes amici. & hostes cōminus uidēt: & ad oppu
 gnādū aīo uentūt parati. In itineſ aut̄ minus armatus: minusq;

attentus est miles: & supuentus impetu uel fraude repēte turbat. Ideo oī
 cura: oīq; diligentia puidere dux debet: ne p̄ficiscens patiat̄ icursum. Vel
 si nō facile: ac sine dāno repellat illatū. Primū itinera oīum regionū: i
 bus bellū geritur: plenissime debet habere p̄scripta: ita ut locoz; interual
 la nō solum passuū numero: sed etiam uiaꝝ qualitates p̄discat. Cōpendia
 diuerticula: mōres: flumina: ad fidem descripta cōsideret: usq; eo: ut soler
 tiores duces itinera p̄intiaꝝ in qbus necessitas gerit̄ nō tantū anotata:
 sed etiam picta habuisse firmētur: ut nō solū consilio mentis: sed etiā aspe
 ctu oculoꝝ uiam p̄fecturis eligerent. Ad hæc a prudentioribus: & hono
 ratis: locorūq; gnaris separatim debet uniuersa perq̄rere: & ueritatē colli
 gere de pluribus. Præterea sub periculo eligēdaz; uiaꝝ duces idēos: sciē
 tesq; percipere: eosq; custodiāz; mancipare: addita p̄næ cōtestatiōe: uel p̄
 miū. Erūt enim utiles: cū intelligent nec fugiendi sibi copiā superesse: & si
 dei præmiū p̄fidiaꝝ parata supplicia. Prouidendū est quoq;: ut sapientes: ex
 ercitatq; quærant: ne duoz; aut triū error discrimen pariat uniuersis. In
 terdū aut̄ imperita rusticitas plura p̄mittit. & credit̄ e scire: quod nescit.
 Sed cautelaꝝ caput est ut ad q̄ loca: uel qbus itineribus sit p̄fecturus exer
 citus ignoret. Tutissimū nanq; in expeditionibus credit̄ faciēda nesciri.
 Ob hoc ueteres minotauri signū habuerūt in legionibus: ut quēadmodū
 ille in intimo: & secretissimo labyrintho: abditus phibeat̄: ita ducis cōsiliū
 semp̄ esset occultū. Secuz; iter agit: quod agendū hostes minime suspican
 tur. Veꝝ quia exploratores altrinsecus missi p̄fectionem suspitiōibus uel
 oculis dephendū: & interdū transfugaz; p̄ditoresq; non desunt: quēadmo
 dum occurri ingruētibus debeat: intinēat. Dux cū agmine exercitus p̄
 e: sturus: fidelissimos: argutissimosq; cū equis p̄batissimis mittat: q̄ loca: p̄
 quæ iter faciēdū est in p̄gressu & a tergo: dextraq; leuaq; lustrēt: ne aliq;̄
 aduersarii moliantur insidias. Tutius autem operatur exploratores no
 ctibus: q̄ diebus. Nam quodāmodo ipse sui proditor inuenitur: cuius spe
 culator fuerit ab aduersariis depræhēsus. Primi ergo equites iter arripiāt.
 Inde pedites. impedimenta. sagittarii. calones. uehiculaq; in medio collo
 centur ita: ut expedita pars peditū: & equitum subsequatur. Nam ambulā
 tibus interdum quidem a fronte: sed frequenter a tergo superuentus infer
 tur. A lateribus quoq; pari armatoꝝ manu impedimēta claudenda sunt.
 Nam insidiatores in alio loco pulsant transuerso. frequenter incursum. Illud
 tamen præcipue obseruādum est: ut ea pars: ad quam hostis uenturus cre
 ditur: oppositis electissimis equitibus: & leui armatura: necnon etiam pe
 ditibus sagittariis muniat̄. Quod si undiq; fundunt̄ inimici: undiq; debēt
 esse p̄parata subsidia. Ne uero repentinus tumultus amplius noceat: ante
 cōmonēdi sūt milites: ut parati sint aīo: ut arma in manibus habeāt: nec ī
 necessitate subita cōterant̄. Prouisa non solent esse formidini. Aniqui di

ligentissime præcauebant: ne a calonibus interdū uulneratis: interdum timentibus: & sagittariis pauē factis clamore pugnātes milites turbarent: ne dispersi lōgius: aut cōglobati amplius: q̄ expedit: ipe diceret suos hostibusq; pdesent. Et ideo ad exemplū militū etiam impedimēta sub quibusdam signis ordinanda duxerūt. Deniq; ex ipsis calonibus: quos galearios uocant idoneos ac peritos usu legebāt: quos nō amplius q̄ ducētis sagittariis: puerisq; præfecerant: iisq; uexilla dabant: ut scirent ad quæ signa deberent impedimēta colligere. Si ppugnatores ab impedimētis laxamēto aliquo diuiduntur: ne constipati ledant in prælio: ambulāte exercitu: ut locoz; uarietas aduenit: ita defensionis ratio uariat. Nam in campis patentibus eqtes magis solent impugnare: q̄ pedites. At uero in locis siluestribus: uel mōto sis: siue palustribus: pedestres magis formidāda sunt copiaz. Illud quoq; uirandum: ne p negligētiam festinatibus aliis: aliis tardius incedentibus interruptatur acies: aut forte tenuet. Cōtinuo. n. hostes iterpellata puadunt. Interponēdi ergo sunt exercitatissimi campi ductores: uicarii: uel tribuni q; alacriores tardent: & pigrius icedētes accelerare compellāt. Nam q; multum precesserint supuentu facto nō tam redire: q̄ fugere cupiūt: qui uero extremi sunt deserti a suis ui hostiū: & ppria desperatione superant. Scien dum est etiam q; aduersarii in his locis: quæ sibi opportuna intelligūt subfessis acies occultius collocāt: uel aperto Marte impetū faciūt. Sed ne secreta doceant: ducis p̄stati industria: quæ oīa conuenit explorare. Deprehensa aut subfessa: si utiliter circūueniāt plus pericali sustinet: q; parabat inferre. Aperta aut uis si præparetur in montibus altiora loca pmissis sunt præsidis occupāda: ut cum hostis aduenit reperiatur inferior. Nec audeat obuiare: cū tam a frōte: q̄ sup caput suū cernat armatos. Quod si angustā sit uia: sed non tutā: melius est cum securibus: ac dolabris milites & cum labore aperire: q̄ in optimo itinere periculū sustinere. Præterea noscere debemus hostiū consuetudinē: utrum nocte: an incipiēte die: an hora reficiēdi lapsis supuenire consueuerint. & id uitare: quod illos facturos putamus ex more. Iam uero utrū eqtibus: an pedibus: utrū funditoribus: utrū cōtatis: an sagittariis amplius ualeant. utrū numero hominū: an armoz; munitione præcellant: scire nos conuenit: & ordinare: quod nobis utile: illis doctē aduersum. Tractare quoq; per diē: an p noctē iter expediat inchoare: quæ & quanta locoz; interualla sint: ad quæ cupimus pperare: ne æstate aquæ penuria obsit euntibus: ne hyeme difficiles: aut nimie occurrant paludes maioreq; torrētes: & impedito itinere circūueniāt exercitus. priusq; a destinata pueniat: uel nostra cōmoditas est sapiēter ista uitate. Vt si aduersarioz; iperitia: uel dissimulatō occasione nobis dederit: nō oportet omitti: sed explorare sollicite pditores: ac transfugas iuitare: ut qd hostis molitur in præsentī: uel i futuro possimus agnoscere. Paratisq; equitibus

ac leui armatura ambulantes eisdem: uel pabula: uictumq; quærentes im
prouiso terrore decipere.

Quemadmodû flumina quæ maiora sunt transeantur.

IN transitu fluuijorū grauis molestia negligentibus frequenter
emergit. Nam si qua aqua uolentior fuerit: aut alueus latior:
impedimēta: pueros: & ipsos interdū ignauos solet mergere bel
latores. Ergo explorato uado duæ acies equitū electis aialibus
eligent interuallis cōpetētibus separata: ut per mediū pedites
& impedimēta transeāt. Nā acies superior impetū aquarū frangit. Inferior
qui rapti: summersiq; fuerint: colligit. atq; transponit. At cū altior fluctus
nec equitē nec peditē patiat: si per plana decurrat: ductis multifariā spar
gitur fossis: diuisusq; facile transitur. Nauigio uero amnes hastilibus fixis:
ac suppositis tabulatis peruii fiunt: uel certe tumultuario opere colligatis
inanibus cuppis: additisq; trabibus transitū præbent. Expediti uero equi
tes fasces de cannis aridis: uel ulua facere cōsueuerunt: super quos loricas
& arma euidenter imponunt ipsi. Equiq; natando transeunt: colligatisq; se
cum fasces pertrahunt sarcinis. Sed cōmodius repertū est: ut monoxilos:
hoc est paulo latiores scaphas ex singulis trabibus excauatas pro genere li
gni & subtilitate leuissima carpentis secū portet exercitus: tabulis pariter:
& clauis ferreis præparatis. Itaq; sine mora cōstructus pons: & cū funibus:
qui propterea habendi sunt ut is uinctus lapidei arcus soliditatem præter ī
tēpore. Festinant aduersarii ad transitus fluminū insidias: uel superuētus
facere cōsueuerunt: ob quā necessitatē in utraq; ripa collocant armata præ
sidia: ne alueo interueniēte diuisi opprimant ab hostibus. Cautius tamē est
sudes præfigere: ac sine derrimento: si qua uis illata fuerit sustinere. Quod
si pons nō tantū ad transitū: sed etiā recursū & cōmeatū necessarius fue
rit: tunc in utroq; capite percussus latioribus fossis: aggregatq; cōstructo de
fensores milites accipere debet: a quibus tādū teneatur: q̄diu locorum ne
cessitas poscet.

Quem admodum castra debeant ordinari.

CONsequens uidet itineris obseruatione descripta ad castrorū
in quibus manendū est uenire rōnem. Non. n. belli tēpore ad
statuā: uel ad mansionē murata ciuitas semper occurrit & in
cautū est: plenūq; discriminis exercitū passim sine aliqua mi
nutione cōsidere. Cum militibus ad capiēdū cibos occupatis
aut munera faciēda dispēns facile nectant insidiæ. Postremo noctis ob
scuritas: necessitas sōni pascētū equorū dispersio occasione supuētibus præ
stat. In metādis castris nō sufficit bonū locū eligere: nisi sit locus talis: ut al
ter eo melior nō possit iueniri: ne utilior præmissus a nobis: atq; ab aduer
sariis occupatus apporet incōmodū. Cauēdū quoq; ne p̄ æstatē aut aqua

morbosa in pximo aut salubris aqua sit longius hyeme: ne pabulatio defit
 aut lignoꝝ copia ne subitis tepestatibus capus: in quo manendū est soleat
 innudari. Ne sit in abruptis: ac deuīs & circūsedentibus aduersariis diffici
 lis p̄stef egressus: ne ex superioribus locis missa ab hostibus in eū tela pueni
 ant: quibus ut oportet studiose: cauteq; p̄uisis pro necessitate loci uel qua
 drata: uel rotūda: uel trigona: uel oblonga castra cōstitues. Nec utilitati p̄
 iudicat forma: tamē pulchriora credunt: qbus ultra latitudinis spaciū ter
 tia pars lōgitudini addit. Ita autē ab agri messoribus podismū mēsuræ col
 ligi oportet: ut ad q̄titatē cōcludat exercitus. Nā ppugnatores angusta cō
 stipant: & ultra q̄ cōuenit latiora diffūdūt. Tribus autē modis definiūt fos
 sas muniti posse. Primū in unius noctis trāsītū: & itineris occupationē le
 uiorē cū sublatis cespites circūdant: & aggerē faciūt: supra quem sudes: uel
 tribuli lignei p̄ ordinē digerunt. cespes autē circūcidit ferramētis: q̄ herba
 rū radicibus cōtinet terrā. sit altus semisse lōgus pedē semis latus pedē: q̄
 si terra solutior fuerit: ut ad similitudinē lateris cespes nō possit abscindi:
 tūc ope tumultuario fossa pducit lata pedes qnq; alta tres: cuius intrinse
 cus agger excrefcit: ut sine metu securus quiescat exercitus. Statua autē ca
 stra æstate: uel hyeme: uel hoste uicino maiore cura ac labore firmanē. Nā
 singulæ cēturiæ diuidētibus capi doctoribus: & principibus accipiūt pedi
 taras & scutis uel farcinis suis in orbē circa ppria signa depositis cincti gla
 dio fossam ap̄iunt: latā aut nouē: aut. xi. aut. xiii. pedibus. Vel si maior ad
 uersarioꝝ uis metuit pedibus. xix. Imparē. n. numeꝝ obseruari moris est.
 Tūc sepibus positis: uel interpositis stipitibus: ramisq; arboꝝ ne terra faci
 le dilabat agger erigit: sup quē ad similitudinē muri pinnæ & ppugnacu
 la cōponunt. Opus oē cēturiōes p̄ decē pedes metiunt: ne qs minus fode
 ret: aut errauerit alicuius ignauia: id tribuni circūueniūt. Nec ante disce
 dunt qui strēnui sunt: q̄. sint uniuersa p̄fecta. Nec tamē aliqs supuentus la
 borantibus fiat: oēs egtes & pars peditū: quæ nō opaf̄ priuilegio dignita
 tis ante fossam armata in p̄cinctu cōsistat ut ingruētes repellat inimicos.
 Prima igit̄ signa locis suis intra castra ponunt. Quia nihil uenerabilius ē
 maiestate eoz̄ duci p̄toriu: eiusq; comitibus tribunis & militibus p̄paran
 tur tabernacula: quibus per cōtubernales ad mūera deputatos aqua: lignū
 & pabula ministrant. Tūc pro gradu. legionibus & auxiliariis: & equiti
 bus & peditibus loca: in quibus papiliones tendant: deputant in castris: ac
 de singulis cēturiis: quaterni equites: & quaterni pedites: qui noctibus ex
 cubitū faciūt: eligunt. Et q̄a impossibile uidebat per totā noctē uigilātes
 singulos in speculis p̄manere: ideo in quatuor partes ad clepsydrā sunt di
 uisæ uigilia: ut non amplius: q̄ tribus horis nocturnis necesse sit uigilare.
 A tibicine oēs uigilia cōmittunt: & finitis horis a cornicine uocant. Ido
 neos tamē & p̄batissimos tribuni eligunt: qui uigilias circūeāt & renūtiēt

si qua emerferit culpa: quos circitores appellabāt. At nūc militiæ factus est gradus: & circitores uocant. Sciendū est tamē nocturnas uigilias: equites extra uallū facere debere. Per diē autē castris positus alii mane: alii post meridiē ppter fatigationē hoium: e quorūq; angarias faciūt. Inter p̄cipua cōuenit ducē puidere siue in castris: siue in ciuitate cōsistat: ut aī alium pascua: subiectio frumētī: ceterarūq; specierū: aquatio: lignatio: pabulatio secura reddat ab hostiū incurſu. Quod aliter non pōt euenire: nisi per loca idonea: qua n̄oge ambulat cōmeatus: p̄sidia de is ponant siue illæ ciuitates sint: siue castella munita. Quod si nō reperit antiqua munitio opportuni locis circūdata maioribus fossis: tumultuaria castella firmant. Nam a castris diminuto uocabulo castella sunt nuncupata. Inter quæ in angariis aliquanti pedites: & equites degentes: tutū iter cōmeatibus præstāt. Difficile enim hostis ad ea loca audet accedere: in quibus & a frōre: & a tergo nouit aduersarios commorari.

Quæ & quanta cōsideranda sunt: ut intelligatur utrū superuentibus: & insidiis: an publico debeat Marte configi.

Visq; hos artis bellicæ cōmentarios ex probatissimis auctoribus breuiatos leger dignabitur: q̄ primū rationē prælii: pugnādiq; cupit audire p̄cepta. Sed consiliū publicus duarū: aut trium horarum certamine diffinit. Postq̄ eius partis quæ sepeparata fuerit spes omnis intercudit: ideo omnia ante cogitanda sūt ante tentanda: ante facienda: q̄ ad ultimum ueniatur abruptum. Boni enī duces non aperto Marte prælium: in quo est commune periculum: sed ex occulto semper attentant: ut integris suis quantos possunt hostes interimant certe uel terreāt. In qua parte: quæ necessaria admodum sunt ab antiquis reperta perscribam. Præcipua ars & utilitas ducis est: ut adhibitis de uniuerso exercitu scientibus belli & sapientibus uiris de suis: & copis hostium sapius tractet. Omni q̄ plurimum notet adulatione summotā: utq; maiorem numerum pugnantium ipse an hostes habeant: utrum ipsius aduersariorum homines fortiores armati sint & muniti: qui magis exercitati qui sint in necessitatibus magis fortes. Quærendum est etiam: utra pars pedites: utra equites habeat meliores. Sciendumq; in peditibus maxime consistere robur exercitus: & inter ipsos equites: qui contis: qui sagittariis ante cedant: qui plures loricas induant: quis utiliores equos adduxerit. Postremo loca ipsa: in quibus pugnandum est: utrum inimicis: an nobis uideantur accommoda. Nam si equitatu gaudemus: campos optare debemus. Si peditibus loca eligere angusta fossis: paludibus: uel arboribus impedita: & aliquotiens montosa: cui magis uictus abundet quam desit. Nam fames (ut dicitur) intrinsecus pugnat: & uincit sapius sine ferro.

Maxime aut tractandū est:utrū expediat necessitatē protrahī an celerius dimicare. Interdū aut sperat aduersarius in expeditionē cito posse ueniri. Et si delatus fuerit in longū: aut penuria exercitus macerat: aut desiderio suoz reuocat ad ppria: aut nihil magnū faciēs per desperationē abire cōpellitur. Tunc fracti labore ac tedio plurimi deserunt: aliquāti produnt: alii quanti se tradūt. Quia aduersis rebus rarior fides est: ut nudari incipit: q̄ copiosus aduenerat. Ad rem pertinet nosse qualis ipse aduersarius uel eius comites sint: utq̄ temerarii: an cauti: an audaces: an timidi: scientes artem bellicā: an ex usu temere pugnātes: quā gētes cū iis fortes: quā ignauā pugnauerint. Nostra auxilia cuius fidei: quāq̄ uiriū sint: quos illius copiaz animos: quos noster exercitus: quā pars sibi magis uictoriā repromittat, eiusmodi. n. cogitationibus uirtus augetur aut frangitur. Desperantibus autē crescit audacia adhortatione ducis: & si nihil ipse timere uideatur crescit animus: si ex insidiis: uel occasione aliquid fortiter fecerit. Si hostibus aduersā res cōperint euenire. Si infirmiores: aut minus armatos ex inimicis potuerit superare. Cauendū quoq̄: ne dubitantē formidantēq̄ exercitum ad pugnā publicā al iunde producas. Interest utrū tyrones: an ueteres milites habeas: utrū ante breue tēpus in expeditionibus fuerint: an annos aliquot in pace durarint. Nam pro tyronibus accipiendi sunt qui pugnare lōgo tēpore deserunt. Sed cū legiones: auxilia: uel equites ex diuersis aduenerint locis: dux optimus: & separatim oēs per tribunos electos: quorū scīē industria ad oīa genera exercere debet armoz. Et post in unū collectos: quasi depugnaturus conflictū publico exercebit. Ipse sapius tentabit quicquid artis hīc possunt quid uiriū: quē admodū sibi cōsentiant: utrū ad tu barum monita: ad signoz indicia: ad p̄cepta uel nutū suū diligenter obtemperent. Si errant in aliquibus: exerceant: atq̄ doceant: q̄ diu possint eē p̄fecti. Si uero in campi cūrsione in sagittādo: in iaculādo: i ordināda acie ad plēnū fuerint eruditi. ne sic quidē temere occasione captata ad publicam deducēdi sunt pugnā sed ante minoribus p̄aliis imbuendi. Dux ita uigilans: sobrius: prudēs: tanq̄ de ciuili causa inter partes iudicaturus: adhibito consilio de suis: & hostiū copiis iudicet. Et si multis rebus superior iuenitur opportunū sibi nō differat inire cōsictū. Si uero aduersariū itelligit potiorē. Certamē publicū uitet. Nā pauciores numero & inferiores uiribus sub bonis ducibus supuētus & insidias faciētes reportauerūt s̄pe uictoriā.

Quid fieri oporteat: si qs desuetū a pugna exercitū hēat: uel Tyronem.

Mnes artes: omniaq̄ opera quotidiano usu & iugi exercitatio ne proficiunt. Quod si in paruis uerum est: quanto magis de cet in maximis custodiri. Quis autem dubitat artem bellicā rebus omnibus esse potiorē: per quam libertas retinetur: & dignitas prouinciāz propagatur: & conseruatur imperiū. Hāc

quōdam Lacedæmonii relictis doctrinis omnibus: quod postea consueuerunt Romani. Hanc solam hodie quoq; barbari putant esse seruandam. Cætera omnia aut in hac arte consistere: aut per hanc assequi se posse confidunt. Hæc dimicaturus est necessaria: per quam uitam retineant: & uictoriam consequantur. Dux ergo cui tantæ potestatis insignia tribuuntur: cuius fidei ac uirtuti possorum fortunæ: tutela urbium: salus militum reip. traditur gloria: non tantum pro uniuerso exercitu: sed etiam pro singulis contubernalibus debet esse sollicitus. Si quid enim illis eueniat in bello & illius culpa: & publica uidetur iniuria. Ergo si tyronem uel diu armis desuetum ducit singularum legionum: siue auxiliorum: necnon etiam uexillationum uires: animos: consuetudinem diligenter exploret. Sciat etiam: si potest fieri nominatim quis comes: quis tribunus: quis domesticus: quis contubernalis: quantum possit in bello auctoritatemq; maximam seueritate sumat. Omnes culpas militares legibus uindictet. Nulli errantium creditur ignoscere. In diuersis locis ex diuersis occasionebus omnium experientia percipiat. His ut oportet ita curatis cum dispersi ad prædandū securi oberrant hostes: tunc probatos equites: siue pedites cum tyronibus: aut inferioribus mittat: ut ex occasione suis inimicis & illis peritia reliquis crescat audacia. Ad transitus fluuiorum: ad præcipitia montium: ad siluarum angustiam: ad paludum: aut uiarum difficultates: superuentus nullo sciente disponat: atq; iter suum ita temperet: ut aut cibum capientes: aut dormientes: aut uacantes certe securos: inermes: discalcios: distrahis equis nihil suspicantes ipse paratus inuadat: quatenus in huiusmodi certaminibus sui fiduciam colligant. Nam qui ante longum tempus aut omnino nunq̄ uidere homines uulnerari: aut occidi: cum primum aspexerint perhorrescunt: & pauore confusi de fuga magis: q̄ de conflictu incipiunt cogitare. Præterea si excurrat aduersarii longo itinere fatigatos aggrediat: & ultimos certe uel insperatos superueniat. Eos etiam qui longe a suis aut pabulis: aut prædæ gratia commorantur subito occupet cum delectis. Illa enim ante tentanda sunt: quæ si male cesserint: minus noceant. Si bene plurimum prosint. Inter hostes discordiarum serere causas sapientis est ducis. Nulla enim quanuis sit minima: ratio cito potest ab aduersariis deleri: nisi seipsam propriis simultatibus consumpserit. Nam si ciuilem ordium ad inimicorum perniciem præceps est ad utilitatem suæ defensionis incautum. Vnum illud in hoc opere prædicandum est: ut nemo desperet fieri posse: quæ facta sunt. Dicat aliquis: multi sunt anni: quibus nulla fossa: uallo: aggereq; mansurum circumdat exercitum. Respondebitur si suis ista cautela nihil diurni: aut nocturni superuentus hostium nocere potuissent. Persæ imitantes Romanos ductis fossis castra constituunt. Et quæ arena sunt prope omnia expuluerulenta: quæ effunditur terra complet

faccos: quos inanes portauerant: eorumq; cumulo aggerē faciunt. Omnes barbari carris suis cōnexis in orbem ad similitudinem castrorum securas a superuenientibus exigunt noctes. Veremur ne discere nequeamus: quæ a nobis alii didicerunt. Hæc ex usu librisq; discenda quæ antea seruabant. Sed omiſſa diu nemo quæſiuit: quia ingentibus pacis officii procul aberrat bellorum neceſſitas. Sed ne impoſſibile uideatur armorum diſciplinā: cuius uſus intercidit reparari poſſe: doceamur exemplis. Ars militaris apud ueteres in obliuſionē ſepius uenit. Sed a libris repetita eſt. Poſtea ducū auctoritate firmata eſt. Scipio Aphricanus ſub aliis imperatoribus Hiſpanienses exercitus frequenter uictos accepit. Hos diſciplinæ regula cuſtodita ita exercuit omni opere: ſoſſiſq; faciendis: ut diceret fodientes luto inquirari debere: qui ſanguine hoſtium madere uoluerint. Tum ipſe deniq; numantinos ſic capta ciuitate ſuperabit: ut nullus euaserit. Metellus in Aphrica Albino imperante ſubiugatum accepit exercitum: quem ita emendauit ueteribus inſtitutis: & diſciplinā maiorum: ut poſtea eos: a quibus ſub iugum miſſi fuerant: ſuperarent. Cimbri quoq; Cepionis: & Manilii: & Syllani legiones inter Gallias deleuerunt: quarum reliquias cum C. Marius ſuſcepſiſſet ita erudiuit ſcientia & arte pugnandi: ut in mirabilem multitudinem nō ſolum Cimbrorum: ſed etiam Theutonicorū & Vgrorum publico Marte deleret. Facilius eſt autem ad uirtutem inſtruere nos uos milites: q̄ reuocare perterritos.

Quæ die agantur: uel procuranda ſint: cum publica committitur pugna.

Ræmiſſis leuioribus artibus belli ad publici conſictus incertum & fatalem diem nationibus: ac populis ratio militaris diſciplinæ inuitat. Nam in euentu aperti martis uictoriæ magnitudo conſiſtit. Hoc ergo tempore tanto magis duces debent eſſe ſolliciti: quanto maior ſperatur diligentibus gloria: & maius periculum comitatur ignaros: in quo momento peritiæ uſus pugnandi doctrinæ: conſiliumq; dominatur. Veteribus ſæculis mos fuit parco cibo curatos milites ad certamē educere: ut citatiores ſumpta redderet eſca & longiore conſictu non ſarigarentur inedia. Præterea obſeruandum eſt præſentibus hoſtibus ſiue ex ciuitate ſiue ex caſtris producas ad prælium: ne dum per anguſta portarum particulatim procedat exercitus a collectis & præparatis debilitetur inimicis. Ideoq; prouidendum eſt: ut ante omnes milites egrediantur portas: & aciem prius conſtruant: q̄ hoſtis adueniat. Quod ſi intra ciuitatem manentibus imparatis aduenierint: aut differatur egreſſus: aut certe diſſimuletur: ut cum aduerſarii inſultare cœperint. his: quos non purant exituros: quum ad prædam aut redeundum conuerterit animum: quum ordines ſoluerint: tunc illis ſtupentibus lætiſſimi quicq; p

rumpant; & confestim aggrediantur ignaros. Obseruatur autem: ne longo spacio fatigentur milites: ne lassos post cursum equos ad publicum prælium cogas: multum uirium labore itineris pugnaturus amittit. Quid faciet: qui ad aciem anhelus aduenat: hoc & ueteres declinauerunt: & superioris ætate nostra cum romani duces per imperitiam non cauisent: ne quid amplius dicam exercitus perdiderunt. Impar enim conditio est lassum cum quieto. Sudantem cum alacri. Currentem cum eo qui steterit inire conflictum.

Inuestigandum quid sentiant milites pugnaturi.

Præ die: qua certaturi sunt milites: quid sentiant diligenter conuenit explorare. Nam fiducia: uel fortitudo ex uultu: uerbis: incessu: motibus cernitur: nec confidas satis: si Tyro prælium cupit. In expertis enim dulcis est pugna. Et noueris te oportere differre: si exercitati bellatores metuerunt dimicare. Monitis tamen & oratione ducis exercitui uirtus accrescit & animus: præcipue si futuri certaminis talem acceperint rationem qua sperent se ad uictoriã peruenturos. Tunc inimicorum ignauia: uel error ostendendus: uel si ante a nobis superati sunt commemorandum. Dicenda etiam: quibus militum mentes odio aduersariorum in iram indignationemque moueantur. Animis pene omnium hominum hoc naturaliter euenit: ut trepident: cum ad conflictum uenerint. Sine dubio autem formidolosiores sunt: quorum metus ipse confundit aspectus. Sed hoc remedio formido lenitur. Si antequam dimices frequenter exercitum tuum locis tutioribus ordines: unde & uiderent hostem & cognoscere consueuant. Interdum audeant aliquid ex occasione aut fugent: aut interimant. Inimicorum mores: aduersariorum arma: & equites recognoscant. Nam quæ ex usu sunt non timentur.

Quemadmodum locus idoneus eligatur ad pugnam.

Optimum ducem conuenit noscere magnam partem uictoriæ: ipsum locum in quo dimicandum est possidere. Elabora ergo: ut conferturus manum primum auxilium capias ex loco: quanto utilior iudicatur: quanto superior fuerit occupatus. In subiectos enim uehementius tela descendunt: & maiore impetu obnitentes pars altior pellit. Qui aduerso nititur cliui duplex subit & cum hoste. & loco certamen. Sed illa distantia est: quæ si de pedibus tuis uictoriã speras contra aduersariorum equites: loca aspera inæqualia: montuosa debes eligere. Si uero de equitibus tuis contra aduersariorum pedes uictoriã quaeris. sequi debes paulo quidem editiora loca: sed plana: atque patetia: neque siluis: neque paludibus impedita.

Quemadmodum acies debeat ordinari: ut in conflictu reddatur inuicta.

R dinaturus acie tria debet ante p̄spicere: solē: puluerē: & uerū
 Nā sol ante facie eripit uisū. Vetus cōtrarius tua inflectit: ac
 deprimi: hostiū adiuuat tela. Puluis a fronte cōgestus oculos
 implet: & claudit. Hæc momento eo quo acies ordinat̄ ēt imperi
 ti uitare solēt. Sed duci p̄uido cauēdū est i futuz: ne post pau
 lū accedēte die noceat solis mutata cōuersio. Nec uetus aduersus hora soli
 ta eo pugnāte nascat̄. Ita ergo cōstituant̄ ordines: ut hæc post occupit no
 strū sint. Et si pōt fieri aduersarioꝝ impetāt facie. Acies dicit̄ exercitus in
 structus: frons cuius aduersū hostes spectat. Hæc in publica pugna si sapiē
 ter disponit plurimū iouat. Si imperite quis optimi bellatores sint mala
 ordinatōe frangunt̄. Instructionis lex est: ut in primo exercitati & ueteres
 collocent̄ milites: quos antea principes uocabāt. In secūdo ordine circum
 dati cataphractis sagittarii. & optimi milites cū spiculis: uel lāceis ordinēt̄:
 quos prius hastatos uocabāt. Singuli aut̄ armati in directū ternos pedes in
 ter se occupare cōsueuerūt: hoc est in mille passibus sexcētis sexaginta sex
 pedes ordinant̄ in longū: ut nec acies interluceat: & spaciū sit arma tra
 ctādi. Inter ordinē & ordinē a tergo in latū sex pedes distare uoluerūt: ut
 haberent pugnatores spatium accedēdi: atq; recedēdi. Vehementius. n. cū sal
 tu: & cursu tela mittunt̄. In ordinibus his duobus & ætate maturi: & usu
 cōfidētes: & muniti ēt grauioribus armis collocant̄. Hi. n. adinuicē muri
 nec cedere nec sequi aliq̄do cogēdi sunt: ne ordines turbēt: sed uenientes
 aduersarios excipere: & stādo pugnādoq; repellere: uel fugare. Tertius or
 do disponit̄ de armaturis leuissimis: de sagittariis iuuenibus: de bonis ia
 culatoribus: quos antea ferētarios uocabāt. Quartus itē ordo cōstituit̄ de
 scutatis expeditissimis: de sagittariis inioribus: de iis qui acriter ueritis:
 uel martiobarbolicis: quas plūbatas uocat̄: dimicāt qui dicebant̄ leuis arma
 tura. Sciendū ergo est stātibz duobus primis ordinibus. Tertium & quartū
 ordinē cū missilibus: & sagittis primo loco semp̄ exire. q̄ si hostes in fugā
 uertere potuerit̄: ipsi cū equitibus persequūtur. Si uero ab hostibus pulsi
 fuerit̄: redeūt ad primā & secūdā acie: & inter ipsos recipiūt se ad loca sua.
 Prima aut̄ & secūda acies: cū ad spatas & ad pila: ut dicit̄ uentū fuerit: totū
 sustinet bellū. In quarta acie ponebant̄ interdū carobalistæ: manubalistæ
 rii. fundibulatores: funditores. Fundibulatores sunt q̄ sustibulis lapides iaci
 unt. Sustibulus est sustis lōgis pedibus quatuor: cui p̄ mediū ligat̄ funda
 de corio: & utraq; manu impulsus p̄pe instar onagri dirigit saxa. Funditō
 res sūt: q̄ lōdis utunt̄ lino uel setis factis. Has. n. dicūt eē meliores cū tortō
 circa caput brachio dirigūt saxa: q̄bus scuta deerāt siue lapidibus manu ia
 ctis siue missilibus in hoc ordine dimicabunt. Quos accessos tanq̄ iunior
 res: & postea additos noīabant. Sextus ordo post oēs a firmissimis & scuta
 tis: & omni genere armoz; munitis bellatoribus tenebant̄: quos atiq; tria

rios uocabant. Hi ut regeti; & integri uehementius hostes inuaderent; post ultimas acies sedere consueuerunt. Si quid enim primis ordinibus accidisset; de eorum uiribus reparationis spes tota penderet.

Ratio podismi quantum spatium inter singulos homines in longum; uel inter singulos ordines custodiri debeat in latum;

Xplanato autem; qualiter debeat instrui acies nunc podismum; mensuramque ipsius ordinationis exponam: In mille passibus campi una acies mille sexcentos sexaginta sex suscipit pedites; propterea; quia singuli bellatores ternos occupant pedes. Quod si sex acies in mille passibus campi ordinare uolueris nonaginta sex pedites sunt necessarii. Si autem internos ordines ultra hunc numerum uolueris tendere; duo millia passuum comprehendes. Sed melius est plures acies facere; quam milites spargere. Senos autem pedes a tergo in latum diximus debere patere. & ipsi bellatores stantes singulos obtinent pedes. ideoque si sex acies ordinabis; quadraginta; & duos pedes in latum; & mille passus in longum; & .x. hominum tenebit exercitus. Si autem interno uolueris. xx. & unum pedes in latum & duo milia passuum in longum decem milium tenebit exercitus. Ad hanc rationem siue uiginti milia; siue triginta peditem fuerint iuxta mensuram podismi sine aliqua difficultate poterunt ordinari. Nec dux fallitur; cum sciat quod locus quos possit capere armatos. Denique si angustior locus sit ne multitudo possit sufficere; iam inde nouem; uel amplius ordinari acies conuenit. Magis enim conuenit; ut conferti pugnent; quam longius separati a suis. Nam si nimium fuerit attenuata acies; cito aduersariis facta impressio dirumpitur; & nullum postea poterit esse remedium. Qui autem numeri in dextro cornu; & in sinistro; & in medio debeant ordinari; uel iuxta dignitates eorum seruari ex more; uel certe pro qualitate hostium commutari.

De equitibus ordinandis.

Onstructa acie peditem; egres ponuntur in cornibus ita ut loricati omnes; & corati iuncti sint pedibus. Sagitarii autem; uel qui loricas non habent longius euagetur. A fortioribus namque equitibus peditem protegenda sunt latera & a uelocioribus atque ex pedibus hostium cornua superfundenda sunt; atque turbanda. Scire debet dux contra quos drumos; hoc est globos hostium quos eques oporteat poni. Nam nescio qua occulta ratione; imo pene diuina alii contra alios dimicant melius. & qui fortiores uicerant; ab inferioribus saepe uincuntur. Quod si eques impares fuerint more ueterum uelocissimi cum scutis leuibus. pedites ad hoc ipsum exercitati eisdem miscendi sunt; quos explicitos uelites nominabatur. Quo facto quis fortissimi egres uenerit; tamen aduersum mixtum agmen pares esse non possunt. Vnum hoc remedium ueteres duces habuisse dicuntur. ut assuescerent iuuenes curretes egregie & iter binos eques singulos ex his pedites

collocarent cū scutis leuioribus: gladiis: atq; missilibus.

De subsidiis: quæ post acie collocantur.

Ed optima ratio est: & ad uictoriã plurimū confert: ut electis
simos de peditibus: eqtibus: cōuicariis: comitibus: tribunisq;
uacantibus habeat dux post aciem præparatos: alios circa cor
nuar: alios circa mediū: ut sicubi hostis uehementer insistit: ne
rumpat acies: puolent subito: & suppleant loca: additaq; uir
tute inimicorū frangatur audacia. Hoc primi Lacones inuenerūt. Cartha
ginēses imitati sunt illos. Romani postea ubiq; seruauerūt. Hac dispositio
ne nulla melior inuenit. Nam si directa acies hoc agere debet si pōt: ut ho
stem repellat: aut fundat. Si cuneus est agendus aut forfex: supfluos habe
re debetis post aciem: de qbus cuneū: uel forficē facias: si copia de p̄xima
ducēda sit. Serra item ex abundantibus ducit. Nam si de loco suo ordinatū
militem trāsferre cœperis uniuersa turbabis. Si globus hostiū superatus
aut alam tuā: aut partē aliquā urgere cœperit nisi supfluos habeas: quos
cōtra globos possis opponere siue pedites: siue equites de acie tuleris: dum
aliā uis defendere: aliā periculosius denudabis. q̄ si bellatorū tibi copia nō
abundat: melius est aciem habere breuiorē dūmodo in subsidiis colles
plurimos. Nam plures circa medias partes campi ex peditibus bene arma
tis debes habere lectissimos: de qbus cuneū facias & statim hostium acies
rūpas. Cōtra cornua aut de cōtatis loricatorūq; eqtibus ad hoc seruatis: & le
ui armatura peditū alas hostiū circūuenire te conuenit.

In quo loco primus dux stare debeat: in quo secūsus: in quo tertius:

Vx qui præcipuā sustinet potestatem: in dextra parte inter eq
tes & pedites stare cōsueuit. Hic enī locus est: i quo tota acies
gubernat: ex quo est rectus: liberq; p̄cursus. Ideo iter utrosq;
consistit: ut & cōsilio regere: & auctoritate tam equites q̄ pedi
tes possit hortari ad pugnam. Hic de eqtibus supnumerariis:
mixtis peditibus ex peditis aduersariorū sinistrū cornu: quod stat contra
ipsum circuire debet: & a tergo semper urgere. Secūsus dux in media acie
ponitur peditū: qui eam sustentet: & firmet. Hic fortissimos pedites: & be
ne armatos de supfluis secum habere debet: de qbus aut ipse cuneū faciat:
& hostiū aciem rumpat. Aut si aduersarii cuneū fecerint: ipse forficem fa
ciat: ut cuneo illi possit occurrere. In sinistra parte exercitus debet esse ter
tius dux satis bellicosus: & puidus: quia sinistra pars difficilior est & uelut
manca in acie consistit. Hic bonos eqtes supnumerarios: & uelocissimos
pedites secū habere debet: de quibus sinistrum cornu semp extēdat: ne cir
cūueniatur ab hostibus. Clamor aut: quē barbaricū uocāt nō prius debet
attolli: q̄ utraq; acies se iunxerit. Impatorū enī est: uel ignauorū uociferari
de lōge: cū hostes magis terreatur: si cum telorū ictu clamoris horror ac

cesserit. Studere autē semp debes: ut prius instruas acie: q̄ hostis: quia ex arbitrio tuo potes facere: quod tibi utile iudicas: cū nullus obsistat. Deinde tuis auges cōfidētiā: & aduersariis minuis fiduciā. Quia fortiores uidentur: q̄ puocare nō dubitant. Inimici autē incipiunt formidare q̄ uident cōtra se acies ordinari. Huic addit maximū cōmodum. quia tu instructus. paratusq; iordinatū & trepidum aduersarium p̄occupas. Pars. n. uictoriæ est inimicū turbare. ante q̄ dimices.

Quibus remediis uirtuti: uel dolis hostiū resistatur in acie.

Exceptis superuētibus uel incurſionibus repētinis ex occasiōe quā nūq̄ dux exercitus amittit. Nam in itineribus iam fatigatis in fluminū trāsgressiōe diuisis in paludibus occupatis: in iugis montiū laborātibus. In campis sparsis. atq; securis in māsiōe dormiētibus: oportunū semp plium infertur. Cum aliis negociis occupatus hostis prius interimat: q̄ p̄parare se possit. Quod si cauti sint inimici: & insidiarū nulla sit copia: tūc aduersum p̄sentes: scientes: uidētesq; æqua cōditiōe pugnat. Inde ars belli in hoc apto conflictu: magis q̄ i occultis fraudibus adiuuat eruditos. Cauēdum uel maxie: ne ab ala: cornuq; sinistro: quod sæpius euenit: uel certe dextro quod tamē raro cōtingit: circūueniant tui a multitudie hostiū a uagātibus a globis: quos drumos uocat. Quod si acciderit: unū remediū est: ut alam: cornuq; replices & retūdas: quatenus cōuersi tui sociorū terga defendant. Sed i angulo ipsius extremitatis fortissimi collocētur: q̄a ibi ipetus amplior fieri cōsueuit. Item aduersus cuneū hostiū certis modis resistit. Cuneus dicitur multitudo peditū: quæ iūcta cū acie p̄io agustior: deide latior p̄cedit: & aduersariorū ordines rūpit: quia a pluribus in unū locū tela mittunt: quam rem milites caput porcinū uocat. Cōtra quē ordinatio ponit: quam forficē uocat. Nam e lectissimis militibus i unū cōfertis i. V. litterā ordo cōponit: & illū cuneū excipit: atq; ex utraq; parte cōcludit: quo facto acie non pōt rūpere. Item serra dicitur: quæ a strenuissimis directa ante frontē opponitur hostibus ut turbata acies reparet. Globus autē dicitur: q̄ a sua acie separatus uago supuentu incurſat inimicos. Contra quem alter populosior: uel fortior imittitur globus. Obseruādum quoq; est: ne sub tempore: quo iā cōmittit pugna uelis ordies cōmutare: ac aliquos numeros ad alia trāsſerre. Statim enim nascitur cōfusio: atq; tumultus & imparatis: cōturbatisq; facilius hostis incumbit.

Quot generibus pugna publica cōmittatur: & quomodo ēt q̄ inferior ē numero & uiribus ualeat obtinere uictoriā. Epugnationū septē sūt genera: cū ifesta ex utraq; pte signa cōfligāt. Vna depugnatio est frōre lōga: quadrato exercitu: si cut & nunc prope semper solet p̄ælium fieri. Sed hoc genus

depugnationis periti armorum: non optimum iudicant: quia cum in plixio spatio contēditur acies nō equalis semp̄ campus occurrit. Et hiat aliquando in medio sinus: uel curuatura sit: i eo loco frequēter acies irrumpitur. Præterea si multitudine aduersarius antecedit a lateribus: aut dextrā: aut sinistram alam circūuenit: in quo periculum magnū est: nisi supnumerarios habeas: quos sustineant hostesque repellant. Hoc genere solus debet cōfligere: & plures: & fortes habuerit bellatores. ut ex utroque cornu hostē circūueniat: & quasi in sinū sui exercitus cōcludat. Secūda depugnatio publica est: quæ plurimis melior: in qua si paucos strenuos ordinaueris loco idoneo: etiam si multitudine hostiū & uirtute turberis: & uirtute: tamē poteris reportare uictoriā. Huius talis est modus. Cū instructe acies ad cōgressum ueniant: tunc tu sinistram alam tuā a dextera aduersarii tui lōge separabis: nec uel missilia: uel sagittæ ad eam pueniāt. Dextram alam autē tuā sinistram alæ illius iunges. & ibi primū inchoa præliū ita: ut cum equibus optimis: & peditibus pbatissimis sinistram partem illius: ad quā te iunxeris: aggrediaris. & detrudendo: atque supcurrēdo ad hostiū terga puenias. Quod si semel aduersarios exinde pellere cœpissis: accedētibus tuis idubitātā uictoriam cōsequeris. Et pars exercitus tui: quā ab hoste sūmoueris: secura durabit. Ad similitudinē autē. *A. littere: uel libellæ fabrilis acies in hoc dimicandi genere cōstituit.* Quod si aduersarius te prior fecerit: quos post aciem supernumerarios diximus debere poni tam equites: quā pedites: ad sinistrū tuum colliges cornu & sic aduersario resistes magnis uiribus: ne arte perieris. Tertia depugnatio est similis secūdæ: sed i hoc deterior: quia a sinistro cornu tuo cum illius incipis dextro cōfligere. Nā quasi mancus impetus est eorū & aperti cum difficultate eorum aggrediuntur hostes: qui dimicant in sinistro cornu. Quod aptius explanēdo dicam. Si quādo alam tuam sinistram longe habueris meliōrē. Tunc. n. fortissimos equites: peditesque coniungere & in cōgressu. Et ipsam primā applica ad aliam hostium dextrā. Et quātum potes aduersarii dextram pellere: & circūire festina. Tu autē aliam exercitus partem: in qua deteriores bellatores habere te nosti: a sinistra illius longissime separa: ne uel gladiis inuadatur: uel ad eam tela pueniant. In hoc genere cauendum est: ne inimicorum cuneis transuersa tua acies elidat. Hoc autē modo uno casu utiliter pugnat. Si aduersarius infirmius dextrū cornu habuerit: tu lōge fortius sinistrū. Quarta depugnatio est talis. Cum ordinaueris aciem ante quadringentos: uel quingētos passus: quā ad hostes peruenias: non sperante eo subito ambas alas tuas incitare te conuenit: ut ex utroque cornu improuisos hostes uertas in fugam: & celerius uictoriā cōsequaris. Sed hoc genus certaminis licet cito supest: si exercitatissimos: fortissimosque produxerit: tamen periculosum est: quia mediam aciem suam qui sic dimicant denudare compellitur: & in duas partes exercitū separare.

Et si primo impetu uictus inimicus nō fuerit: habet postea occasiōē: qua inuadat: & diuidat cornua: & mediam acie destituta. Quia depugnatio est similis quartæ. Sed hoc unū amplius habet: quia leuem armaturā & sagittarios ante mediam acie ponit: ut illis resistentibus acies nō possit irumpi. Nam sicut de dextro cornu illius sinistrū: & sic de sinistro cornu illius dextrū aggreditur. Quod si fugare potuerit: statim uincit: sin minus media acies illius non labora: quia a leui armatura: & sagittariis defenditur.

Sexta depugnatio est optima: & ppe similis secūda: qua utūtur: qui de numero suoz: & de uirtute desperant. Et si bene ordinauerint: quāuis cū paucioribus: semp uictoriam cōsequuntur. Nam cū instructa acies ad hostes accedat: dextram alam tuā sinistra alæ hostiū iunge. & ibi per equites pbatissimos: & pedites uelocissimos incipe præliari. Reliquā aut partem exercitus tui a dextra parte illius longissime remoue. & in directū porrige quasi ueru. Nam cū sinistram partē illius a tergo: & a lateribus cæperis cædere: sine dubio uertes in fugā. Aduersarius autē nec de dextro cornu suo: nec dimidia acie potest suis laborantibus subuenire: Quia acies tua extēditur: & tota se porrigit ad similitudinē. I. litteræ lōgissimæ: quæ recedit ab hostibus: Quo genere in itineribus sæpe cōfigit. Septima depugnatio ē: quæ loci beneficio adiuuat dimicātem. In hac quoq; & cum paucioribus. & cum minus fortibus poteris aduersarios sustinere. Si mare aut montē: aut lacus: siue flumen: aut paludes: siue ciuitatē: seu abrupta i una parte habeas: ex qua hostis non possit accedere. Reliquum exercitum tuū directæ acie ordines. Sed in illa ala quæ munitionē nō habet: omnes equites: & ferentarios ponas. Tunc securus cū hoste pro tuo arbitrio cōfiges: quia ab una parte loci natura te munit. Ab alia duplex proponit equitatus. Illud tamē obseruādum est: quo nihil melius: ut siue de dextro cornu tuo cum illius sinistro pugnare uolueris: ibi fortissimos ponas: siue de sinistro cum illius dextro ibi strenuissimos colles. siue in medio facere uolueris cuneos: per quos acies hostiū rumpas i cuneo exercitatissimos homines belatores. Victoria enim per paucos fieri cōsueuit. Tamen est: ut electi a duce sapiētissimo in his locis: in quibus ratio: & utilitas postulat ordinem.

Viam abscedēdi ab hostibus dandam: ut deleantur facilius fugientes.

Per rei militaris ignari pleniorē uictoriam credunt: si aduersarios aut in locoz angustis: aut armatorum multitudine circumdederint: ut nō inueniāt aditum abscedendi. Sed clausis ex desperatione crescit audacia. & cum spei nihil est: sumit arma formido. Libēter cupit commori: qui sine dubio scit esse morturū. Ideo Scipiōis est laudāda sentētia: qui dixit uiam hostium: qua fugerent non esse muniēdā. Nam cum abscedendi aditu patefacto mētes omnium ad præbēda terga consenserit: multi more pecudum trucidatur: nec

consequentium ullum periculum est: quum uictis: quibus defendi poterant arma conuerterunt. Hoc genere quanto maior fuerit exercitus: tanto facilius multitudine prestermitur. Neque enim ibi requirendus est numerus: ubi animus semel territus non tam tela hostium cupit declinare: quam uultum. Ceterum clausi licet exigui numero: & infirmi uiribus: tamen hoc ipso hostibus sunt pares: quia desperantes sciunt sibi aliquid non posse licere. Nam una salus uictis nullam sperare salutem.

Quemadmodum recedatur ab hostibus: si consilium pugnae displiceat.

Igestis omnibus: quae ratio militaris experimētis: & arte serua bit: unum superest docere quemadmodum recedat ab hostibus. Nam disciplinae bellicae: & exemplo periti nusquam maius periculum iminere testatur. Qui a congressu recedat ex acie suis fiduciam minuit: & inimicis addit audaciam. Verge quia hoc sapius necesse est euenire quibus modis tute possit fieri declarandum est. Primum ut tui nesciant te ideo decedere: quia declinas inire conflictum. Sed credant se arte aliqua ideo reuocari: ut ad opportuniorē locum inuitetur hostis: ut facilius superetur. Vel certe insequentibus aduersariis secretiores collocentur insidiae. Nam necesse est ad fugam parati sint: qui ducem suum sentiant desperare. Illud quoque uitandum est: ne hostes te recedere sentiant: & statim irruant. Propterea plerique ante pedites suos equites posuerunt: ut discurrentes aduersarios uidere non sinerent: quando pedites abscedebant. Item particulatim incipientes a primis singulas acies subducebant. retroque remeabant in gradu suo: reliquis manentibus quos sensim post acies seque ad illos iungebant: quos subdixerant: quam primū aliquātis exploratis itineribus noctu cum exercitu recedebant: ut hostes die orto: cum non intellexissent: non posset praecedentes comprehendere. Praeterea leuis armatura praemittebatur ad colles: a qua subito tutus reuocaretur exercitus. & si hostes insequi uoluissent a leui armatura: quae antea occupauerat locum: additis equibus fundebantur. Nihil enim periculosius existimatur quam si incōsulte insequentibus ab his: qui in subsecissa fuerint: uel ante separauerint: obuietur. Hoc tempus est quo opportune collocetur insidiae: quia aduersum fugientes maiore audacia & minor cura est. Necessario autem amplior securitas solet grauius discrimen habere. Imparatis cibum capiētibus in itinere lapsis equos suos pascentibus ac nihil tale suspiciantibus superuētus asolet fieri. Quod & nobis uitandum est & hosti in huiusmodi occasiōibus praecipies inferenda. Hoc enim casu oppressis nec uirtus potest: nec multitudo proficere. Qui in acie publica uincitur pugna: licet & ibi ars plurimum proficit tamen ad defensionem suam potest accusare fortunam. Qui uero superuentus: & insidias passus est: & subsecissas culpam suam excusare non potest: quia hoc ui-

tare potuit, & per speculatores idoneos ante cognoscere. Cum receditur: talis fraus fieri consuevit. Pauci equites recto itinere consequuntur. Valida manus occulte per alia mittitur loca: ubi ad agmen inimicorum perueniunt equites: leuiter tentant: atque discedunt. Ille credit: quicquid in sidia fuerat: praeteriisse: & sine cura resoluitur in negligentiam. Tunc illa manus: quae occulte per alia loca destinata fuerat superueniens opprimit ignaros. Multi cum ab hoste discedunt: si per siluas ituri sunt: praemittunt: qui per angusta: uel abrupta occupant loca: ne ibidem ab aduersariis patiantur insidias. & rursus post se praecisis arboribus uias claudunt: quas comites pedes uocant ut hostibus facultatem adimant persequendi. & pene utriusque parti ad subleffas in itinere communis occasio est. Nam qui praecedit oportunitis uallibus: uel siluosis montibus: quasi post se relinquit insidias: in quas cum iciderit inimicus recurrit ipse: & adiuuat suos. Qui uero aduersis semitis sequitur: longe ante destinat expeditos & praecedendo aduersarium arceat a transitu. ut deceptum ad tergo & a fronte concludat. Dormientibus noctu aduersariis: & qui praecessit potest regredi: & qui sequitur: quantumuis intersit: potest superuenire ad fraudem. In transfretatione fluuiorum: qui praecessit illam partem tentat opprimere: quae praemissa transierat: dum reliqui alueo separantur. Qui uero sequitur festinato itinere illos qui non poterunt transire conturbat.

De Camelis catafractatis equitibus.

Amelosi quaedam nationes in acie produxerunt apud ueteres: ut urciliant intra Africam. Macetes hodie quoque producant. Sed hoc genus animalium & arenis tolerandum est: & siti aptum: Confusas etiam in puluere: uento uias absque errore dirigere me morantur. Caeterum praeter nouitatem si ab insolitis dimoueat in inefficax bello est. Catafracti equi propter munimiam quae gerunt: uulneribus quidem tuti. Sed propter impedimentum: & pondus armorum capi eos facile est. Alii quoque sunt frequenter obnoxii contra dispersos pedites qui contra equites in certamine meliores: tamen sunt aut ante legiones positi: aut cum legionariis mixti: quando cominus: hoc est manu ad manu pugnantur acies saepe hostium rumpunt.

Quemadmodum quadrigis falcatis: uel Elephantis in acie possit oblisti.

Vadrigas falcatas in bello Rex Antiochus: & Mythydates habuerunt: qui ut primo magnum in acie intulere terrorem: ita postmodum fuere derisui: nam difficile currus falcatus planum semper uenit caput: & leui impedimento tenet. Vnoque afflicto: aut uulnerato a quo decipitur: sed maxime Romae militum arte pierunt. Vbi ad pugnam uentum est: repetere romani toto capite tribulos deiecerunt: quos

currentes quadrigæ cum incidisset: deletæ sunt. Tribulus est aut in quatuor palis fixum propugnaculû: quod quomodo abieceris tribus radiis stat: & erecto quarto infestus est. Elephanti in præliis magnitudine corpore barritus horrere formæ ipsius nouitate homines equosq; cõurbant. Hos contra Romanû exercitum prius in lucania Rex Pyrrhus eduxit. Postea Hannibal in Africa. Rex Antiochus in oriente. Iugurtha in Numidia copiosos habuerunt aduersus quos diuersa resistendi genera armorum excogitauerunt. Nam & centurio in lucania gladio manum: quam promiscidè uocât uni abscidit. Et bini Catafracti equi iugebant ad currum: Quibus insidetes clibanarii sarissas id est longissimos cõros in elephatos dirigebant. Nam muniti ferro nec a sagittariis: quos uehebant beluæ lædebantur: & earum impetum equosq; celeritate uitabant. Alii contra elephatos catafractos milites immiserunt: ita ut in brachiis eorum: & in cassidibus: uel humeris aculei ingentes ponerentur e ferro: ne manu sua elephas bellatorem cõtra se ueniẽtem possit apprehendere. Præcipue tamẽ uelites ante elephatos antiqui ordinauerunt. Velites autem erant iuuenes leui armatura: corpore alacri: qui ex equis missilia optime dirigebant. Hi equis præter currentibus ad latiores lanceas: uel maiora spicula beluas occidebant. Sed crescentes audacia postea collecti plures milites: pariter pila id est missilia in elephatos congeriebant: eosq; uulneribus elidebant. Illud tamen additum est: ut funditores cum sustibalis: & fundis: rotondis: lapidibus destinatis: indos: per quos regebantur elephati cum ipsis turribus affligerent: atq; mactaret: quo nihil tutius inuenitur. Præterea ueniẽtibus beluis: quasi aciem irrupisset: spatium milites dabant. Quæ cum in agmen medium peruenisset circumfusis undiq; armorum globis cum magistris absq; uulneribus capiebantur illæsa. Carrobalistas aliquanto maiores. Hæ enim longius: & uehementius spicula dirigunt superpositas curricula cum binis equis aut mulis post aciem ordinari conuenit. Et cum subiectu teli accesserint bestia sagittis ballistariisq; transfiguntur. Latius tamen: & firmitus contra eas præfigitur ferum: cum in maioribus corporibus maiora sint uulnera. Aduersus elephatos plura exempla: & machinamenta rettulimus: ut si quando necessitas postulauerit: sciatur: quæ sint tamen in manibus beluis opponenda.

Quid fieri debeat si uel pars fugerit:
uel totus exercitus.

Sciendum uero est: si pars exercitus fugerit: & pars uicerit minime desperandum cum eiusmodi in necessitate ducis constantia tota sibi possit uedicare uictoria. Innumerabilibus hoc accidit bellis: & per superioribus habiti sunt: quæ minime despauerunt. Nam in simili conditione fortior creditur quæ aduersa non frangunt. Prior ergo de cæsis hostibus spolia capiat quod ipsi dicunt: colligat campum.

Prior clamore: ac buccinis exultare uideat. Hac fiducia perterrebit inimicos ita suis fiducia gemiuit quasi uictor ex omni parte discesserit. Quod si aliquo casu omnis in acie fundatur exercitus: pernicioſa tamē cladis reparatio. Multis fortuna non defuit & medicina quaerenda est. Dux ergo prouidus sub ea cautela publico debet Marte conſigere: ut si quid pro uarietate bellogꝝ uel conditionis humana: ſecus acciderit abſqꝫ graui detrimento liberet uictos. Nam si uicini fuerint colles. Si poſt terga munitio. Si cæteris abſcendentibus fortiffimi quicqꝫ reſtiteret: ſe ſuoſqꝫ ſeruabunt. Frequenter iam ſuffuſa acies diſperſos ac paſſim ſequētes reparatis uiribus interemit. Nam nunqꝫ exultatibus maius ſolet euenire diſcrimen: qꝫ cū exhibita ferocia ſubito in formidinem commutatur. Sed quicunqꝫ euentus ſint colligendi ſunt ſuperſtites bello erigendi adhotationibus congruis: & armorum inſtauratione reſouēdi. Tunc noui delectus: noua quaeruntur auxilia. Et quod amplius prodeſt captatis occaſionibus in ipſos uictores per occultas inſidias impetus faciendus eſt, ac ſic audacia reparanda. Nec opportunitas deerit: cum pro ſelicitate ſuperbuiſ & incautiſ mentes efferrantur humana. Siquis hunc caſum ultimum putet cogitet euentus omnium præliorum inter initia contra illos magis fuiſſe quibus uictoria debeatur.

Regulae bellorum generales.

Nomnibus præliis expeditōis cōditio talis eſt ut quicqꝫ tibi prodeſt: aduerſario noceat qđ illū adiuuat: tibi ſempꝫ officiat. Nunqꝫ ergo ad illius arbitriū aliquid facere: aut diſſimulari debemus: ſed id ſolum agere: quo d nobis utile iudicamus. Contra te enim incipis eſſe ſi imitaris: quod ipſe fecit pro ſe. Et rurſum quicqꝫ pro tua parte tentaueris: cōtra illū erit ſi uoluerit imitari. In bello qui plus in angariis uigilauerit: pluſqꝫ in exercēdo milite laborauerit: minus periculū ſuſtinebit. Nunqꝫ miles in acie producendus eſt: cuius antea experimenta non cœperis: aut inopia: aut ſuperuentibus: aut terrore. Melius eſt hoſtē amare domare: qꝫ prælio in quo amplius ſolet fortuna poteſtatis habere qꝫ uirtus. Nulla conſilia ſunt meliora: qꝫ illa quæ ignora uerit aduerſarius anteqꝫ facias. Occaſio in bello amplius ſolet iuuare qꝫ uirtus. In ſollicitandis: ſuſcipiendiſqꝫ hoſtibus ſi cum ſide ueniant: magna fiducia eſt: quia e aduerſarium amplius frangunt tranſfugæ qꝫ perempti. Melius eſt poſt aciem plura ſeruare præſidia qꝫ latius milites ſpargere. Difficile uincitur qui uere poteſt de ſuis & de aduerſarii copiis iudicare. Amplius ualet uirtus: qꝫ multitudo. Amplius prodeſt ſæpe locus qꝫ uirtus. Paucos uiros fortes natura procreat: bona inſtitutione plures reddit industria. Exercitus labore proficit: ocio conſeſcit. Nunqꝫ ad certamen publicum produxeris militem: niſi cum uidereris eum ſperare uictoriam. Subita conter

rent. *V*isitata uilescunt. *Q*ui desperos suis insequitur quam ipse acceperat aduersario uult dare uictoriam. *Q*ui frumentum necessariumq; commeatum non præparat uincitur sine ferro. *Q*ui multitudine & uirtute præcedit: quadrata dimicet fronte: qui est primus modus. *Q*ui imparem se iudicat dextro cornu suo sinistrum cornu pellat inimici: qui secundus est modus. *Q*ui sinistram alam fortissimi se habere nouit dextram alam hostis inuadat: qui est tertius modus. *Q*ui hêt exercitatissimos milites in utroq; cornu pariter debet prælium incipere: qui est quartus modus. *Q*ui leuem armaturam optime regit utraq; alam hostis inuadat: ferentariis ante mediam aciem constitutis: qui est quintus modus. *Q*ui nec numero militum nec uirtute confidit. Si depugnaturus est de dextera sua sinistram alam hostium pulset: reliquis suis porrectis in similitudinē ueru: qui est sextus modus. *Q*ui pauciores infirmioresq; habere nouit. Septimo modo ex uno latere aut montem: aut ciuitatem: aut mare: aut flumen: aut aliquod debet habere subsidium. *Q*ui uero confidit equitatu: altiora loca quærat militibus: & rem magis per equites generat. *Q*ui cōfidit pedestribus copiis aptiora loca equitibus quærat & rem magis per pedites gerat. *C*um explorator hostium latenter oberret in castris: omnes ad tentoria sua per diem redire iubeantur: & statim deprehenditur explorator. *C*um consilium tuū cognoueris aduersariis proditum dispositionē te mutare conuenit. *Q*uod fieri debeat: tractato cum multis. *Q*uod uero facturus sis: cū paucissimis ac fidelissimis uel potius tecum ipse. *M*ilites timor & poena in sedibus corripit. *I*n expeditionibus spes. atq; præmia faciunt meliores. *B*oni dutes publico certamine nunq̄ nisi ex occasione aut nimia necessitate confligunt. magna dispositio est hostem magis fame urgere: quam ferro. *D*e equitatu sunt multa præcepta. *S*ed cum hæc pars militiæ usu exercitii armorum genere & equorum nobilitate profecerit: ex libris nihil arbitror colligendū: cū præfens doctrina sufficiat. *Q*uo genere pugnaturus sis nesciant hostes ne aliquibus remediis resistere.

Digesta sunt imperator inuicte: quæ nobilissimi auctores diuersis probata temporibus per experimentorum fidem memoria prodiderunt: ut ad sagittandi peritiam: quam in serenitate tua persa miratur. *A*d equitandi scientiam: uel decorem: quæ Hunnorum: Alanorumq; natio uelit imitari: si possit. *A*d currendi uelocitatem: quam Sarracenus: Indusq; æquat. *A*d armaturæ exercitationem: cuius campi doctores in toto pro parte exempla intellexisse gaudeant. *Q*uorum arte regula præliandi: immo uincendi artificium ingeratur: quatenus uirtute pariter ac dispositione mirabili reipublicæ tuæ: & imperatoris officium exhibeas: & militis.

Finis.

Vegetii Renati epitomatis de re militari. Liber Quartus.

Grestē: incultāq; hoīum ab initio sæculi uitā a cōi
one mutoz aīalium uel ferarum urbium constitu
tio prima discreuit. In iis reip. nomen repperit cōis
utilitas: ideo potentissimā natiōes: ac principes cō
secrati nullā maiorē gloriā putauerūt: q̄ aut funda
re nouas urbes: aut ab aliis conditas in nomē suum
sub quadā amplificatōe trāsferre: in quo opere cle
mentia serenitatis tuæ obtinet palmā. Ab aliis uel
paucæ uel singulæ a pietate tua innumerabiles urbes
ita iugi labore pfectæ sunt: ut nō tā humana manu

cōditæ: q̄ diuino nutu uideant ornata. Cūctos ipatores felicitate modera
tōe castimōia exēplo idulgētia studioq; amore pcellis. Regni: animiq; tui
bona cernimus & tenemus q̄ anticipare & supior optauit ætas: & exercē
di in ppetuū uēt ura desiderat: q; bus rebus tātū uniuerso orbi pstitūl gratū
lamur: q̄tū uel humana mēs petere: uel grā potuit diuīa cōferre. Sed dispo
sitionibus uræ clemētia q̄tū pferit muroz elaborata cōstructio Roma
documētū est: q̄ salutē ciuiū capitolinæ arcis defensiōe seruauit: ut glorio
sius postea totius orbis possideret impiū. Ad cōplemētū igif opis maiesta
tis uræ pceptōe suscepti: rōnes: q; bus uel nræ ciuitates defendendæ sunt:
uel hostiū subruēdæ ex diuersis auctoribus in ordine digeram. Nec labo
ris pigebit: cum omnibus profutura credantur.

Hæc continet Liber Quartus.

Ciuitates aut natura: aut opere aut utroq; debere muniri.
Non directos: sed angulosos muros faciendos.
Quæadmodū murus e terra iungat aggestus ut nunq̄ elidi possit.
De cataractis & portis ne exurantur ab ignibus.
De fossis faciendis.
Ne sagittis hostiū homines lædantur in muro:
Quibus modis prouidendum sit: ne famem patiantur obsessi.
Quæ species preparandæ sint pro murorum defensione.
Quid faciendum sit si neruorum copia defuerit.
Quid faciendum ne aquæ penuriam patiantur obsessi.
Si sal defuerit quid faciendum sit.
Quid faciendum sit cum primo impetu uenitur ad muros.
Enumeratio machinarum: quibus muri oppugnantur.
De ariete falce & testudine.
De uineis.
De pluteis.
De aggere:

De musculis.

De turribus ambulatorijs ne concrementur,
 Quemadmodum ambulatoria turris possit incendi,
 Quemadmodum altitudo muris addatur,
 Quo pacto fodiatnr terra: ut machina nihil possit nocere,
 De scalis: sambuca: exoetra & telenone,
 De balistis: onagris: scorpionibus: arcubalistis: sustibalis: fundis: p quæ tor
 menta defenditur murus,
 Aduersum arietem remedia,
 De cuniculo: per quem murus defoditur: aut ciuitas penetratur,
 Quid facere debeant oppidani: si hostis irruperit ciuitatem,
 Quæ sit adhibenda cautela: ne hostes furtim occupent murum,
 Quando oppidanis inferantur insidiæ,
 Quid faciant obsidentes: ne ab oppidanis patiantur insidias,
 Quo genere tormentorum ciuitas defendatur,
 Quemadmodum mensura colligatur ad scilas: uel machinas facendas,
 Præcepta belli naualis,
 Nomina iudicum: qui præerant classi,
 Vnde appellentur liburnæ,
 Qua diligentia fabricentur liburnæ,
 Qua obseruatione sit cedenda materies,
 Quo mense cedendæ sint trabes,
 De modo liburnarum,
 Nomina uentorum & numerus,
 Quibus mensibus tutius nauigetur,
 Quemadmodum tempestatum obseruanda sunt signa,
 De pronosticis: quibus noscitur serenitas & turbatio aeris,
 De æstuariis: hoc est de reumate,
 De locorum notitia siue remigibus,
 De telis tormentisq; muralibus,
 Quemadmodum nauali bello collocentur insidiæ,
 Quid fiat: cum aperto Marte bellum nauale committitur,

Ciuitates aut natura aut opere aut utroq; debere muni ri.

Res atq; castella aut natura muniuntur: aut manu: aut utroq;
 quod firmitus dicitur. Natura aut loco edito: uel abrupto: uel
 circumfuso mari: siue paludibus uel fluminibus. Manu: fossis
 ac muris in illo naturali beneficio tutissimum eligitur consili
 um. In plano quæritur fundantis industria. Videmus antiquis
 firmas ciuitates ita in campis patentibus constitutas: ut deficiente auxilio
 locorum: arte tamen & opere redderentur inuictæ.

Non directos: sed angulosos muros faciendos.

Mbitū muri directū ueteres duces noluerūt: ne ad ic⁹ arietū eēt dispositus: sed sinuosis amfractibus iactis fūdamentis clausere urbes. Crebrioresq; turres in ipsis angulis reddiderūt: ppter ea: qā si qs ad mugē tali ordinatōe cōstructū uel scalas uel machinas uoluerit admonere: nō solū a fronte sed ēt a lateribus:

& prope a tergo: ueluti in sinum circumclusus opprimitur.

Quēadmodū murus e terra iungat aggestus ut nunq̄ possit elidi.

Vrus aut ut nunq̄ possit elidi hac rōe pficitur. Intervallo uicēnū pedū interposito duo intrinsecus parietes fabricant. Deinde terra: quæ de fossis fuerit egesta iter illos mittit: uetibusq; densat: ita ut a muro primus paries page inferior: secundus longe minor ducat: ut de plano ciuitatis ad similitudinē graduū quasi cliuo molli usq; ad pugnacula possit ascendi: quia nec murus ullis potest arietibus rūpi: quē terra cōfirmat: & quouis casu destructis lapidibus ea: quæ inter parietes densata fuerit ad muri uicē ingruentibus moles obsistit.

De cataractis: & portis ne exurantur ab ignibus.

Auet pterea: ne portæ subiectis ignibus exurant: ppter quod sunt coriis: ac ferro tegēdæ. Sed amplius pdest: quod iuenit antiquitas: ut ante portā addat ppugnaculū: in cuius ingressu ponitur cataracta: quæ annulis ferreis pendet: ac funibus: ut si homines interuenerint: eadem dimissa extinguant inclusi. Ita tamen supra portā murus est ordinādus: ut accipiat foramina: per quæ de superiore parte aqua effusa subiectum extinguat incendium.

De fossis faciendis.

Ossæ ante urbē altissimæ latissimæq; sunt faciendæ ut nec facile coæquari: repletiq; ab obsidentibus possint. Et cum aquis coeperint inundari ab aduersario cuniculū cōtinuare minime patiantur. Nam duplici modo opus subterraneum earum, altitudine: & inundatione prohibetur.

Ne sagittis hostium homines lædantur in muro.

f

Ormidatur: ne multitudo sagittarioꝝ de ppugnaculis exterius defensibus: oppositisq; scalis occupet mugē: aduersum quod catafractas: atq; scuta i ciuitatibus debēt hñe q̄ plurima. Deinde propugnacula duplicia: laga ciliciaq; tendantur. Impetūq; excipiat sagittæ. Neq; n. facile trāseūt spicula rem: quæ cedit ac fluctuat. Inuētū quoq; remediū est: ut de ligno crates facerēt: quas metellas uocauerūt. Lapidibusq; cōplerent: ea arte bina inter propugnacula constitutas: ut si per icalas ascendisset hostis: & partē aliquā ipsius contingisset super caput suum uerterētur saxa.

Quibus modis puidendū sit, ne famē patiantur obsessi.

m Vtra defensionū: oppugnationūq; sunt genera: quæ locis cōpetentibus inferemus. Nūc sciendū est obsidēdi duas spēs eē. Vnā cū aduersarius opportunis locis p̄sidiis ordinatis cōtinuis insulibus impugnat obsessos. Alterā quā uel aqua phibet inclusos uel deditiōne sperat a fame: quando oēs phibuerit cōmeatus.

Hoc, n. cōsilio ipse ociosus: ac tutus fatigat inimicū: ad quos casus possessores: quibus leui suspitōe pulsati oēm alimoniā uictus intra muros debent sturdiosissime collocare: ut ipsis exuberet substantia: aduersarios inopia cogat abscedere. Nō solū autē porcīnū: sed oē aliū genus: quod inclusum seruari nō poterit: deputari oportet ad lardū: ut adimniculo carnis frumēta sufficiant. Aues autē cortales: & sine impēsa in ciuitatibus nutriunt: & ppter ægrotates sunt necessaria. Pabula equis p̄cipue cōgerēda & quæ apportari nequiuerint exurēda: uini: aceti: cæterarūq; frugū: uel pomorū cōgerēdæ sunt copix. Nihilq; quod suis p̄ficiat hostibus relinquendū ē. Nā ut hortorū cura in uiridariis domorū uel areis exerceat utilitatis: aut uoluptatis ratio p̄suadet. Page autē p̄ficit plurimū collegisse: nisi ab exordio dimēsiōne salubri per idoneos erogatores tēperetur. Nunq̄ periclitati sunt fame: qui frugalitatē inter copias seruare cōeperūt. Imbecillis quoq; ætas ac fexus ppter necessitatē uictus portis frequēter exclusa est: ne penuria opprimeret armatos a quibus sæpe mœnia seruabantur.

Quæ species præparandæ sint pro murorum defensione.

Xuorimenta Bitumen. Sulphur. Picē liquidā. Oleū: quod incēdiariū uocāt ad exurēdas hostiū machinas cōuenit præparari. Ad arma faciēda ferre utriusq; tēperaturæ: & carbones seruantur in cōditis. Ligna quoq; hastilibus: sagittisq; necessaria repōnunt. Saxa rotūda de fluuiis: quæ pro soliditate grauiora sunt & aptiora mittētibus diligētissime colligunt: ex quibus muri replentur & turres. Minima ēt fundis: siue sustibalis: uel manibus: quæ iacienda sunt. Maiora: quæ per onagros dirigunt. Maxima uero pondere: quæ funda uolubili in p̄pugnacula dirigunt: ut dimissa per p̄ceps nō solū hostes obruat subeuntes: sed machinamēta cōfringāt. Rotæ quoq; de lignis uiridibus ingentissime fabricant. uel intercisi ex ualidissimis arboribus cylindri: quos taleas uocāt: ut sint uolubiles leuigant: quæ per p̄nū labentia subito ipetu bellatores sternūt. Equosq; solent deterrere. Trabes quoq; & tabulata uel diuersæ magnitudinis clauos ferreos esse oportet in promptu. Nā talibus oppugnantū machinis per alias machinas cōsueuit obfisti: præcipue cum subitis operibus addēda sit muris: uel propugnaculis altitudine aduersariorū mobiles turres supueniant: & capiant ciuitatē.

Quid faciendum sit si neruorum copia defuerit.

Eruorū copia sūmo studio expedit colligi: q̄a onagri: uel balistæ: ceteraq; tormēta: nisi funibus: neruisq; ligent̄: intēta nihil p̄sunt. Equorū tamē setæ de caudis: ac iubeis ad balistas utiles asserunt. Indubitātū uero est crines fœminarū ī eiuꝝ modi tormētis nō minorē h̄re uirtutē: Romanæ necessitatis experimēto. Nā in obsidiōe capitolii corruptis iugis: ac lōga fatigatiōe tormētis cum neruorū copia defecisset: matronæ abscissos crines uiris suis obtulere pugnatibus: reparatisq; machinis aduersariorū impetū repulerūt. Maluerunt aut̄ pudicissimæ fœminæ deformato ad tēpus capite libere uiuere cū maritis: q̄ hostibus ītegro decore seruire. Cornua quoq; uel coria cruda p̄fici colligi ad cataphractas texēdas: aliq; machinamenta siue munimēta.

Quid faciendū sit ne aquæ penuriam patiantur obfessi.

Agna urbis utilitas est cū perēnes fōtes murus includit. Quod si natura nō p̄stat cuiuslibet altitudinis effodiendi sunt putei. **m** Aquarūq; haustus funibus extrahēdi. Sed interdū si altiora sūt loca: q̄ mōtibus sunt: saxisq; munita: in q̄bus supposita castella ad extrema muri īferioris reperiūt fontiuū uenas ac de p̄pugna culis: uel turribus destinatis p̄tegūt telis: ut aquatoribus liber p̄stet accessus. Quod si ultra ictū teli in cliuo tamē ciuitatis subiecta sit uena castellū parū: quē burgū uocāt inter ciuitatē: & fontē cōuenit fabricari. Ibiq; balistas sagittariorūq; cōstitui: ut aqua defendant̄ ab hostibus. Præterea in oībus publicis ædificiis: multisq; priuatis cisternæ sunt diligētissime substituedæ: ut receptacula aq̄s pluuiaribus: q̄ de tectis effluūt p̄stet. Difficile est n. eos siti uici: q̄ quis exigua aqua ad potū rātū hac in obfidiōe sunt usi.

Si sal defuerit quid faciendum sit.

Imaritima sit ciuitas: & sal defuerit: liquor ex mari sūptus per alueos: atq; patula uasa diffundit̄: q̄ a calore solis durat̄ in salē. Quod si hostis abūdare phibeat: nec hoc accidit arenas: quas exagitatū uentis mare superfuderat aliquando colligūt & dulci aqua eluunt̄: quæ sole exiccata nihilominus mutat̄ in salē.

Quid faciendum sit cum primo impetu uenitur ad muros.

Volentia aut̄ impugnatio quādo castellis: uel ciuitatibus p̄paratur: mutuo utriusq; piculo: sed maiore oppugnatiū sanguine exercent̄ luctuosa certamina. Illi. n. qui muros inuadere cupiunt terrifico apparatu expositis copiis in spe deditōis formidīnē geminat̄: tubarū strepitu: hoīumq; permixto. Tūc q̄a timor magis frangit insuetos primo ipetu stupētibus oppidanis si discriminum exp̄mēta nō norūt dū admotis scalis iua diū ciuitas resistere debēt tota uirtute. Quod si a fidētibus: siue militaribus uiris repellat̄ prima congressio statim clausis crescit audacia: & iā nō terrore: sed uiribus & arte configit̄.

Enumeratio machinarum: quibus muri oppugnantur.

Omouentur etiam testudines: arietes: falces: uineæ: plutei: musculi: turres: de quibus singulis qualiter fabricetur: quo pacto etiam præliantur: uel repellantur edisseram.

De ariete: falce: testudine.

Est materia: ac tabulatis testudo cõtexit: quæ ne exurat incedio coriis uel ciliciis: centonibusq; uestitur. Hæc intrinsecus accipit trabem: quæ adunco præfixa ferro: quod falx uocat ab eo quod incurua est: & de muro extrahat lapides: aut certe caput ipsius uestitur ferro: & appellat aries: uel quod hæc durissimam frontem: quæ subruat muros: uel quod more arietum retrocedat: ut cum impetu uehementius seriat. Testudo autem ad similitudinem ueræ testudinis uocabulum sumpsit: quia sicut illa modo reducit: modo profert caput: ita machinamentum interdum reducit trabem: interdum exerit: ut fortius cedat.

De uineis.

Ineas dixerunt ueteres: quas nunc militari: barbaricoq; usu catos uocat: de lignis leuioribus machina colligat: lata pedibus octo: alta pedibus septem: longa pedibus xvi. Huius testum muniti one duplici tabulatis: cratibusq; cõtexitur. Latera quoque uimines sepiunt: ne saxorum: telorumq; impetu penetrent. Extrinsecus autem ne immissio cõtremat incedio: crudis: ac recetibus coriis: ac centonibus operit. Istæ cum plures factæ fuerint: iungunt in ordinem: sub quibus subsidentes tuti ad subruenda murorum penetrent fundamenta.

De pluteis.

Lutei dicuntur: qui ad similitudinem cassidis cõtexitur e uimine: & ciliciis uel coriis prætegunt: ternisq; rotulis: quæ una in medio duæ in capitibus opponunt. In quacumque parte uolueris ad mouent more carpenti: quos obsidentes applicat muris. Eorumq; munitio prætexti: sagittis siue sudis: uel missilibus defensores omnes de propugnaculis ciuitatis exturbat: ut scalis ascendendi facilius præstet occasio.

De aggere.

a Agger autem ex terra: lignisq; extollitur contra murum: de quo tela iactantur.

De musculis.

m Usculos dicuntur minores machinas: quibus prætexti bellatores sudam auferunt ciuitati fossatum: et apportatis lapidibus: lignis ac terra non solum complent: sed et solidant: ut turres ambulatoriæ sine impedimento iungant ad murem. Vocant autem a marinis beluis musculi. Nam quemadmodum illi cum minores sint: tamen balenis auxiliu

adminiculumq; iugiter exhibent. Ita istæ machinæ breuioribus uel deputatæ turribus magnis aduentu illarum parant uiam: itineraq; præmuniunt.

De turribus ambulatoriis.

Urres dicuntur machinamenta ad ædificiorum spem trabibus tabulatisq; cōpacta. Et ne tantū opus hostili cōcremetur incendio: diuigentissime ex crudis coriis: uel centonibus cōmunitur: quibus pro modo latitudinis additur altitudo. Nam interdū tricenos pedes per quadrū. Interdū quadrigenos uel quinguenos late sunt. Proceritas aut ipsarum tanta sit: ut nō solum muros: sed etiam turres lapideas altitudine superent. His plures rote mechanica arte subdūtur: quare lapsu uolubili magnitudo tam alta moueatur. Præsens aut periculum ciuitatis est: si ad murum fuerit turris admota. Plures. n. accipit scalas & diuerso genere conatur irrūpere. Nam inferioribus habet arietem: cuius impetu destruit muros. Circa mediam uero partem accipit potē factū de duabus trabibus septūq; de uimine: quem subito platum inter turres murūq; cōstituūt. Et per eum egredientes de machina bellatores in ciuitate transeunt: & occupant muros. In superioribus aut turris illius partibus conati: & sagittarii collocant: quibus defensores urbis ex alto contis faxis: missilibusq; p̄sternant: quo facto ciuitas capitur sine mora. Quid. n. auxilii superest: cum hi: qui de muroq; altitudine sperabant repente supra se aspiciant altiore hostium murum.

Quæadmodum ambulatoria turris possit incendi.

Vic tam manifesto discrimini multis occurritur modis. Primum si cōfidentia uel uirtus est militaris eruptioe facta globus egreditur armatorum: & uel hostibus pulsus machinamentū illud ingens direptis coriis ignis exurit. Quod si oppidani exire nō audeant: maiores balistas: malleos uel phalaricas cum incendio destināt: ut perruptis coriis: uel centonibus intrinsecus flāma condatur. Malleoli uelut sagittæ sunt: & ubi adhæserint: quia ardentes ueniunt: uniuersa cōflagrant. Phalarica aut ad modū hastæ ualido p̄figitur ferro. Intra tubum etiā hastile: Sulphure: Resina: Bitumine: Stuppisq; cōuoluitur: iuso oleo: quod incēdiariū uocat. Quæ balistæ impetu destinata: prærupto munimie ardēs figitur ligno turritaq; machinā frequēter incēdit. Depositi quoq; hoies funibus cū hostes dormiūt: in laternis portant lucernas. & incensis machinis rursus leuātur in murum.

Quæadmodum altitudo muris addatur.

Præterea partem muri: ad quæ machina conat ascēdere cemento: atq; lapidibus: uel luto: siue lateribus: postremo tabulatis extruēdo faciunt altiore: ne defensores mœniū desuper urbi uentura possit opprimere. Cōstat aut inefficax machinamentū reddi: si inueniat inferior. Vex obsidētes huiusmodi dolū adhibere cōsueuerūt. Prius talē extruūt turres: quæ propugnaculis ciuitatis uideatur inferior. Deinde secreto aliā de tabulatis: intrinsecus turriculā faciūt. Et cum

muris fuerit machina sociata: subito funibus: trochleisque de media turricula illa pducitur: de qua egredientes armati: quia altior inuenitur statim capiunt ciuitatem.

Quo pacto sodiatur terra: ut machina nihil possit nocere.

Nterdū lōgissimas: ferratasq; trabes opponūt machinæ ueniēti. Eāq; a muri uicinitate ppellunt. Sed cū Rhodiog; ciuitas oppugnaret ab hostibus: & turris ambulatoria supra murog; altitudinē: ac turriū oīum pararet mechanico igenio inuētū est tale remediū. Per noctē sub fundamēto muri cuniculū fodit. & illū locum ad quē die postero turris fuerat pmouēda nullo hostiū sentiēte egesta terra cauauit intrinsecus. Et cū rotis suis moles fuisset impulsa atq; ad locū: q; subtus cauatus fuerat puenisset tāto pondere solo cedente subsedit: ut nec iungi muris: aut moueri ulterius potuit: ita ciuitas libera est: & machina derelicta.

De scalis. sambuca, exoftra, telenone.

Dmotis scalis turribus funditores lapidibus: sagittarii iaculis: māubalistarii: uel arcubalistarii sagittis: laculatores plūbatis: ac missilibus e muris sūmouent hoies. Hoc facto scalis appositis occupāt ciuitatem. Sed q; scalis nitūtur frequēter periculum sustinēt exēplo capanei: a quo primū oppugnatio scalage phibetur iuenta: q; tāta ui occisus est a thebanis: ut extinctus fulmine diceretur. Et ideo sambuca exoftra & telenone obsidētes in mug; hostiū penetrēt. Sābucā dicūt ad similitudinē cytharæ. Nam quēadmodū in cythara cordæ sunt: ita in trabē: q; iuxta turre ponit funes sunt: q; pōtē de superiori parte trocleis laxāt: ut descēdat ad mug;. Statiq; de turre exeūt bellatores. & p eā trā seūtes moenia urbis inuadūt. Exoftra dicūt pons: quē supius expouimus: q; de turre in mug; repēte pducūt. Telenō dicitur: quotiēs una trabs in terrā p alte defigitur: cui in sūmo uertice alia trāuersa trabs longior diuisa medietate connectit eo libramēto: ut si unū caput dep̄sseris: aliud erigatur. In uno quoq; capite cratibus: siue tabulatis cōt exitur machina: i qua pauci collocant armati: tunc p funes uno attracto: dep̄ssoc; alio capite eleuati imponūt in mug;.

De balistis. onagris. scorpionibus. arcubalistis. fustibalis. fundis. p quæ tormenta defenditur murus.

Duersum hæc obsessos defendē cōsueuerūt balistæ. onagri. scorpiones. arcubalistæ. fustibali sagittarii fundæ. Balista funibus: neruis: chordisq; tendit: quæ q; plixiora brachiola habuerit: hoc est q̄to maior fuerit: tāto spicula lōgius emittit. Quæ si iuxta artē mechanicā tēperet: & ab exercitatis hoibus: q; mēsurā eius āte collegerit: dirigat: penetrat: quodcūq; p̄cusserit. Onager autē

dirigit lapides: sed p̄ neruoz̄ crassitudie: & magnitudie saxoz̄ p̄dera iaculaf. Nā q̄to maior fuerit: itāto maiora saxa fulminis more contorquet. His duobus generibus nulla tormētoz̄ spēs uehemētior iuenit̄. Scorpio nes dicebāt: q̄s nūc manubalistas uocant: ideo sic uocati q̄ paruis: subtilibusq̄ spiculis inferāt mortē. Fustibalos. Arcubalistas. & Fūdas describere superfluū puto: quæ p̄sens usus agnoscit. Saxis tamē grauioribus per onagram destinatis non solū equi elidūtur: & homies: sed etiam hostium machinamenta franguntur.

Aduersum arietem remedia.

Duersum arietes etiā uel falces sunt plura remedia. aliquāti cētones & culcitrae funibus calcāt: & illis opponunt locis: quæ cedit aries: ut ipetus machinæ materia molliore fractus non destruat mure. Alii laqueis captos arietes p̄ multitudinē hominū de muro in obliquū trahūt: & cū ipsis restudinibus euertūt. Plures in modū forficis dentatū funibus alligāt ferrū: qđ lupū uocant. apphensūq̄ arietē aut euertūt: aut ita suspēdūt: ut ipetū non habeat ferendi. Interdū bafes colūnæ marmoreæ uibrato ipetu iaciūtur e muris: arietesq̄ cōfringūt. Quod si tanta uis fuerit: ut murus arietibus p̄foret. & qđ sæpe accidit: decidat salutis una spes superest ut destructis domibus alius intrinsecus murus addat. Hostesq̄ inter binos parietes: si penetrare tentauerint perimātur.

De cuniculo: p̄ quē murus defodit̄: aut ciuitas penetratur.

Liud genus oppugnatiōis est subterraneū: atq̄ secretū: qđ cuniculū uocant a leporibus: q̄ cauernas sub terra fodiūt: ibiq̄ cōdūtur. Adhibita igit̄ multitudine ad spem metalloz̄: in qbus auri: argētīq̄ uenas bestoz̄ rimas industria magno labore terra defoditur. Cauatoq̄ specu in exitiū ciuitatis inferna quærit̄ uia: quæ fraus duplicibus opatur insidiis. Aut enī penetrāt urbē & noctu non sentientibus oppidanis egrediūtur p̄ cuniculū. referatisq̄ portis suoz̄ agmē inducunt. Hostesq̄ in ipsis domibus pimūt ignorātes. Aut certe cū ad muroz̄ fundamenta puenērūt: suffodiūt eoz̄ maximā p̄tē. Appositis siccioribus lignis ruināq̄ muri tumultuato opere suspendūt. Sarmēta insup iūgūt: aliaq̄ forma flāmaḡ: tūc p̄paratis bellatoribus subter ignis imittit̄. Cōbustisq̄ colūnis ligneis: atq̄ tabulatis muro subito corruēte aditus referat̄.

Quid facere debeāt oppidani si hostis irruerit ciuitatē.

Numerabilibus declaratur exemplis sæpe cæfos ad intentionem hostes: q̄ inuaserāt ciuitatē: quod sine dubio euenit: si oppidani muros ac turres obtinuerūt: uel altiora occupauerūt loca. Tūc. n. de fenestris: ac muris oīs ætas: ac sexus irrūpētes obruūt saxis: aliisq̄ generib⁹ teloz̄: qđ ne sustineāt obsidētes portas ciuitatis apire cōsueuerūt: ut resistere desināt fugiēdi potestate concessa. Necessita-

tis. n. quædã uirtus est desperatio in hoc casu. Vnũ oppidanis auxiliũ est si ue p diẽ: siue p noctẽ hostis intrauerit: ut muros: turreſq; teneant: ac loca superiora cõſcendãt. Hosteſq; p uicos: & plateas undiq; obruãt dimicãtes.

Quæ sit adhibẽda cautela: ne hostes furtim occupẽt mure.

Requẽter dolum excogitãt obſidẽtes: ac ſimulata deſperatiõẽ longius abeunt. Sed ubi poſt metũ muroꝝ uigiliis derelictis requieuerit incauta ſecuritas: tenebraꝝ. ac noctis occaſiõẽ capta cũ ſcalis clãculũ ueniũt. murosq; cõſcendunt: ppter qđ maior eſt adhibẽda cuſtodia: cum hoſtis abſceſſerit. & in ipſis muris: ac turribus tuguriola locãda: in qbus uigiles hybernis mẽſibus ab hymbribus: uel frigore: æſtius defendant a ſole. Illud quoq; uſus inuenit ut acerrimos ac ſagaciſſimos canes in turribus nutriãt: q aduẽtum hoſtiũ odore pſentiãt. latratuq; teſtent. Anſeres quoq; nõ miore ſolertia nocturnos ſupuẽtus clamoribus idicãt. Nam iꝑreſſi capitolinã arcẽ galli Romanum nomẽ eruerant: niſi clamore anſeꝝ excitatus manlius reſtitiffet. Mira diligentia ſiue fortuna. uiros: q uniuerſum orbem erãt ſub iugum miſſuri auis unaſeru ait.

Quomodo oppidanis inferãtur inſidiã.

On ſolũ in obſidionibus: ſed in uniuerſo genere belloꝝ ſupra oĩa dicĩt hoſtiũ cõſuetudinem explora diligẽter: ac noſce. Opportunitas. n. inſidiãꝝ aliter nõ poteſt iueniri: niſi ſcias qbus horis aduerſarius a laboris intẽtiõẽ diſcedat: qbus reddat incautior. Interdum media die. Interdũ ad ueſpeꝝ. Sæpe nocte. aliunde eo tpe: quo ſumĩt cibo: cum utriuſq; partis milites ad requiẽ: aut curanda corpa diſpgunt. Quod in ciuitate cum cõeperit fieri: obſidentes aſtu ſe a plio ſubtrahũt: ut aduerſarioꝝ negligẽtiã ſibi licentiã tribuãt: q impunitate cõcreuerit: repẽte admotis Machinis: uel appoſitis ſcalis occupant Ciuitatẽ. Et ideo in muris ſaxa. aliãq; tormẽta ponũtur in promptu: ut cognitis inſidiis occurrentes ad manus habeant quod ſupra capita hoſtium euoluant: atq; iaculentur.

Quid faciãt obſidẽtes: ne ab oppidanis patient inſidias:

Vm negligentia itẽruenerit paribus inſidiis ſubiacẽt obſidentes. Nã ſiue cibo: ſiue ſõno fuerint occupati: ſiue ocio: aut aliq; neceſſitate diſperſi: tu ne oppidani repẽte prumpũt. Ignorãtes perimũt. arietes. machinas: ipſoſq; aggeres ignibus cõcremant. oiaq; in cinerẽ ſua fabricata opa ſubuertũt: ppter qđ obſidentes ultra iactũ teli foſſã faciũt. eãq; non ſolũ uallo & ſudibus: ſed etiã turriculis iſtruũt: ut erũpẽtibus e ciuitate poſſint obſiſtere: quod opus loriculã uocant. Et sæpe cũ obſidio deſcribitur: iuenitur in hiftoriis loricula urbẽ eſſe circũdatam.

Quo genere tormentorū ciuitas defendatur.

Ed ex alto destinata missilia: siue plūbata: uel lanceæ ueruta: uel spicula in subiectos uehemētius cadūt. Sagittæ quoq; arcibus missæ: & saxa manibus fundis: siue sustibalis directā q̄to de excelstori loco exeūt: tāto longius penetrant. Balistæ uero & onagri si a peritis diligētissime temperent uniuersa p̄ciunt: a q̄bus nec uirtus ulla: nec munimīa possunt defendere bellatores. Nā more fulmīs q̄cqd̄ pcusserit: aut dissoluere: aut irrūpere cōsueuerunt.

Quēadmodū mēsurā colligat ad scalas uel machinas faciendas.

D capiēdos muros scalæ: uel machinæ plurimū ualēt: si ea magnitudine cōpactæ fuerint: ut altitudinē exuperent ciuitatis. Mensura aut̄ colligit̄ duplici modo. Aut. n. linū tenue: & expeditū uno capite nectit̄ in sagitta: quæ cū ad muri fastigia directā p̄uenit ex mēsurā lini muroꝝ altitudo dēphendit̄. Aut certe cū sol obliquus umbrā turriū muroꝝ iaculat̄ in terrā tūc ignorātib; aduersariis umbræ illius spaciū mensurat̄. Itēq; decēpeda figitur. & umbra ipsius similiter mēsurat̄. Quo collecto numero nemo dubitat ex umbra decēpede inueniri altitudinē ciuitatis: cū sciat̄ q̄ta altitudo quantum umbræ emittat in lōgū. Quæ ad oppugnādas: uel defendēdas urbes auctores bellicæ artū p̄diderūt uel quæ recētior necessitatum usus inuenit pro publica: ut arbitror utilitate digesti. illud itēq; cōmonens: ut solertissime caueat ne quādo aut potus inopia ē mergat: aut cibi: quibus malis nulla arte succurrat̄. Ideoq; intra muros tāto plura cōdenda sunt: quanto scitur clausuræ tēpus in obsidentū potestate cōsistere.

Præcepta belli naualis.

Præcepto maiestatis tuæ Impator inuictē terrestris prælii rōnibus absolutis. Naualis belli residua: ut opinor est portio: de cuius artibus ideo pauciora dicēda sunt: q̄a iam dudū pacato mari cū barbaris natiōibus agit̄ terrestre certamē. Romanus aut̄ populus pro decore: & pro utilitate magnitudis suæ nō p̄pter necessitatem tumultus alicuius classē parabat ex tpe. Sed ne quādo necessitatē sustineret semp̄ habuit p̄paratā. Nemo. n. bello lacessere: aut facere audeat iniuriā ei regno uel populo: quē expeditū: & p̄mptū ad resistēdum: uindicādūq; cognoscit. Apud misenū igit̄ & rauēnā singulæ legiōes romani noīs cū classibus stabāt: ne lōgius a tutela urbis abscederēt. Et cū rō postulat̄ sine mora: siue circuitu ad oēs mundi partes nauigio p̄uenirēt. Nā misenū classis galliā hispāias mauritaniā. aphricā. ægyptū. sardi niā. atq; siciliā habebat in pximo. Classis aut̄ rauēnatiū. epyron. macedoniā. achaiā ppōtidē. pontū. oriētē cyprū p̄ter directā nauigatiōē consueuerat: q̄a in rebus bellicis celeritas amplius solet p̄desse: q̄ uirtus.

Nomina iudicum: qui præerant classis.

Liburnis aut: quæ in cæpania stabant præfectus classis misenatum perat. Eas uero: quæ Ionio mari locate fuerat, ad præfectum classis rauentium pertinebant: sub quibus erant deni tribuni per cohortes singulas constituti. Singulæ autem liburnæ singulos nauarcos, i. quasi nauicularios habebat: quæ excæptis cæteris nauaræ officii gubernatoribus: atque remigibus: & militibus exercendis quotidianam curam & iugem exhibebant industriam.

Vnde appellentur liburnæ.

Liburnæ autem puincia mari plurimum potuerunt quibusdam temporibus: & ideo diuersa eis genera nauium fuerunt. Sed augusto dimicante actiaco bello cum liburnorum auxilio precipue victus fuisset. Antonius experimento tanti certaminis patuit liburnorum naues cæteris aptiores. Ergo similitudine & nomine usurpato earundem instar classem Romani principes texerunt. Liburnia namque Dalmatiæ pars est andecrinæ subiacens ciuitati: cuius exemplo nunc naues bellicæ fabricantur. & appellantur liburnæ.

Qua diligentia fabricentur liburnæ.

Sed cum in domibus struedis arena: uel lapidum quantitas requiritur: tanto magis in fabricandis nauibus diligenter cuncta querenda sunt: quanto maius periculum est nauem uitiosam esse: quam domum. Ex cupso igitur: & pino domestica sine siluestri larice & abiete præcipue liburna cõtexitur. Vtilius clauis æreis: quam ferreis cõtigenda sunt. quæ licet grauior aliquanto uideatur expensa: tamè quia amplius durat: lucrum præbatur afferre. Nam ferreos clauos tempore & humore celeriter rubigo cõtumit. Erei autem etiã fluctibus propriam substantiam seruant.

Qua obseruatione sit cædenda materies.

Bseruandum præcipue: ut a quintadecima usque ad uigesimam tertiam lunam arbores præcidantur: ex quibus liburnæ cõtexitur. His enim tantum octo diebus cæsa materies immunis cõseruat a carie. Reliquis autem diebus præcisa: & eodem anno in terna uermium labe exesa in puluere uertitur: quod ars ipsa: & omnium architectorum quotidianus usus edocuit: & cõtèplatione ipsius religionis agnoscimus: quam pro æternitate his tantum diebus placuit celebrari.

Quo mensæ cædendæ sunt trabes.

Edunt autem trabes utiliter post solstitium æstiuum, i. per menses Iulium augustum: & per autumnale æquinoctium usque ad kalendas Ianuarias. His namque mensibus arefcere humore sicciora: & ideo fortiora sunt ligna. Illud autem cauendum ne cõtino: ut deiectæ fuerit trabes seccentur uel statim: ut sectæ fuerint: mittantur in nauem. Si quod adhuc solis

dæ arbores èt diuifæ p tabulas duplices ad maiorè ficitatè mereant idu-
cias. Nã q uirides cõpãgunf cū natiuū humorem exudauerint cõtrahun-
tur: & rimas faciūt latiores: quo nihil periculofius est nauigãtibus.

De titulo Liburnarum.

Vod ad magnitudinè ptinet minia. Liburnæ remoz habent
singulos ordies paulo maiores binos idoneæ mēfuræ ternos:
uel qternos. Interdū q nos fortiūt remigū gradus. nec hoc cui-
q enorme uideat: cū in actiaco bello lōge maiora referãt con-
curriffe nauigia: ut fenoz èt uel ultra ordinū fuerint. Scaphæ tamè maio-
ribus liburnis exploratoriæ sociant: q denos ppe remiges in singulis pti-
bus habeat: q̄s britani pictas uocãt p has & fupuetus fieri. & cõmeatus ad
uerfarioz nauiu aliudè itercipi affolet: & fpeculãdi studio aduētus eaz:
uel cõfiliū dephēdi. Ne tamè exploratoriæ naues cãdore pdant colore ue-
neto: q marinus è fluctibus fimilis uela tīgūt: & funes cera q ungere folēt
naues cõfici. Nautæ quoq; uel milites ueneta uestè induūt: ut nō solū p
noctè: sed èt p diè facilius lateãt explorãtes.

Nomina Ventoz.

Vicūq; exercitū armatis classibus uel turbiniū signa debēt
ante p̄noscere. Procellis nãq; & fluctibus liburnæ grauius sæ-
pe: q uihostiū perierūt. In q̄ pte naturalis philosophiæ tota è
adhibēda solertia: q̄ uentoz: tēpestatūq; cõelesti rōne natura
colligif. Et p acerbitate pelagi sicut cautos & puidos cautela
tutat: ita negligētes extinguit in curia. Igif uentoz numez: atq; uocabu-
li. ars nauigãdi primū debet isp̄icere. Veteres aut iuxta positionē cardinū
tantū q̄t uor uentos principales a singulis cõeli partibus flare credebant.
Sed experimento posterior ætas duodecim cõphendit. Hoz uocabula
ad sūmouendã dubitationē non solum græca: sed etiam latina ptulimus:
ita ut uentis principalibus declaratis eos: q̄ ipsis dextra: leuaq; cõiūcti sūt
indicemus. Verno itaq; solstitio id est ab oriẽtali cardine sumimus exor-
dium: ex quo uentus oritur apeliotes. i. subfolanus. Huic a dextra iungitur
circius: siue chorus. A sinistra eurus: siue uulturnus. Meridianum aut car-
dinè possidet notus id è auster huic a dextra iungif leuconotus. a sinistra
libonatus. Occidẽtalẽ uero cardinè tenet zephyrus: huic a dextra iūgif li-
siue africis. a sinistra iapix siue fauonius. Septẽtrionalẽ uero cardinè forti-
tus è apartias siue septẽtrio: cui adheret trasias: siue cracias. A sinistra bore-
as. i. aqlo. Hi sæpe singuli: Interdū duo. Magnis at tēpestatibus etiã tres pa-
riter flare cõsueuerūt. Horū ipetu maria quæ sua spõte tràquilla sūt & qe-
ta undis estuatibus seuiunt. Horū flatu pro natura tēporū uel locoz ex p-
cellis serenitas reddif: & rufus i pcellas serena mutatur. Nã sc̄do spiramie
optatos classis iuenit portus aduersos flare: uel f̄gred: aut disc̄rien sustiẽt
cõpellif & ideo difficile naufragiū ptulit: q̄ uetoz rōnè diligēter inspexit.

Quibus mensibus totius nauigetur.

Equitur mensium dierūq; tractatus. Neq; enim itegetro anno uis: atq; acerbitas maris patitur nauigantes. Sed quidam menses aptissimi quidam dubii. Reliq; classibus intractabiles sunt lege naturæ phanitis de cursu id est post ortum pliadum a die vi. kal. Iunii usq; in arcturi ortum. i. in diem. xii. kal. octobris

secura nauigatio creditur: quia æstatis beneficio uentorum acerbitas mitigatur. Post hoc tempus usq; in tertium idus nouembris incerta nauigatio est: & discrimini ppior. Propterea quia post septembris idus oritur arcturus uehementissimū sidus. Octauo kal. octobris æquinoctialis euenit acerba tempestas. Circa nonas uero octobris hædi pluuiales, quinto idus eiusdem taurus. A nouembris aut mēse crebris tempestatibus nauigia cōturbat uirgiliae hyemalis occasus. Ex die igitur tertio iduum nouembris usq; in diem sextū iduū martis: maria claudūt ur. Nam lux minima: noxq; plixa: nubium densitas aeris obscuritas. Ventoz; hymbriū uel niuium geminata sæuitia non solum classes a pelago: sed etiam cōmeantes a terrestri itinere deturbat. Post natale uero ut ita dicam qui solēni certamine publi coq; spectaculo multaz; gentium celebratur plurimoz; siderū: ipsiusq; tēporis ratione usq; in idus maias periculose maria tentantur non q; negotioz; cesset industria: sed quia maior adhibenda est cautela: quādo exequitus nauigat cū liburnis: q̄ cum priuatoz; mercium festinat audacia.

Quēadmodum tempestatum obseruanda sunt signa.

Ræterea aliorum ortus: occasusq; siderum tempestates uehementissimas commouent in quibus licet certi dies auctorum attestatione signentur: tamen quia diuersis casibus aliquando mutantur: & quod confitendum est cælestes causas humana conditio ad plenum nosse prohibetur. Ideo nauticæ obseruationis curam trifariam diuidunt. Aut enim circa diem statutum: aut ante uel postea tempestates fieri compertum est. Vnde præcedētes progymnazon: nascentes die solenni gymnazon subsequētes Metagymnazon græco uocabulo nuncuparunt. Sed omnia numerare nominatim aut ineptum uidetur: aut longum cum auctores plurimi non solum mensium: sed etiā dierum rationem diligenter expresserint. Transitusq; siderum: quos planetas uocant cum præscripto cursu diei arbitrio creatoris suscipiunt signas uel deserunt: frequenter assolent serena turbare. Inter luniorum aut dies tempestatibus plenos: & nauigatiōibus q̄ maxime metuendos non solum peritiæ ratio: sed etiam uulgi usus intelligit.

De pronosticis: quibus noscitur serenitas: & turbatio aeris.

Vltis quoq; signis & de tràquillo procellæ:& de tempestatibus serena produntur:quæ uelut i speculo lunæ orbis ostêdit, Rubicundus eni color uêtos, Ceruleus indicat pluuias, Ex utroq; cômixtus nubes & furentes procellas, Lætus orbis ac lucidus serenitatê nauigiis repromittit:quâ gestat in uultu, Præcipue siq;to ortu neq; obrufis cornibus rutila:neq; ifuso fuerit humore fuscata, Sol quoq; exoriens:uel diem cõdens interest utrum æqualibus gaudeat radiis: an obiecta nube uarietur, Vtrum solido splendore fulgidus:an uentis urgentibus igneus:neue pallidus uel pluuiâ sit impendente maculosus, Aer uero & mare ipsum:nubiumq; magnitudo:uel species sollicitos instruit nautas Aliquanta ab auiibus:aliquanta significantur a piscibus:quæ Virg. in georgicis diuino pene compræhendit ingenio, Et Varro in libris naualibus diligenter excoluit, Hæc gubernatores sese scire profitêtur, Sed eatenus quatenus eos peritiæ usus instruit:non altior doctrina firmauit.

De æstuariis hoc est de reumate:

Lementum pelagi tertia pars mundi est: quæ præter uentose flatum suo quoq; spiramie: motuq; uegetatur, Nam certis horis diebus pariter: ac noctibus æstu quodam: quod reuma uocant: ultro citroq; pcurrit: & more currentium fluminû nunc exundat in terras: nunc refluit in altitudinem suam, Hæc reci procantis meatus ambiguitas cursus nauium secunda adiuuat: retardat ad uersa: quæ dimicaturõ magna sunt cautione uitanda, Neq; enim auxilio remorû reumatis impetus uincitur: cui interdum cedit & uentus, Et quoniam in diuersis regionibus diuerso lunæ crescentis: minuentisq; statu horis certis ista uariantur, Ideo prælium nauale gesturus consuetudinem pelagi: uel loci ante congressum debet agnoscere:

De locorum notitia: siue remigibus,

Nauticorum gubernatorûq; solertia est loca: in quibus nauigatur: portusq; cognoscere: ut infesta proeminentibus: uel latentibus scopulis uadosa: ac sicca uitentur, Tatum enim securitas maior est: quantum mare altius fuerit, In nautis diligentia, In gubernatoribus peritia, la remigibus uirtus eligitur, Propterea quia naualis pugna tràquillo cõmittit mari: Liburnarûq; moles non uentose flatibus: sed remorû pulsu aduersarios percutit rostris, Eorumq; rursus impetus uitat: in quo opere lacerti remigum & ars clauum regêtis magistri uictoriam præstat,

De telis tormentisq; naualibus,

m

Vltâ quidê armorum genera prælium terrestre desiderat, Sed nauale certamen non solû plures armorû spês: uerû êt machinas & tormêta flagitat tanq; in muris dimicetur & turribus,

Quid enim crudelius cōgressionē nauali: ubi & aquis hoīes perimunt & flāmis. Præcipua ergo esse debet remigū cura: ut catafracti, uel loricati: galeari ēt & ocreis muniti sint milites. De onere namq; armoz; nemo potest cōqueri: qui stans pugnat in nauibus. Scuta quoq; ualidiora propter ictus lapidum: & ampliora sumunt. Propter falces & harpagones: aliaq; naualia genera teloz; sagittis: missilibus: fundis: fustibalis: plumbatis: onagris: balistis: scorpionibus iacula inuicē diriguntur & saxa. Et quod est grauius: qui de uirtute p̄sumunt: admotis liburnis: iniectis pontibus in aduersariorum transeunt naues: ibiq; gladiis manu ad manum ut dicis cōminus dimicāt, in maioribus etiam liburnis ppugnacula: turrezq; constituunt: ut tanq̄ de muro: ita de excelsioribus tabulatis facilius uulnerent: uel perimant inimicos. Oleo incendiario: Stuppa: Sulphure: & bitumine obuoluta: & ardētes sagittæ per balistas in hostiaz; nauū alueos insiguntur. Inunctasq; cera & pice & resina tabulas tot fomentis ignium repente succendunt. Alii ferro interimunt & saxo. Alii ardere cogunt in fluctibus. Inter tanta tamē mortuorum genera: qui acerrimus casus est: assumenda piscibus insepulta sunt corpora.

Quemadmodum nauali bello collocentur insidiæ.

Dinstar autē terrestris prælii superuentus siūt ignorātibus nauis: uel circa opportunas insulaz; angustias collocant insidiæ. Idq; agitur ut imperiti facilius deleantur. Si longo remigio fatigati sunt hostiū nauæ. Si uento urgent aduerso. Si pronua est reuma. Si nil suspicātes dormiunt inimici. Si statio: quā tenunt exitū non habet. Si dimicādi optata uenit occasio fortunæ beneficiis iungendæ sunt manus: & ex opportunitate prælium conferendū. Quod si cautela hostiū: euitandi insidiis publico Marte configat: tunc liburnaz; insruendæ sunt acies nō directæ: ut in cāpis: sed incuruæ ad similitudinem limæ ita ut p̄ductis cornibus acies media sinuetur: & si aduersarii prorum pere tentauerint: ipsa ordinatione circumdati deprimantur. In cornibus autem præcipuū robur & liburnaz; collocatur: & militum.

Quid fiat cum aperto Marte committitur bellum.

Ratera uale utile est ut alto & libero mari tua semper classis utat. Inimicoz; uero pellatur ad littus: quia pugnandi impetū p̄dūt qui detruduntur in terras. In huiusmodi certamine tria armorum genera plurimū ad uictoriā p̄desse cōpertū est. Asseres. Falces. Bipennes. Asser dicitur: cum trabs subtilis ac longa ad similitudinem antennæ pendent in malo utroq; capite ferrato. Hūc siue a dextra: siue a sinistra parte aduersarioz; se iunxerint naues pro uice arietis ut impellunt: quia bellatores: siue nauas sine dubio p̄sternit: ac perimit. Ipsamq; nauē sæpius perforant. Falx autē dicitur acutissimū ferrū curuatū ad similitudinē

falcis: quod contis longioribus inditum collatorios funes: quibus antena suspenditur repente præcedit. Collapsisq; uelis liburnam pigriorem & inutilem reddit. Bipennis est securis habens ex utraq; parte latissimū & acutissimum ferrum. Per has in medio ardore pugnandi peritissimi nauarum uel milites cū minoribus scaphulis secreto incidunt funes: quibus aduersariorum ligata sūt gubernacula. Quo facto statim capitur tanq̄ inermis & debilis nauis. Quid enim salutis superest ei qui amiserit clauum. De lusoriis quis in danubio quotidianis utuntur excubiis reticendum puto: quia artis amplius in his frequentior usus inuenit: quā uetus doctrina monstrauerit.

Finis.

Romæ impressum per Eucharium Silber Alamanum. Anno a natali christiano. M. cccc. xciiii. die. xxiiii. Octobris.

In the year 1794, the Emperor Joseph II. issued a
 decree, by which all religious orders were suppressed,
 and their property was sold to the public. This
 decree was executed in the year 1795, and
 the property of the various orders was sold
 to the public, and the proceeds were used
 for the benefit of the state.

The Emperor Joseph II. was a great reformer,
 and his reign was a period of great
 improvement in the state.

